

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

Časopis
Jazykovědného sdružení České republiky

roč. LVII – 2020

č. 1 a 2

http://jazykovednesdruzeni.cz/jaz_akt16.htm

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

ročník LVII (2020), číslo 1 a 2

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky
s finanční podporou Akademie věd ČR.

<http://www.jazykovednesdruzeni.cz>

Hlavní redaktorka: Michaela Lišková (Praha)
Výkonná redaktorka: Soňa Schneiderová (Opava)
Členové redakční rady: Tomáš Duběda (Praha), Jana Hoffmannová (Praha),
Pavla Chejnová (Praha), Jan Kořenský (Olomouc),
Diana Svobodová (Ostrava), Martin Šemelík (Praha),
Silvie Válková (Olomouc)

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru
MS Word, na e-mailovou adresu sona.schneiderova@pedf.cuni.cz.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha,
č. j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

Časopis je zapsán v evidenci periodického tisku pod číslem MK ČR E 21347.

OBSAH

***Jazyk, text, dialog* (seminář uspořádaný Jazykovědným sdružením ČR 21. listopadu 2019)**

Jana Hoffmannová: <i>František Daneš (23. 7. 1919 – 18. 3. 2015), Světla Čmejková (9. 2. 1950 – 28. 12. 2012)</i>	4
Juraj Dolník: <i>Spomienka na dvoch prominentov našej lingvistiky</i>	5
Slavomír Ondrejovič: <i>František Daneš, Světla Čmejková a ja</i>	7
Martin Prošek: <i>K odkazu Světly Čmejkové a Františka Daneše</i>	11
Jana Hoffmannová a Petr Kaderka: <i>Jazyk a dialog v pracích Světly Čmejkové (k přípravě výboru z jejích studií)</i>	16
Marie Čechová: <i>Jak jsme se nesetkali a setkávali s Františkem Danešem</i>	21
Oldřich Uličný: <i>Co nám dal František Daneš</i>	25
Eva Hajičová: <i>Rematizátory (fokalizátory) ve světle paralelního anglicko-českého korpusu</i>	28
Jarmila Panevová: <i>Světla Čmejková – František Daneš: Jejich setkávání na poli gramatiky</i>	35
Daniela Slančová: <i>Dievčatá/ženy a chlapci/chlapi v športovom dialógu</i>	39

Nové publikace

Martin Havlík: <i>Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit</i>	48
Martin Šemelík: <i>Genderlinguistik. Eine Einführung in Sprache, Gespräch und Geschlecht</i>	53
Helena Özörencik: <i>Psycholingvistika bilingvismu</i>	57

Kronika

Elizaveta Getta, Lukáš Felbr: <i>Pražsko-lipský překladatelský workshop Hledáme jádro pudla</i>	63
Tereza Koudelíková: <i>Zpráva z 14. ročníku konference Slavic Linguistic Society</i>	66

***Jazyk, text, dialog* (seminář uspořádaný
Jazykovědným sdružením ČR 21. listopadu 2019)**

František Daneš (23. 7. 1919 – 18. 3. 2015)

Světlá Čmejková (9. 2. 1950 – 28. 12. 2012)

V červenci 2019 uplynulo sto let od narození prof. PhDr. Františka Daneše, DrSc., a v únoru 2020 sedmdesát let od narození PhDr. Světlý Čmejkové, DrSc. Hlavní výbor Jazykovědného sdružení České republiky se rozhodl uctít památku obou významných českých lingvistů, které spojovala dlouhodobá harmonická spolupráce a které má ještě naprostá většina členů Jazykovědného sdružení v živé paměti, uspořádáním odborného semináře nad jejich dílem. Při semináři s názvem *Jazyk, text, dialog* jsme si připomněli, jak jejich odkaz žije v našich myšlenkách a výzkumech; navíc k hledání a nacházení těchto návazností může nemálo přispět i výbor z prací Světlý Čmejkové, který vyšel právě v roce 2019 a který byl na semináři rovněž prezentován.

Seminář se konal v Praze 21. listopadu 2019. Pořadatele potěšila hojná účast členů JS i četných hostů, a zejména to, že přední představitelé české a slovenské jazykovědy, kteří byli požádáni o vystoupení na semináři, pozvání rádi přijali. Bylo pro ně zcela přirozené vyznat se ze svých pracovních i osobních vztahů k Fr. Danešovi i S. Čmejkové, i když někteří akcentovali spíše odborné inspirace z díla obou osobností, jiní spíše vzpomínky na přátelská setkání, setkávání i nesetkávání; a někteří zaměřili své vystoupení k jednomu z obou vědců, jiní k oběma zároveň jako k pozoruhodné lingvistické dvojici. Záměr pořadatelů se zdařilo naplnit i v tom, že se seminář stal spontánní manifestací stále živého a plodného česko-slovenského kontextu v našem oboru: na oba naše zesulé kolegy a přátele vzpomínali a jejich díla se z různých stran dotýkali Češi i Slováci, se stejnou intenzitou, v nedílné jednotě.

Hlavní výbor Jazykovědného sdružení i redakce Jazykovědných aktualit mají upřímnou radost z toho, že příspěvky přednesené na semináři mohou v podobě následujícího uceleného bloku nabídnout i těm členům JS, kteří se semináře nemohli zúčastnit. Děkujeme všem vystupujícím za přípravu příspěvků i za to, že je ochotně poskytli ke zveřejnění. K textům prezentovaným na semináři rádi připojujeme i vzpomínku prof. PhDr. Juraje Dolníka, DrSc., který se pražské akce nemohl zúčastnit osobně.

Jana Hoffmannová

Spomienka na dvoch prominentov našej lingvistiky

Juraj Dolník

Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity

Komenského, Bratislava

juraj.dolnik@fphil.uniba.sk

Milé kolegyně, vážení kolegovia,

rád by som prispel krátkym spomienkovým príhovorom k programu seminára na počesť nezabudnuteľných kolegov, ktorým náš odbor vďačí za ich významný prínos.

Pri spomienke na profesora Františka Daneša a doktorku Světlu Čmejrkovú sa mi najprv spontánne vybavuje výročné stretnutie členov združenia Societas Linguistica Europaea niekedy v prvej polovici deväťdesiatych rokov na univerzite v Leidene, na ktorom som v jedálni mimovoľne zazrel obidvoch za jedným stolom v zaujatom rozhovore. Chvíľu som ich pozoroval a len tak si pre seba poznamenal niečo ako: „Výnimočný obraz šťastnej náhody (alebo osudového šťastia?), keď sa dve výnimočné osobnosti z odlišných generácií našli v spoločnom duchovnom priestore, aby jedinečne obohacovali svoj odbor.“ Keď som sa k nim priblížil s úmyslom pozdraviť ich, začul som reakciu profesora Daneša na referáty, ktoré už v sále odzneli. Bola to reakcia v duchu „Nič nové pod slnkom, len trochu inak“, na čo som ja – namiesto pozdravu – zareagoval: „Pán profesor, ale to hovorievate aj doma na našich konferenciách, ja som si myslel, že tu vo svete je to výrazne inak.“ Jeho odpoveď vyznela ako varovanie pred unáhleným nadchýnaním nad tým, čo sa prezentuje ako nóvum. Pochopil som, že to nebola póza človeka, ktorý vzišiel zo štrukturalistického prostredia a tvrdošijne bráni svoje zázemie, ale intelektová vyzretosť, ktorá umožňuje vidieť aj spodné prúdy myšlienkových tokov, zalievajúcich pole lingvistiky a priťahujúcich pozornosť, ale aj zastierajúcich bohatstvo duchovnej minulosti. Utkvela mi v pamäti dvojznačná poznámka Světly Čmejrkovej, že ani lingvistom nie je cudzia reklama. V tej poznámke som cítil konfrontáciu danešovského sveta vedy, impregnovaného mocou vedeckej pravdy, s vedeckým svetom ovládaným mocou manažerských stratégií. „Pán profesor, ako múdra je rada pre nás, ktorá vyplýva z presvedčenia neopragmatika Richarda Rortyho, že za pravdivé môžeme označovať názory, ktoré nám pomáhajú robiť, čo chceme?“ opýtal som sa F. Daneša. Odpovedal mi približne v zmysle reakcie, ktorú som neskôr prečítal v textoch Johna R. Searlea, totiž, že pestovanie nezdravej suverenity človeka vždy mu len uškodilo a zbavovanie sa zmyslu pre „klasickú“ vedeckú pravdu je prejavom jeho mocenskej pýchy. A Světle Čmejrkovej napadla otázka, čo sa stalo s umeleckou pravdou. Je mi ľúto, že ten náhodný, spontánny rozhovor je zaznamenaný iba v mojej pamäti. Mimochodom, keď som sa zamiešal do ich rozhovoru, ani nezaregistrovali, že počujú slovenčinu.

Inokedy som tieto dve výrazné osobnosti sledoval v jednej televíznej relácii o spisovnom jazyku. Pre mňa to bola demonštrácia komplementarity dvoch nevšedných odborníkov – mysliteľov z odlišných generácií, ale s jenným zmyslom pre mieru, v akej každý z nich mohol a mal prispieť k spoločnému zámeru v tejto mediálnej komunikácii s verejnosťou. František Daneš – ikona československej jazykovedy – formuloval svoje myšlienky kondenzovane, ale jasne, s potrebnou presnosťou; Světla Čmejrková – obdarená talentom prenikavého videnia do jazykového sveta a pre výklad jeho poznania – brilantne myšlienky rozvíjala a pretvorila ich na skutočný zážitok. Cez prestávku jednej konferencie v Bratislave som jej s komplimentom pripomenul tento zážitok, na čo mi povedala, že ona len pretlmočila Danešove výroky do jazyka nelingvistickej verejnosti, a skromne dodala, že inak pri profesorovi mohla len mlčať. A s úsmevom dodala, že ak hovorila dlhšie ako profesor, na vine je ženský jazyk.

To isté som prežíval ako aspirant, keď som hlbšie študoval jeho práce. Najviac som sa zahĺbil do jeho textu o štruktúrnej analýze slovesných významov, ktorý som vnímal ako vzorový príklad štruktúrnoanalytického myslenia. Bolo to pre mňa priam posvätné čítanie, lebo som mal na mysli aj to, že v rukách mám dielo priameho potomka slávneho Pražského lingvistického krúžku. Neskôr som tento text dával mojim študentom a doktorandom študovať ako paradigmatickú prácu systémovej lingvistiky, ku ktorej majú pristupovať s vďakou a s úctou k jeho tvorcovi – prominentovi československej lingvistiky –, čo pre nich nebolo samozrejmé, pretože vzory hľadali skôr v západnom zahraničí a práce hodné čítania boli pre nich tie, ktoré práve vyšli (iné boli „starinou“, „prekonané“). Druhým „kultovým“ textom bola pre mňa štúdia o postojoch a hodnotiacich kritériách pri kodifikácii, vnímaná ako prototypová ukážka adaptívneho – a teda flexibilného – myslenia, ktorá ma stimulovala k pragmatickolingvistickému prístupu k spisovnému jazyku a jazykovej kultúre. Doktorandi v tomto študijnom predmete začínajú systematické štúdium interpretáciami tohto textu.

Z prác Světly Čmejrkovej ich najviac priťahuje monografia o reklame v češtine, najmä tých, ktorým je blízka lingvistika aj umelecká literatúra. Pre nich sa stal inšpiráciou jej výrok, že „reklama nás nutí uvědomit si jazyk obdobným způsobem, jako to činí poezie“, hoci „reklama není umění, je od něho oddělena clonou“. Jej kniha mi pomáha vtiahnuť do jazykovedy študentov, ktorí sú inak skôr naklonení venovať sa umeleckej literatúre. Ich čítanie jej knihy dopĺňam opisom obrazu autorky v mojich očiach, v ktorom sa vyníma jednota prenikavej analytickej schopnosti, jenného zmyslu pre detaily a interpretačného nadania. Jej práce, ako aj publikácie profesora Daneša sú a prostredníctvom mojich študentov a doktorandov budú súčasťou jadra študijnej literatúry v predmetoch, do ktorých zasahujú ich poznatky, idey aj metodologické inšpirácie. Duchovné dedičstvo od týchto jazykovedných velikánov zostane zachované aj v slovenskom lingvistickom prostredí.

Je tajomstvom ľudského života, prečo musela Světla Čmejrková predčasne opustiť náš fyzický domov; voči profesorovi Danešovi bol čas priaznivejší, ale

nepochybujem, že raz obidvoch zasa uzriem – ako v spomínanej univerzitnej jedálni v Leidene –, a započúvam sa do ich nebeského rozhovoru o nekonečnej téme: Čo je ľudský jazyk? Zanechali nám k tej téme dosť. Spolu s vami, milé kolegyně, vážení kolegovia, aj pri tejto príležitosti s úctou si pripomínam ich nezabudnuteľnú prítomnosť v živote našej odbornej komunity.

František Daneš, Světa Čmejková a ja

Slavomír Ondrejovič

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava
slavoo@juls.savba.sk

Jednou z najpozoruhodnejších dvojíc českej jazykovedy bolo bezpochyby duo Františka Daneša (1919–2015) a Světy Čmejkovej (1950–2012). František Daneš patril oddávna medzi najznámejších európskych jazykovedcov, pričom bol nielen prominentným individuálnym autorom, ale pôsobil aj ako vynikajúci tímový hráč, resp. presnejšie tzv. tím leader. Za spoluautorov monografií a projektov si vždy vyberal exceletných jazykovedcov, s ktorými bol na jednej vlne a s ktorými si dobre rozumel. Bol to najčastejšie Jan Kořenský, Zdeněk Hlavsa, Jiří Kraus, Miroslav Grepl aj niektorí iní. S niektorými z nich pripravoval aj kompendium o sémantickej štruktúre vety (1973), neskôr aj *Vetné vzorce v češtině* (1989) a tretí (syntaktický) zväzok *Mluvnice češtiny* (1987). Neskôr sa mu možno ukázalo, že rovnako efektívna môže byť preňho aj spolupráca so Světou Čmejkovou, ktorá vedela rozvinúť jeho motívy a impulzy a dotiahnuť v niektorých prípadoch jeho geniálne skice, povedzme to tak, napr. v kompendiu *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Prítomnosť Světy Čmejkovej zintenzívnila poetickú zložku ich spoločných výkladov, príp. aj mierne znížila ich systémovú zložku a posilnila to, čo by sme mohli označiť ako systém v reči.

Světla Čmejková sa venovala mnohým témam, medzi nimi aj tým vychyteným, no nikdy sa ich nezmocnila povrchno či „lacno“. Vždy bola presvedčivá, či už písala o gendrovej lingvistike, o jazyku reklamy (2000), o postojoch k jazyku (2008), ale aj o iných všeobecnojazykovedných témach, napr. o ľudovej jazykovede, o duchu jazyka a pod., takmer vždy však to bolo z prvotného podnetu F. Daneša (Daneš, 1979).

Pre mňa osobne táto dvojica českej (či vlastne skôr československej) a európskej vedy pôsobila mimoriadne inšpirujúco a podnetne. František Daneš preukázal svoje kvality už v monografii *Intonace a věta ve spisovné češtině* (1957), aj keď v danom prípade si takmer nevšimol výsledky experimentálnej a inštrumentálnej fonetiky, hoci Ústav fonetiky bol v danom čase medzinárodne uznávaný. Neskôr bol František Daneš napr. aj spoluautorom lexikografických diel, vrátane *Výslovnosti spisovné češtiny II. (Výslovnost slov přejatých,*

Výslovnostný slovník, 1978), kde mal tiež dôležité slovo. Spomínam to najmä preto, že ja som na Slovensku rozbehol takisto prípravu *Ortoepického slovníka slovenčiny*, lebo som nebol spokojný s aktuálnym oficiálnym kodifikačným *Výslovnostným slovníkom* (Ondrejovič, 1988). Z nášho *Ortoepického slovníka slovenského jazyka* však nakoniec ostalo iba torzo, a to okrem iného aj preto, že som musel bojovať s niektorými riešiteľmi vlastného projektu. Františkovi Danešovi by sa to určite nikdy nestalo.

Ako vidieť, s Františkom Danešom a Světlu Čmejrkovou sa moje cesty neraz skrížili, či aspoň vzájomne konvergovali. Napr. aj v oblasti syntaxe. Aj ja som už svoju diplomovú prácu orientoval na teóriu syntaxe, pričom som si trúfol hľadať novú odpoveď na otázku *Čo je to veta?* Neurobil som tým dieru do sveta, ako sa to podarilo takmer zakaždým Františkovi Danešovi, nech sa pustil do akejkoľvek témy, ale k syntaxi som sa vrátil neskôr, napr. v monografii *Medzi slovesom a vetou* (1989), v ktorej som využil aj danešovskú koncepciu slovesa ako dominanty vety.

S tým súvisí možno aj fakt, že som napísal množstvo recenzií na knihy od Františka Daneša a jeho skupiny, ale aj na knihy od početných iných českých autorov. Neboli to recenzie, o akých hovoril Oscar Wilde, ktorého texty a bonmoty som vždy obdivoval. Známe je aj jeho vyjadrenie, že keď píše recenziu o nejakej knihe, nikdy ju nečíta, lebo – podľa jeho vlastných slov – nechce byť ovplyvnený. Ja som, naopak, české knihy, či už to boli danešovské alebo danešovsko-čmejrkovské, ako aj knihy iných českých autorov, vždy podrobne naštudoval a „prelúskal“ s cieľom, aby som sa z nich čo najviac naučil a inšpiroval sa nimi. V tom čase som totiž vyznával ideu, že kým nenapíšem recenziu o nejakej knihe, neviem o nej nič.

Samozrejme, obidvoch autorov, Františka Daneša a Světlu Čmejrkovú, som si na Slovensku mimoriadne vážil nielen ja, ale aj celá slovenská jazykoveda. V otázkach jazykovej kultúry sa v slovenskej jazykovej kultúre a teórii spisovného jazyka vyhranili dva smery, ktoré dostali pomenovanie „normativistický“ a „sociolingvistický“ prúd. Je pozoruhodné, že František Daneš bol pre obidve skupiny nepochybniteľnou autoritou. V tejto súvislosti sa dá konštatovať, že slovenská jazykoveda (aspoň v jej sociolingvistickom razení) už prekonala fázu, keď v jazykovej kultúre hrali prím tzv. tézy o slovenčine, podľa ktorých najdôležitejším hodnotiacim kritériom jazykovej kultivovanosti je systémovosť („ústrojnosť“). U viacerých sociolingvistických autorov sa to na Slovensku preklopilo tak, že prvé miesto zaujala normovosť (vžitosť), ďalšie miesto zaberala funkčná adekvátnosť a až 3. miesto zostalo systémovosti. A znova tu bol dôležitý impulz od Františka Daneša, ako aj viacerých iných českých jazykovedcov.

Myslím, že som pomerne dobre poznal obidvoch našich prominentov, a to nielen vďaka tomu, že som poznal ich práce, ale aj vďaka spoločne prežitým chvíľam na cestách po európskych konferenciách (spomínam ich aj vo svojej cestopisnej čрте *Sedem a pol*, 2009). Mal som možnosť pritom zistiť, že obidvaja

boli nielen vynikajúci spoločníci, ale mali aj mimoriadny zmysel pre humor. V ich prítomnosti mi neraz prišla na myseľ historka, ktorú spomína renesančný mysliteľ, filozof a esejista Michel de Montaigne (1533–1592) vo svojom diele *Eseje* (1580, slovenský preklad 2007). Ten príbeh (neviem, či je skutočný, alebo vymyslený) je o tom, že gramatik Demetrios raz náhodne cestou po meste narazil na skupinu filozofov, družne sediacich v delfskom chráme. Podľa de Montaigna oslovil ich vraj vtedy takto: „Alebo sa mýlim, alebo nemáte práve nijakú veľkú tému, keď vás vidím takých pokojných a veselých.“ Na toto konštatovanie reagoval podľa legendy filozof Herakleión z Megary týmito pamätnými slovami: „Tí, čo si lámu hlavu, či budúci čas od slovesa *balló* má dve „l“, alebo hľadajú odvodeniny komparatívov a superlatívov, tí nech sa pri svojej vede mračia. No pokiaľ ide o rozmýšľanie filozofické, tí, čo sa ním zapodieajú, navykli skôr dobrej nálade a radosti“ (Montaigne, 2007, s. 48).

Ale prečo by malo byť potešujúce a radostné len čisté filozofovanie. Podľa mňa aj František Daneš a Světa Čmejková dávno potvrdili, že aj lingvistika môže byť „radostnou vedou“. Vedť vlastne ťažko nájsť na svete niečo „veselšie a radostnejšie či dokonca šantivejšie“, a to zasa hovorí M. de Montaigne, ako je práve jazyk. Jazyk je známy figliar a výmyselník, ktorého figliarstvo sa prejavuje napríklad aj v tom, že sa sám osebe tvári úplne odovzdane či dokonca bezbranne. Na tomto mýte spočívali aj puristické aktivity v jednotlivých krajinách a obdobiach. A sem by sme mohli zahrnúť zrejme aj tých, čo do krajnosti vyzdvihujú systém, poriadok a analógiu v jazyku a vlastne ho (teda ten jazyk) „nútia“ ešte do väčšej systémovosti, než akú kedy vo svojom skutočnom živote dosiahol. Vedť napokon aj sám Ferdinand de Saussure, tvorca systémovej lingvistiky, v tejto súvislosti sucho konštatoval: „V jazyku existuje len to, čo sa vycitňuje. Čo sa nevycitňuje, je gramatikovým výmyslom“ (2007). A to má zasa blízko k jazyku ako k prežívaniu, k veľkej téme F. Daneša a S. Čmejkovej. Jazyk „rozhodne nie je vysoko organizovaný systém, ale fenomén len systematický i pružný, ktorý je vždy k dispozícii na tvorivé použitie“ – to k veci dodáva F. Daneš, ktorý rád chodil – neskoršie aj so Světou Čmejkovou – po nevychodených dobrodružných chodníkoch a cestičkách vedy, podobne ako kedysi jeho vzdialený príbuzný cestovateľ Jiří Daneš, na ktorého sme na našich stretnutiach zavše s Františkom zaviedli reč.

Pripomeniem už len to, že František Daneš bol počas viacerých rokov riaditeľom Ústavu pro jazyk český. Známe je aj to, že o túto funkciu sa neskôr uchádzala aj Světa Čmejková. Bol som si v tom čase istý, že by mohla byť dobrou riaditeľkou tejto renomovanej inštitúcie. Hoci som bol dokonca v komisii, ktorá o tom rozhodovala, nevyšlo to. Pritom mi nikto nechcel vysvetliť, prečo nikto okrem mňa nehlasoval v jej prospech.

Dovoľte, aby som tento svoj krátky vstup na dnešnom seminári ukončil konštatovaním, že som rád, že som žil v dobe Františka Daneša a Světy Čmejkovej.

Literatúra

- Čmejrková, S. (2000): *Reklama v češtině, čeština v reklamě*. Praha: Leda.
- Čmejrková, S. (2008): Postoje k jazyku. In: *Přednášky z 51. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK, s. 16–36.
- Čmejrková, S. (2019): *Jazyk a dialog. Výbor z textů*. K vydání připravili J. Hoffmannová – P. Kaderka. Praha: NLN.
- Čmejrková, S. – Daneš, F. – Světlá, J. (1999): *Jak napsat odborný text*. Praha: Leda.
- Čmejrková, S. – Hoffmannová, J. (eds.) (2011): *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia.
- Daneš, F. (1957): *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Daneš, F. (1979): Postoje a hodnotící kritéria pro kodifikaci. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Red. J. Kuchař. Praha: Academia, s. 79–89.
- Daneš, F. a kol. (1997): *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.
- Daneš, F. – Grepl, M. – Hlavsa, Z. (red.) (1987): *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia.
- Daneš, F. – Hlavsa, Z. – Kořenský, J. (1973): *Práce o sémantické struktuře věty*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV.
- Daneš, F. – Hlavsa, Z. (1989): *Větné vzorce v češtině*. 2. vyd. Praha: Academia.
- Montaigne de, M. (2017): *Eseje*. Z franc. prel. A. Vantuch. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov.
- Ondrejovič, S. (1988): O niektorých problémoch slovenskej výslovnosti. In: *Slovenská reč*, 53, s. 100–102.
- Ondrejovič, S. (1989): *Medzi slovesom a vetou*. Bratislava: Veda.
- Ondrejovič, S. (2009): *Sedem a pol. Zápisky z tzv. vedeckej turistiky*. Bratislava: Veda.
- Saussure de, F. (2007): *Kurs obecné lingvistiky*. Komentáře T. de Mauro. Z franc. preložil F. Čermák. 3. vyd. Praha: Academia.
- Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník* (1978). Red. M. Romportl (zpracovali R. Buchtelová, F. Daneš, J. Michálková, J. Novotná-Hůrková, J. Ondráčková, V. Šmilauer, L. Švestková, F. Váhala). Praha: Academia.

K odkazu Světly Čmejrkové a Františka Daneše

Martin Prošek

Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha
prosek@ujc.cas.cz

O životě a díle obou významných osobností české lingvistiky byly již publikovány zdařilé práce jejich nejbližších kolegů. Shodou okolností právě Světla Čmejrková pojednala s Janou Hoffmannovou o díle a profesní dráze Františka Daneše (Čmejrková – Hoffmannová, 2009) a Jana Hoffmannová s Petrem Kaderkou se ohlédli za dílem a životem Světly Čmejrkové (Hoffmannová – Kaderka, 2013). Jubileum Světly Čmejrkové a Františka Daneše bych v tomto textu rád připomněl skromnou osobní vzpomínkou na to, jak svým dílem ovlivnili profesní dráhu jednoho ze svých kolegů. Obě významné lingvistické osobnosti jsem nejprve poznal jako student prostřednictvím jejich prací a záhy po nástupu do Ústavu pro jazyk český se mi poštěstilo setkat se s nimi osobně. Za setkáním stála nejen tradiční seznamovací obchůzka nového pracovníka po ústavu, ale i průniky společných odborných zájmů. Jako čerstvě nastoupivší pracovník tehdejšího oddělení jazykové kultury a gramatiky a student druhého ročníku doktorského studia jsem se zajímal o otázky spisovnosti, geneze tohoto pojmu a jevu v českém lingvistickém prostředí, způsoby, kterými jazykové prostředky nabývají schopnost být pocíťovány jako prestižní apod. V díle Světly Čmejrkové i Františka Daneše bylo samozřejmě možno najít jak oporu pro nabytí základních vědomostí o těchto aspektech, tak i mnoho inspirace pro další bádání.

První setkání se Světlou Čmejrkovou proběhlo právě v rámci seznamovací obchůzky. Její živý, zcela ryzí a lidsky přívětivý zájem o mé profesní zaměření mě rychle zbavil obav a trémy typických pro první setkání začátečníka s osobností jejího formátu a povzbudil mě v další práci tím, že i na začátečníka pohlížela jako na rovnocenného kolegu a partnera v diskusi. Totéž se opakovalo i při prvním setkání s Františkem Danešem, které zprostředkovala právě Světla Čmejrková jaksi samozřejmě a bezprostředně, když jsme v diskusi narazili na obecné procesy standardizace a destandardizace v jazyce, o kterých Daneš tehdy právě připravoval článek k publikaci.

K dílu obou lingvistických osobností jsem se posléze často vracel, protože různé aspekty, o kterých oba pojednávali, se přirozeně skládaly v teoretický půdorys potřebný pro práci v jazykové kultuře a protože řadu poznatků, které v člověku v průběhu lingvistického působení zrají, studium jejich díla dovedlo pomoci finálně domyslet, formulovat a aplikovat.

Hovořím-li zde o práci v jazykové kultuře, nemám tím na mysli ani tak propracovávání teorie spisovného jazyka, jako spíše její uplatňování v interakci s konkrétními uživateli jazyka a v konfrontaci s jejich reálnými postoji k jazyku, lingvistům, kodifikaci i k jazykové praxi a jazykovým normám. Právě na tomto praktickém působení v jazykové kultuře se ukazuje, že Danešovy práce

o kodifikaci a o postojích a hodnoticích kritériích při kodifikaci (Daneš, 1977, 1979) jsou z velké části stále aktuální. Lingvisté při kodifikaci nadále nejprve zjišťují, jak se daný jazykový prostředek uplatňuje v jazykové praxi, zjišťují normu, je-li již pro daný prostředek ustálena, a také hodnoty, které jsou společenstvím danému prostředku připisovány. Vše uvedené se vyhodnocuje za účelem stanovení perspektivy a plánu kodifikace. Vývoj pojetí a uplatňování kodifikace však už v aktu kodifikace upozaduje její aspekt plánovitého ovlivňování spisovného jazyka, který v ní tehdy spatřoval Daneš. S nástupem elektronických zdrojů poučení o jazyce se naskytla možnost popsat libovolně důkladně jak jevy centrální, tak jevy periferní, jevy s dosud neustálenou normou, či dokonce s normou, jíž dosud nebyly založeny ani kontury. Takové popisy jsou rovněž společensky žádané a ceněné. V názoru na pojetí kodifikace pak dnes u lingvistů převažuje názor, že by měla mít deskriptivní charakter. Ve skutečnosti však platí, že i prostý popis libovolného jazykového jevu je nelingvistickou veřejností přijímán s určitou mírou závaznosti, a proto jazykové chování uživatelů reálně ovlivňuje. Vzhledem ke zmíněnému vývoji pojetí a uplatňování kodifikace nadto může ovlivnit nejen jazyk spisovný, ale též oblasti ležící mimo jeho inventář. Domnívám se tedy, že i současný lingvista reálně jedná podle Danešovy teze, že lingvista je též občan a člověk a má právo i povinnost zaujímat k otázkám spisovného jazyka své vlastní stanovisko a aktivně ovlivňovat společenské dění. Lze ji pouze modifikovat vypuštěním přívlastku *spisovného*.

Proces kodifikace je zde zmíněn na prvním místě proto, že právě s ním je začínající pracovník v jazykové kultuře konfrontován se všemi praktickými důsledky nejdříve a jeho zvládnutí není samozřejmostí. Nadto se pro něj kodifikace rozšiřuje a nevidí za ní pouze tištěné kodifikační příručky, jak se kodifikace tradičně chápe, ale uvědomuje si, že v jistém smyslu autoritativní dopad srovnatelný se závazností tištěné kodifikace mají veškeré jeho interakce s uživatelskou veřejností. Proto ač je takový pracovník vysokoškolským studiem vybaven teoretickou průpravou v oblasti pravopisu a normativní mluvnice a dokáže vysvětlovat různé jazykové problémy zejména z lingvistického hlediska, dovednost úspěšně získat zájemce o jazyk na svou stranu uměřeným široce chápaným kodifikačním úsilím získává až praxí a Danešův přehled fází kodifikace je mu v prvních krocích užitečnou rukojetí. Podotkněme ještě, že úspěšným získáním zájemce o jazyk na svou stranu nemáme na mysli nutně prosazení názoru lingvisty při řešení konkrétních jazykových problémů, ale udržení živého zájmu veřejnosti o otázky jazyka, odborné názory lingvistů a o dialog s nimi.

S procesem kodifikace úzce souvisí též otázka hodnoticích kritérií při kodifikaci, protože právě citlivé a výstižné uchopení těchto aspektů nejvíce přispívá k úspěšnému spolupůsobení lingvistů a veřejnosti popsanému v předchozím odstavci. Známa Danešova kritéria noremnosti, adekvátnosti a systémovosti dodnes zůstávají aktuální včetně toho, že nejde o kritéria hierarchicky rovnocenná.

Přejdeme-li od obecnějších rámců jazykověkulturní práce k řešení konkrétních jazykových problémů a také vlastně k zexplicitňování kodifikace pro každý jednotlivý jazykový jev, je dílo Světly Čmejkové a Františka Daneše cenným zdrojem inspirace hned v několika směrech. Jedním z nich je výběr témat a jejich aktuálnost, dále přístupné a instruktivní pojetí (proto mohly být jejich texty doporučovány i laickým čtenářům s hlubším zájmem o jazyk) a konečně bohaté doložení příslušného jevu aktuálním jazykovým materiálem. Oba lingvisté měli také zřejmě vytríbený cit pro načasování publikací. Vystihli jimi totiž společensky aktuální jazykové problémy právě v době, kdy po výkladech o nich byla společenská poptávka. Z hlavních prací této oblasti vzpomeňme alespoň Danešův článek O spojce *nebo* (Daneš, 1994), který výše popsaným způsobem přehledně shrnuje a vykládá problematiku aktuální tehdy i dnes a stále náležející mezi časté dotazy v jazykové poradně Ústavu pro jazyk český. Světla Čmejková pak publikovala text o trvale žádané problematice kondicionálového tvaru 1. osoby plurálu (Čmejková, 2005). Vysloveně kanonickým textem, na který se odkazuje při rovněž častých dotazech ohledně konkurence zvrtného *svůj* a příslušných rodových zájmen, je práce Světly Čmejkové (Čmejková, 2003a). Cennou oporou pro výklad a řešení souvětí typu *Policie ho viní z incidentu, ke kterému došlo začátkem dubna a byly při něm zraněny čtyři osoby* je společná studie O dvou (a více) typech parataktického spojení vztažných vět (Čmejková – Daneš, 2011). Rovněž kanonickým se svého času a na dlouhou dobu stal článek Světly Čmejkové o češtině v síti (Čmejková, 1997), který byl jednou z prvních prací instruktivně podávajících problematiku prolínání psanosti a mluvenosti v elektronické komunikaci právě v době, kdy se o tuto problematiku zvedla vlna zájmu. Do stejného okruhu problematiky, vlivu a využití patří i její práce o češtině a počítačštině (Čmejková, 2003b). V době, kdy se ve společnosti zvedla vlna zájmu o otázky genderu, publikovala opět Světla Čmejková několik společensky aktuálních prací, které mj. našly vhodné uplatnění i v praxi jazykové kultury (např. Čmejková, 2002, 2004).

Nelze samozřejmě pominout ty aspekty práce Světly Čmejkové a Františka Daneše, které se týkají nejen jazyka spisovného, ale celkově stratifikace jazyka a jeho stylové diferenciaci (např. Daneš, 1968, 1988). Cenné jsou nejen hloubkou a pojetím, ale pro práci v jazykové kultuře jsou mimořádně inspirativní po stránce terminologické a metodologické. Pojem spisovného jazyka je v nich pojímán patřičně jako široký, ne zcela vyhraněný pojem. Jeho funkce se chápe též široce, je brán jako útvar určený pro potřeby kulturního a společenského styku jeho uživatelů. Spisovný jazyk je vnitřně stylově diferencovaný a na rozdíl od nespisovných útvarů se uplatňuje především v psaných projevech. Je jediným útvarem, který má propracovanou kodifikaci a vyznačuje se institucionálně podporovanou stabilitou.

Už toto základní schéma je pro práci v jazykové kultuře cenným východiskem, ale ani Čmejková, ani Daneš nenechávají stranou jevy z oblastí mimo spisovný jazyk. Zejména práce Světly Čmejkové jsou v tomto směru inspirativní tím, jak

jsou v nich tyto jevy pojímány. Světla Čmejková pracuje s intuitivně dobře uchopitelnými škálami, které jsou pak vymezeny rovněž intuitivně dobře uchopitelnými pojmy, jako je psanost – mluvenost, formálnost – neformálnost, zdvořilost – nezdvěřilost, připravenost – spontánnost apod. S těmito škálami a pojmy samozřejmě pracují i jiní lingvisté, ale zřejmě právě rozsah jejího díla věnovaný jevům stojícím mimo spisovný jazyk je příčinou toho, s jakou samozřejmostí, výstižností a implicitní instruktivností jsou tyto nástroje popisu stylové diferenciací užity. V pojetí prestižní variety češtiny a pojmového aparátu stylové diferenciací nezůstávají Čmejková s Danešem pouze na poli české lingvistiky, ale obojí vztahují i k zahraničním konceptům uchopení téže problematiky. Vztahují ji například k pojetí standardního a substandardního jazyka, které má svůj inspirační zdroj v anglicky mluvících zemích.

Veškeré úvahy o spisovném jazyce a souvisejících jevech prostupuje myslím jeden z kvalitativně nejpodstatnějších rysů díla obou významných lingvistických osobností, a tím je citlivý a lidsky přístupně pojatý zřetel k hodnotám spojovaným s prestižní varietou jazyka a jazykem vůbec. Myslí se zde známé danešovské *prožívání* jazyka. Onen citlivý přístup prozrazuje, že Čmejková i Daneš disponovali velmi rozvinutou intuicí a schopností vystihnout hodnoty, které s jazykem spojuje jazykové společenství. Hodnotové postoje i zájem o běžné uživatele jazyka jsou v odborné lingvistické tvorbě Světly Čmejkové i Františka Daneše zjevné. Zcela explicitně svůj vztah k hodnotám spojovaným s jazykem a k uživatelům formuluje Daneš v předmluvě k Malému průvodci po dnešní češtině: *Kdybych měl povědět, co mne v mé práci v minulém roce nejvíce těšilo, řekl bych asi, že to jsou stovky dopisů, jimiž naši spoluobčané projevují živý a upřímný zájem o vše, co se týká našeho jazyka* (Daneš, 1964, s. 7).

Z osobních vzpomínek mohu potvrdit, že potěšení pana profesora bylo bezpochyby zcela upřímné, ostatně i celý Průvodce, stejně jako řada dalších popularizačních prací Františka Daneše, je psán stylem, který výslovně přiznává podíl uživatelské veřejnosti na vzniku jednotlivých textů a činí z nich tak důležité aktéry procesu tvorby: *Postěžoval si nám jeden čtenář, že ...* (s. 78), *V korespondenci Jazykového koutku vyslovují pisatelé dost často podiv nad slovy...* (s. 137) apod.

Z hlediska jazykové kultury je vůbec třeba ocenit popularizační tvorbu Světly Čmejkové a Františka Daneše. Ohled na běžné uživatele byl bezpochyby jedním z hlavních faktorů její úspěšnosti u publika, pro které byla určena. Samozřejmostí je též to, že se vyjadřovala ke zcela živým, současným jazykovým problémům. Je tu však ještě jedna pozoruhodná stránka popularizační tvorby obou významných lingvistů. Dokázali totiž dovedně, přístupně, poutavě, a nikoli banálně psát i o tématech, která jsou pro tento žánr obtížně uchopitelná, protože běžným uživatelům jsou přístupnější spíše témata týkající se konkrétních pravopisných či gramatických problémů. Mezi ta obtížněji uchopitelná témata patří například různá popularizační pojednání o stylu – styl rozhlasového vysílání, úřední vyjadřování apod. Dobrým příkladem, jak o takových tématech hovořit a psát pro

veřejnost, je soubor tištěných podob příspěvků, které zazněly v cyklu Českého rozhlasu v letech 1993 až 1996. Tento soubor vyšel pod názvem *Čeština, jak ji znáte i neznáte* (Čmejrková – Daneš – Kraus – Svobodová, 1996). Zejména oddíl *Od jazyka ke komunikaci* lze doporučit jako vzor všem, kteří by chtěli obdobná témata popularizačně zpracovat, viz zejména texty *Od námětu k stylistickému ztvárnění textu*, *Monolog a dialog* nebo *O postojích uživatelů k jazyku*.

Význam díla Světly Čmejrkové a Františka Daneše je samozřejmě mnohem širší, než bylo možné postihnout v této drobné osobní vzpomínce, a pojednali o něm fundovaně už mnozí jiní lingvisté. Snad se však podařilo vystihnout a ocenit to, jaký specifický dopad mělo jejich dílo vzhledem k profesnímu zaměření autora textu a hlavně k oblasti jazykové kultury a její praktické aplikace. Na veškeré profesní setkávání se Světlou Čmejrkovou a Františkem Danešem v Ústavu pro jazyk český i mimo něj vzpomínám s vděčností.

Literatura

- Čmejrková, S. (1997): Čeština v síti: Pisanost či mluvenost? (O stylu e-mailového dialogu). *Naše řeč*, 80, s. 225–247.
- Čmejrková, S. (2002): Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. *Slovo a slovesnost*, 63, s. 263–286.
- Čmejrková, S. (2003a): Osudy zvrátého posesivního zájmena *svůj*. *Naše řeč*, 86, s. 181–205.
- Čmejrková, S. (2003b): Jazyk a styl elektronické komunikace: čeština a počítačština. In: M. Tichý (ed.), *Sborník prací Filozoficko-přírodovědné fakulty Slezské univerzity v Opavě. Řada jazykovědná D3*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, s. 48–56.
- Čmejrková, S. (2004): Ženy v televizních interview, diskusích a debatách. In: J. Hasil (red.), *Přednášky z XLVII. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK, s. 19–38.
- Čmejrková, S. (2005): *Bychom, nebo bysme?* *Naše řeč*, 88, s. 18–36.
- Čmejrková, S. – Daneš, F. (2011): O dvou (a více) typech parataktického spojení vztažných vět. *Naše řeč*, 94, s. 14–33.
- Čmejrková, S. – Daneš, F. – Kraus, J. – Svobodová, I. (1996): *Čeština, jak ji znáte i neznáte*. Praha: Academia.
- Čmejrková, S. – Hoffmannová, J. (2009): The Ninetieth Birthday of Professor František Daneš and the Conference in His Honour. *Linguistica Pragensia*, 9, s. 89–95.
- Daneš, F. (1964): *Malý průvodce po dnešní češtině*. Praha: Orbis.
- Daneš, F. (1968): Dialektické tendence ve vývoji spisovných jazyků. In: B. Havránek ad. (eds.), *Československé přednášky pro 6. mezinárodní sjezd slavistů v Praze*. Praha: Academia, s. 119–128.
- Daneš, F. (1977): K dvěma základním otázkám kodifikace. *Naše řeč*, 60, s. 3–13.

- Daneš, F. (1979): Postoje a hodnoticí kritéria při kodifikaci. In: J. Kuchař (ed.), *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, s. 79–91.
- Daneš, F. (1988): Pojem „spisovného jazyka“ v dnešních společenských podmínkách. In: R. Brabcová – F. Štícha, *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: FF UK, s. 21–28.
- Daneš, F. (1994): O spojce *nebo*. *Naše řeč*, 77, s. 133–138.
- Hoffmannová, J. – Kaderka, P. (2013): Za Světlou Čmejrkovou. *Slovo a slovesnost*, 74, s. 73–77.

Jazyk a dialog v pracích Světly Čmejrkové (k přípravě výboru z jejích studií)

Jana Hoffmannová – Petr Kaderka¹

Oddělení stylistiky a sociolingvistiky
Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha
hoffmannova@ujc.cas.cz, kaderka@ujc.cas.cz

V dubnu roku 2019 vyšel v NLN výbor z textů Světly Čmejrkové.² Zde bychom jako editoři rádi zavzpomínali jednak na přípravu tohoto svazku, který jsme se rozhodli nazvat *Jazyk a dialog*, a při té příležitosti i na spolupráci se Světlou a na skutečné či vnitřní dialogy s ní, které nám během práce na výboru neustále tanuly na mysli.

Vydání výboru ze Světliných článků (roztroušených v časopisech a sbornících) inicioval krátce po Světlině úmrtí kolega Jiří Nekvapil. Jeho podnět jsme okamžitě akceptovali, měli ho dlouhodobě na mysli, ale z nejrůznějších důvodů jsme práci na tomto úkolu stále odkládali, také z důvodu nejasného financování. Když se pak v určité chvíli ukázalo, že bychom mohli získat peníze na vydání od Akademie věd ČR, rozhodli jsme se výbor připravit. Pokládali jsme vydání knihy za nejlepší způsob, jak částku nabízenou Akademií věd využít – a hlavně jak přispět k uctění památky naší předčasně zesnulé kolegyně.

Nejprve jsme si potřebovali udělat detailní přehled o všech Světliných textech. Požádali jsme proto kolegyni Janu Papcunovou o pomoc s pořízením Světliny bibliografie. Pak jsme se pustili do vybírání textů a zjišťování, co máme případně k dispozici v elektronické podobě. Ve Světlině pracovním a domácím počítači jsme našli různé varianty jejích textů. To se ukázalo jako zásadní při přípravě českých verzí Světliných cizojazyčných textů. Někdy jsme v počítači našli český

---

¹ Autoři tohoto příspěvku společně publikovali už nekrolog Za Světlou Čmejrkovou (*Slovo a slovesnost*, 74, 2013, č. 1, s. 73–77).

² Srov. v Jazykovědných aktualitách (roč. 56, 2019, č. 3 a 4, s. 114–118) recenzi Soni Schneiderové.

podklad cizojazyčného textu, takže jsme se nemuseli uchýlovat k překladu, stačilo porovnat český podklad s vydanou cizojazyčnou verzí a český text pouze upravit nebo doplnit. Někdy jsme našli podklad, ve kterém se jazyky různě střídaly, pak bylo nutné text dopřeložit. A někdy byl text sice koncipován v cizím jazyce, ale na rozdíl od publikované verze obsahoval ukázky v původním českém znění. Díky tomu máme ve všech českých verzích autentický český materiál.

Světla publikovala hodně a její tematický záběr byl mimořádný. Hledali jsme proto kritéria, která by nám usnadnila výběr a zároveň nenarušila snahu po určité průřezovosti. Chtěli jsme, aby ve výboru byla zastoupena všechna výrazná témata Světliny vědecké práce, aby v něm byly texty reprezentativní, spíše rozsáhlejší, aby v něm byly texty časopisecké a sborníkové, které jsou často hůře dostupné, aby v něm byly texty novější (nejstarší texty ve výboru jsou z 90. let) a aby ve výboru byly texty napsané pouze Světlou. Tady jsme nakonec udělali jednu výjimku a zařadili kromě Světliných statí i českou verzi jedné rozsáhlé studie, kterou napsali společně s Františkem Danešem, jehož nedožitý jubileum jsme si v roce 2019 rovněž připomněli.

Vybrali jsme nakonec celkem 32 textů a uspořádali je podle témat do 11 oddílů. Od témat gramatických přes konkrétní analýzy textů odborných, uměleckých, mediálních, reklamních, elektronických, od stylistiky přes sociolingvistiku, genderovou lingvistiku až k obecným tématům sémiotickým a filozofickým. Všemi texty prostupuje zájem o dialog a o mluvenou a psanou formu jazyka, o různé rozměry jejich vzájemného vztahu. Čtenáři si jistě povšimnou, že jednotlivá témata se různě proplétají, např. gramatika a reklama (v článku o zájmenech *svůj* versus *Váš*), gramatika a gender (v článku zkoumajícím kategorii rodu v jazyce a komunikaci), mediální interview a umělecký text (v článku *Jak mluví a píše české spisovatelky*) či psanost a mluvenost ve vztahu k uměleckému textu (v článku rozebírajícím Urbanův román *Stín katedrály*).

Kromě původních českých prací vycházejí v knize také české verze cizojazyčných textů, publikované v češtině vůbec poprvé. Dosud se s nimi mohli čtenáři seznámit v němčině, angličtině, francouzštině nebo ruštině. Dva texty přeložené z angličtiny pojednávají o tématech, která hýbou současnými pragmatickými výzkumy: jsou to studie o emocích v jazyce a komunikaci a studie o argumentaci v politických debatách. Z francouzštiny jsme nechali zpětně přeložit Světlin text o Bachtinovi, kterého tolik uctívala – „zpětně“ proto, že původní český text, který přeložila do francouzštiny Jekaterina Velmezova, slavistka působící ve Švýcarsku, se nedochoval ani na české, ani na švýcarské straně. Ruský text o ukrajinštině a Ukrajincích v Česku a německý text o německém a českém stylu vědeckých textů se naštěstí dochoval v pozůstalosti alespoň částečně česky, takže s přípravou české verze nebylo mnoho práce. Na českých verzích Světliných textů jsme spolupracovali s překladateli Davidem Mračkem a Lenkou Mundeovou.

Lingvistikou Světla opravdu žila – kudy chodila, tudy nasávala zajímavé jazykové jevy, neustále si pořizovala excerpta z tisku, rozhlasu i televize, a měla

vždy po ruce zajímavá data, která uměla originálně a duchaplně analyzovat. To jsme chtěli naznačit zařazením oddílu *Drobnosti* (obsahuje např. text o dobové inflaci výrazu *filozofie* nebo o kolokvialismu *ulítávat na něčem*). Vědu tak přirozeně spojovala s každodenním životem. Např. její zájem o lidový jazykozpyt, lidovou reflexi jazyka vyvstal z jejích pobytů v moravské Ohrozimi (na Prostějovsku), kam ráda jezdila od dětství a seznamovala se tu s folklorem, nářečím i příznačnými frazémy. Právě text *Jazykové vědomí a jazyková kultura (zamyšlení nad tzv. lidovým jazykozpytem)* z roku 1992 zaujal asi nejvíce jednu z lektorek knihy, sociální psycholožku Ivanu Markovou (mj. autorku knihy *Dialogičnost a sociální reprezentace*, která vyšla v českém překladu v r. 2007). Profesorka Marková dokonce navrhla, aby byl tento text vydán v angličtině, protože je podle ní výborným lingvistickým příspěvkem k diskusím o vztahu mezi lidovým a vědeckým myšlením:

„Porovnání lidové jazykovědy s vědeckou jazykovědou se nabízí jako paralela k porovnávání lidového myšlení v denním životě (common sense) a vědeckého myšlení. Stejně tak jako Světla Čmejrková porovnává lidovou a vědeckou jazykovědu, tak je v zahraniční literatuře intenzivně diskutován i problém vztahu mezi lidovým a vědeckým myšlením. Konkrétně otázky, zda lidová a vědecká jazykověda na sebe navazují či zda se rozcházejí, zda lidová jazykověda je méněcenná ve srovnání s jazykovědou vědeckou, zda lidová jazykověda předkládá kusý a neúplný pohled na jazyk, mají paralelu v diskusích týkajících se vztahu mezi lidovým a vědeckým myšlením. Pokud jsem si vědoma, otázky lidového myšlení nebyly dosud studovány v zahraniční literatuře jako problémy, které mají odraz v lidovém jazyce. Práce Čmejrkové je tudíž velice důležitá, protože ukazuje, jak obohatit studie lidového myšlení tím, že se zdůrazňuje souvislost s lidovým jazykem. Z tohoto důvodu by bylo důležité, aby tato práce byla publikována v angličtině.“
(Ivana Marková, z lektorského posudku pro NLN, 23. 7. 2018)

Osobní a lidskou dimenzí se vyznačoval i Světlin zájem o volyňské Čechy a o problémy těchto migrantů po přesídlení do České republiky; nebo o její ukrajinskou, resp. rusínskou pomocnici v domácnosti paní Halinu, se kterou pořídila rozsáhlé narativní interview. K článku o výrazu *tváře* v komunikaci ji inspirovala „kamenná tvář sfingy“, která patřila učiteli fyziky na vršovické střední škole (mimochodem tentýž profesor učil fyziku také spoluautorku tohoto příspěvku, Janu Hoffmannovou).

Když před časem druhý autor tohoto příspěvku, Petr Kaderka, připravoval s Jiřím Nekvapilem a kolegy pro stejnou edici překlad knihy Petera Auera *Jazyková interakce*, říkali si napůl žertem a napůl vážně, že jejich překlad bude lepší než originál. Stejnou ambici jsme měli i při přípravě výboru z díla Světlý Čmejrkové. Chtěli jsme vybraným textům poskytnout takovou editorskou péči, aby studie získaly na hodnotě. Opravovali jsme drobné chyby, kontrolovali citáty,

ověřovali odkazy na literaturu, sjednocovali, doplňovali a opravovali seznamy citované literatury. Cizojazyčné citáty, pokud je nepřeložila sama autorka, jsme přeložili do češtiny. Pokud autorka odkazovala na literaturu, která dnes existuje v českém překladu, doplňovali jsme do seznamu literatury v hranatých závorkách informaci o českém vydání. U každého citovaného transkriptu mluvené řeči jsme ověřovali, zda nebyl mezitím publikován v korpusu DIALOG nebo zda nečeká na publikování. Pokud jsme zjistili, že ano, nahrazovali jsme starý transkript novým, tedy takovým, který prošel několikanásobnou kontrolou. U každého transkriptu mluvené řeči z televizního vysílání jsme doplňovali údaje o názvu pořadu, datu vysílání, televizním kanálu a přítomných mluvčích. Kniha je také vybavena obsáhlým věcným a jmenným rejstříkem, který vznikl péčí Jany Hoffmannové.

Asi nejdůležitější a nejviditelnější přidanou hodnotou je audiovizuální doprovod knihy. Některé úryvky, které autorka v knize analyzuje, jsou označeny symbolem filmového pásu. K těmto úryvkům si mohou čtenáři přehrát odpovídající videozáznam. To je asi zvlášť cenné ve studii o emocích v jazyce a komunikaci. Videonahrávky jsou k dispozici na webové stránce, se kterou nám pomohl Nino Peterek z Ústavu formální a aplikované lingvistiky MFF UK.³

A jaké vzpomínky se nám v souvislosti s tématy Světliných příspěvků a s jejím stylem badatelské práce nejvíce vybavovaly? Například její nenásilný, velkorysý způsob vedení grantových projektů. Světla nechávala svým spolupracovníkům prostor, aby si v rámci zadaného rámce našli téma a přístup, který je jim nejbližší; když se pak ukázalo, že k žádoucímu pokrytí ústředního tématu něco chybí, sama to bez váhání a pohotově dopsala. Vzpomínali jsme také na pražské konference, při jejichž pořádání většinou stála v čele organizačního výboru a neváhala vzít na sebe odpovědnost. Byly to od počátku 90. let konference o Čapkových Hovorech s TGM, o Tezích PLK, setkání se zahraničními bohemisty, ale hlavně čtyři velké konference, většinou s reprezentativním mezinárodním obsazením: Writing vs Speaking (1992), 6. konference Mezinárodní asociace pro analýzu dialogu (IADA, 1996), Užívání a prožívání jazyka (k devadesátinám Františka Daneše, 2009) a Čeština v pohledu synchronním a diachronním: Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český (2011); u všech byla i jednou z editorek vydaných (a vydatných) sborníků. Stejně zodpovědně po čtyři období, celkem dvanáct let vykonávala funkci předsedkyně Jazykovědného sdružení ČR; až na výjimky všechny pražské přednášky a semináře uváděla, s velkým porozuměním pro nejruznější přednášející a s výrazným podílem na následné diskusi.

Vybavovali jsme si také Světliny aktivity pedagogické, mimo jiné její obětavé vedení řady doktorandů, jimž pomáhala vskutku nadstandardně. V akademickém Kurzu základů vědecké práce učila začínající vědecké pracovníky (v Praze a v Brně), jak psát a přednášet. Posluchače seznamovala se základy angloamerického oboru „academic writing“ a zároveň je učila držet si odstup od

---

³ Viz <<http://cmejrkova.dialogy.cz/>>.

striktního dodržování angloamerických pravidel; porovnávala situaci v angloamerickém světě a ve slovanském světě, např. co se týče „authorial presence“ (přítomnosti autora v textu, technik jeho skrývání apod.); v návaznosti na slavný esej Johana Galtunga o různých intelektuálních stylech ve vědě sledovala vliv teutonského (německého) a anglosaského stylu na českou tradici odborného psaní. Pedagogicky působila i v zahraničí: vedla kurz funkční lingvistiky na Carleton University v kanadské Ottawě a později byla hostující profesorkou ve Vídni na Wirtschaftsuniversität.

Světla pracovala bez nadsázky ve dne v noci; a hlavně v posledním období, kdy už téměř nemohla docházet do ÚJČ (ale pracovala doma o to intenzivněji), posílala svým spolupracovníkům za den (a noc) třeba i dvacet a více e-mailů. V e-mailech jsme řešili i drobné problémy metajazykové: nakolik a komu píšeme e-maily spisovně/nespisovně, zda v nich užívat diakritiku (Světla se tomu vzpírala, ale uznávala, že nemůže bez diakritiky napsat např. kondolenci), nebo její pochybnosti o pravopise některých slov (na užívání Internetové jazykové příručky si dlouho nemohla zvyknout). Její e-maily ukazují, jak pracovala hekticky, většinou na více tématech. V posledním roce svého života (2012) například spolu s J. Hoffmannovou připravovala 1) monotematické číslo *Slova a slovesnosti* věnované intertextualitě (jako hostující editorka), 2) objemný sborník z konference ke stému výročí ÚJČ (asi 880 stran) a 3) výstupní monografii z grantu *Styl mediálních dialogů* (vyšla pak v r. 2013). Její e-maily obsahovaly i některé výstižné sebecharakteristiky:

„Prostě uvažuji mimo pokyny a jejich striktní dodržování. Ale z toho si nic nedělej, to je věc mojí povahy, vůbec se to nevyplácí, ale nejde se toho zbavit. Prostě když v něčem vidím smysl, tak to zkouším.“

V závěru příspěvku se ještě na okamžik vrátíme k přípravě výboru ze Světliných studií. Nikdo není dokonalý a my jsme se museli vyrovnávat s tím, že Světla nebyla exaktním ani pedantským typem vědce, spíše typem (v dobrém slova smyslu) bohémským. Její texty existovaly v různých verzích, ty se leckde překrývaly; protože byla neustále žádána o nějaké příspěvky, používala občas pasáže ze svých textů i opakovaně. Obtížná byla i kontrola jejích citátů a odkazů na literaturu – nebyla v tom vždycky úplně precizní, což bylo způsobeno hlavně jejím zaměřením na to, aby její vlastní myšlenky a myšlenky druhých tvořily kompaktní celek (jednou poznamenala „jediné, co umím, je napsat koherentní text“). Cizí myšlenky v ní rezonovaly, v kontaktu s jejími vlastními úvahami začínaly žít vlastním životem, a Světla se ve svých textech snažila takový dialog mezi myšlenkami zprostředkovávat. Světla rozhodně nebyla nudná a puntičkářská vědkyně, ale badatelka s mimořádnou fantazií a invencí; navíc dokázala přirozeně a s obdivuhodnou lehkostí propojovat vědu se životem běžným, rodinným, kulturním... Toto všechno jsme si při přípravě souboru jejích textů neustále

uvědomovali a jsme přesvědčeni, že právě proto je její odkaz tak bohatý a inspirativní.

Jak jsme se nesetkávali a setkávali s Františkem Danešem

Marie Čechová

m-cechova@seznam.cz

V tomto vzpomínkovém medailonu nepůjde o setkávání či nesetkávání v odborných otázkách, jak by bylo možno očekávat, ale o zcela prostá osobní setkávání, a to při práci na školských příručkách, protože František Daneš výchovněvzdělávací úsilí vždy podporoval a věnoval mu svůj čas i energii. To osvědčil jako spoluautor našich středoškolských učebnic i jiných lingvodidaktických textů, jak ukážeme dále.

František Daneš dokonce přiznává (a připojuji se k němu), že inspirací pro lingvistu může být lingvodidaktika (viz *Kultura a struktura českého jazyka*, Karolinum 2009: zmiňuje se o vlivu J. Jelínka a Vl. Styblíka na Vl. Šmilauera). K tomu mohu dodat, že významným pramenem vedoucím k hlubšímu poznávání jazyka i řeči může být učitelská praxe, např. analýza řečových nedostatků žáků s objasňováním jejich vzniku a nalézáním cest k jejich odstraňování. Zvláště přínosná může být zkušenost z výuky cizinců, protože jim chybí řečová zkušenost rodilých mluvčích a intuice, takže jejich odchylky v řeči, často plynoucí z mechanicky uplatňované analogie, nás mohou nasměrovat k úvahám nad takovými jevy a vůbec k jistému nadhledu při zkoumání češtiny.

Začlenění do kontextu:

Generace bohemistů narozená v prvních desetiletích 20. století, konkrétně od r. 1912 do r. 1923, neměla obdoby v desetiletích následujících. Byla to další slavná generace. Přišla po generaci otců zakladatelů Pražské lingvistické školy (V. Mathesia, 1882, B. Havránka, 1893, V. Skaličky, 1895...) a jejich učení rozvíjela. Několik desetiletí po ní se narodili r. 1912 A. Jedlička a M. Dokulil, F. Cuřín (1913), K. Svoboda (1914), s odstupem k nim přibývá F. Daneš (1919) a po několika letech K. Hausenblas (1923). Přitom tři z nich kromě vědeckých kontaktů (po léta byli i na stejném pracovišti, v Ústavu pro jazyk český) pojilo i osobní přátelství, F. Daneše s K. Hausenblasem i se starším M. Dokulilem (viz *Poslední ze tří králů bohemistiky 20. století*, František Daneš, in Čechová, 2017). Pojila je i poměrná dlouhověkost, zvláště Daneše s Dokulilem, kteří přežili devadesátiny.

Dohromady tvořili ideální badatelskou trojici, která zasáhla společně do rozvoje bádání ve všech jazykových rovinách, i do stylistiky; ale kromě toho každý z nich sám velmi výrazně ovlivnil vývoj v oblastech svého zájmu

nejvladnějšího: Dokulil především ve slovtvorbě, Hausenblas ve stylistice, Daneš ve fonetice a syntaxi, zvláště textové... Společně tedy pokryli všechny oblasti jádra bohemistiky.

Všichni tři se mnou léta spolupracovali; a tak všichni tři přijali mou nabídku podílet se na tvorbě *Komplexních jazykových rozborů* (Čechová a kol., 1. vydání r. 1992, druhé r. 1996). Se všemi byla (po všech stránkách) radost spolupracovat.

Jak se mi po letech spolupráce osobnostně jeví? Všichni vynikající vědci s výborným myšlenkovým potenciálem byli pružní v přizpůsobování se jednotné koncepci knihy, přitom nápadití, se smyslem pro živý jazyk a pro školu. Oba mladší se lišili od staršího povahou i fyziognomií, drobní, rtuťovití, temperamentní až snadno výbušní. Dokulil na rozdíl od nich byl statný, vysoký, rozvážený až rozšafný (avšak uměl se rozhorlit, když šlo o závažný odborný problém).

Obraťme nyní pozornost k jubilantovi, k Františku Danešovi, k tomu, co jsme mimo jiné signalizovali titulem tohoto vzpomínání, tedy i k našim nesetkáním:

Po ukončení pražské filozofické fakulty r. 1947 následovalo Danešovo krátké učitelské působení v Benešově. Ten ho spojuje s K. Hausenblasem, který se tam narodil a tam začínal ve 30. letech i svá gymnazijní léta, i s Karlem Svobodou, který tam později rovněž vyučoval (v letech 1948 až 1955), ale koneckonců i se mnou, protože z Benešovska pocházím. Ale setkat jsme se nemohli, protože v l. 1943 až 1948 jsem „studovala“ vesnickou, ménětrídní popovickou obecnou školu. V r. 1948 jsem sice původně měla nastoupit právě na benešovské gymnázium, ale to znemožnila školská reforma. Ta přinesla zrušení osmiletých gymnázií a vznik jednotné devítileté, tzv. střední, školy, takže jsem od r. 1948 do r. 1952 (6.–9. ročník) navštěvovala tuto školu v Postupicích u Benešova.

V tu dobu však F. Daneš už působil na Benešově gymnáziu v Praze-Dejvicích. Do této budovy jsem shodou okolností přišla studovat v r. 1952 (tehdy pedagogické gymnázium), ale ani tam jsem ho už nezastihla, protože r. 1949 přešel do Ústavu pro jazyk český. Nepotkali jsme se v Dejvicích ani později, když jsem se tam přistěhovala k Čechům (do rodiny svého manžela) – i když F. Daneš bydlel ve Velvarské ulici, kam jsem vodila z nedaleké Úřednické (dnes je na tom místě hotel Diplomat) dceru do školky.

Pracovně jsme se poprvé setkali v polovině 70. let při tvorbě učebnic a *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Tehdy mě F. Daneš s J. Filipcem požádali o stanovisko k němu. Ten se mi pak podařilo prosadit do tzv. ústřední dodávky Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, takže všechny školy dostaly (zdarma) od ministerstva po 20 exemplářích slovníku, aby s ním mohli pracovat v lavici dvojice nebo i jednotlivci. Tak se slovník tehdy stal vedle Pravidel českého pravopisu normativní příručkou, s níž se naučili žáci zacházet. Práce se Slovníkem byla tehdy zařazena do učebních osnov a do učebnic 6. ročníku.

V souvislosti se školními Pravidly připomeňme, že v 60. letech F. Daneš vedl pravopisnou komisi, která připravovala změny pravidel; v komisi jsem pracovala asi od r. 1983, ale už nikoli pod vedením Danešovým, ale pod vedením Jana Chloupka. František Daneš mi však dal k dispozici záznamy ze zasedání jeho komise i s jejími výsledky, takže jsme mohli kontinuálně navazovat na práci dřívější; ale i my jsme byli rozpuštěni, když pronikla na veřejnost poplašná zpráva o rušení kroužku nad *u* a tvrdého *y*, především v příčestí činném. Po různých peripetiích Pravidla r. 1993 vyšla (jednu z pracovních verzí jsme posuzovali s V. Styblíkem – četli jsme Pravidla celé prázdniny, denní penzum 40 stran hesel). Starší z čtenářů si jistě vzpomenou na rozhorlené reakce v médiích na vydání z r. 1993 (proto vzápětí vyšel smířlivý Dodatek).

Osud F. Daneše spojil i s Filozofickou fakultou, na ní vedl s nuceným přerušением přednášky, a právě v době tohoto přerušení jsem ho zvala – jako největšího odborníka – do svých seminářů z teorie spisovného jazyka a jazykové kultury (druhá polovina 70. let a léta osmdesátá).

V druhé polovině 70. let probíhala reforma výuky spojená s tvorbou pokusných učebnic pro gymnázia, autory a zároveň školiteli metodiků a vybraných učitelů pro práci s nimi byli: K. Svoboda, M. Čechová, F. Daneš, K. Hausenblas, V. Styblík. Školení probíhala na soustředěních, konaných na různých místech republiky (např. ve Znojmě, v Jeseníku, v Karlových Varech, ve Zvíkovském Podhradí ...) za dělné spolupráce zúčastněných. Všichni výše jmenovaní se pak podíleli i na zpracování „definitivních“ učebnic.

Reforma výuky probíhala podle promyšleného plánu, dokud nepřišlo nařízení zpracovat společnou učebnici pro všechny typy středních škol. Úzký, dobře sladěný autorský kolektiv byl z rozhodnutí ministerstva neúměrně rozšířen (o autory učebnice pro učební obory) na devět spoluautorů. Přitom byl vzat za základ náš text pro gymnázia, vznikla tzv. integrovaná učebnice *Český jazyk I – IV* (1984), běžně označovaná jako „bílá“, podle barvy desek. Tímto integračním, ale nepromyšleným, i když snad dobře míněným zásahem – kvůli vzájemné prostupnosti škol 3. stupně – byla narušena koncepční práce komise pro vyučování českému jazyku i autorského kolektivu a původní záměr nevhodně posouván. Učební text, relativně náročný, určený pro gymnázia, byl pro ostatní typy škol, zvláště pro učební obory, nepřiměřený.

V 90. letech byla myšlenka integrace všech typů středních škol opuštěna, k původnímu kolektivu učebnic gymnazijních přibyli Z. Hlavsa a J. Hoffmannová, a byla zpracována a vydána učebnice (tzv. modrá) pro střední školy (bez učebních oborů), jež pak vstoupila do konkurence s učebnicemi dalšími. Ale to už je další kapitola vývoje a nastoupily jiné problémy, např. nejednotnost učebnic, nekoncepční změny maturit, problematická úroveň různých příruček, zvláště tzv. kostek...

František Daneš nebyl kabinetní vědec, přednášel často pro veřejnost, vždy se vyjadřoval jasně a přístupně, a to i ve své teoretické tvorbě. Příkladal velkou váhu jazykové kultuře a výchově, jak už jsme uvedli výše, takže bylo vcelku samozřejmé, že se naplno věnoval tvorbě učebnic i dalších příruček.

V druhé polovině 80. let jsem F. Daneše přizvala, jak jsme už podotkli výše, do týmu autorů *Komplexních jazykových rozborů*; v něm zpracovával zvukovou a grafickou stránku, navazuje tak na svou dosud živou práci z r. 1957 *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Tuto problematiku přislíbil zpracovávat i v mluvnici *Čeština – řeč a jazyk*, připravované od počátku 90. let, ale tehdy byl F. Daneš už plně zaměstnán vedením Ústavu pro jazyk český jako jeho ředitel, takže se bohužel nemohl věnovat přípravě této mluvnice (za sebe navrhl Z. Hlavsu). Došlo i k další proměně, místo V. Styblíka (který se z osobních důvodů na práci nemohl podílet) přivedl M. Dokulil Z. Hruškovou, avšak formální tvarosloví, které měla zpracovávat, vypracoval on, jen s její technickou pomocí. M. Dokulil také ve druhém vydání (r. 2000) upravil i část fonetickou a grafickou, ve třetím vydání (po smrti M. Dokulila) do grafické části zasáhla i M. Čechová (2011).

Daneš byl, jak to odpovídalo jeho letoře, horlivý diskutér, pamětníci mají jistě v živé paměti jeho pravidelné vystupování na konferencích a na zasedáních Jazykovědného sdružení. Tam jsme dlouhá léta sedávali vedle sebe a „zlobili“ svými polohlasně pronášenými, ale dlužno říci věcnými, poznámkami. To jeho někdejší předsedkyně (v letech 1978 až 1984) Marie Těšitelová špatně snášela, ale nedovolila si okřikovat Františka, takže napomínala jen mě.

Spolu jsme se pravidelně setkávali na řadě konferencí, ostatně jako všichni pamětníci, tady připomenu jen naše poslední setkání nesetkání:

Při promýšlení koncepce konference *Ty, já a oni v jazyce a v literatuře* jsem Františka požádala o úvodní vystoupení. S chutí přislíbil a připravil referát *JÁ a TY jako deiktická slova*, ale těsně před konferencí (ze zdravotních důvodů) mě požádal, abych projev za něj přednesla (2. září 2008). Byl to jeho poslední konferenční referát. Otištěn je ve sborníku z této konference (2009, s. 13–17).

Zakončím slovy, kterými jsem ukončila jeho nekrolog: Bylo by si přát, aby nám vyrostli noví, mladí Danešové.

Východiskem této vzpomínky byl nekrolog *Odešel poslední ze tří králů bohemistiky 20. století*, uveřejněný v časopise *Český jazyk a literatura* (66, 2015/16, s. 39–42; přetištěný v knize *Život s češtinou*, Academia 2017, s. 357–361) a příspěvek *Historické perspektivy aneb Nadějně vyhlídky v minulosti*, přednesený na konferenci *Nové aspekty v didaktice mateřského jazyka*, pořádané Pedagogickou fakultou UK 24. a 25. září 2019.

Co nám dal František Daneš

Oldřich Uličný

Katedra českého jazyka a literatury

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci
oldrich.ulicny@email.cz

1. Každou velkou osobnost charakterizuje nejen její odbornost, ale i vztah k lidem v užším i širším kontaktu. František Daneš byl člověk živý, impulzivní a rozhodný, ale také komunikativní a schopný dialogu i s ideovými protivníky. Ve vyšším věku, kdy ho neminuly vedoucí funkce, dokázal vést mladé adepty lingvistické vědy přátelsky, ale důsledně. Takových vzpomínek máme nejeden z nás, kteří jsme měli štěstí ho poznat, docela dost. Vzpomínám, že jednou můj jinak velmi seriózní školitel prof. Josef Vachek se na domluvenou hodinu konzultace nedostavil. František Daneš, který s ním sdílel pracovnu, mě ujistil, že pan profesor přijde, a řekl: „Posaďte se tady a pracujte si.“ Práce byla jeho svět, neobešel se bez ní ani ve vysokém věku, a své lidi k ní nesmlouvavě vedl. A když člověk jeho druhu už nemůže pracovat, odejde ze světa.

Profesor Daneš věděl, že nové myšlenky je nutné v každém oboru a odvětví vědy i života šířit, jinak zaniknou. V okruhu, který mohl bezprostředně ovlivnit, to uskutečňoval intenzivní organizátorskou činností, zejména vytvářením efektivních lingvistických týmů, do kterých neváhal zapojovat mladé kolegy a kolegyně. Jeho semináře navštěvoval celý akademický ústav, sedávaly tu špičky tehdejší jazykovědy nejen bohemistické a vystupovali referenti nejen domácí. Nadějná šedesátá léta si tu našla svého člověka. Funkčně-strukturní metody si začaly nacházet cestu nejen do zahraničí, ale i na české bohemistické katedry a ústavy, jakož i do českého školství. Tak se naplnila Danešova role komunikátora s celou společností, která i nakonec jeho dílo oficiálně ocenila.

2. Danešovský způsob lingvistického myšlení měl a stále má své zastánce i propagátory, na druhé straně koexistuje i s přístupy jinými a obohacuje je. Jeho předností i výhodou je komplexnost chápání jazyka i lingvistické metodologie. František Daneš zkoumal všechny roviny jazykového systému a značnou část oblastí jeho užívání. Osobně vzpomínám na svou fascinaci jeho monografií *Intonace a věta ve spisovné češtině* z r. 1957. Obdobně důkladně byly v jeho pracích popisovány jevy fonologie segmentální, morfologie, syntaxe, sémantiky gramatické i lexikální, dále ho zajímala slovo tvorba, stylistika, jazyková kultura a politika, norma a kodifikace, teorie spisovného jazyka a v neposlední řadě také otázky lexikografické. Na pražský kroužek navazuje se svými kolegy po válce už v rozvinuté pražské škole, či přesněji v pracích československé lingvistiky. Aplikaci funkčně-strukturní metody shledáváme v syntaktických oblastech věta a výpověď (s M. Dokulilem), aktuální členění výpovědi, teorie textu – zde zvláště koncepce tematických posloupností a tematické výstavby textu; patří sem zcela nová koncepce syntaktických větných vzorců v *Mluvnici češtiny 3* a mnoho

jiného. Základním metodologickým přínosem české jazykovědy je také obohacení vachkovské koncepce centra a periferie jazyka, glosy o jazyku a stylu vědy, o stylu literárních děl, o vztahu jazyka a hudby a opět – mnohé jiné. V oblasti zachovávání a obohacování tradic se František Daneš po inspiracích dílem Havránkovým postupně stále více věnoval rozvíjení Mathesiova odkazu, což sám zdůrazňuje. Vždy však byl svůj a sebe i nás neustále konfrontoval s novými metodologickými přístupy, jako byla zejména sociolingvistika, pragmatika, generativní gramatika, struktura gramatické sémantiky, formální logika, z filozofie axiologie a zase – mn. j.

3. Při této příležitosti se nevyhnu úvaze, co dal František Daneš v odborné oblasti mně osobně. V r. 1963 jsem byl přijat do externí aspirantury (dnešní doktorské studium) a hned v říjnu jsem vplul do povznášejícího ovzduší jeho výše citovaného semináře. Františka Daneše vděčně řadím mezi své učitele, i když mým oficiálním školitelem nebyl; měl jsem však tu čest a radost jeho výklady a komentáře poslouchat po dobu šesti studijních let. Jak kdysi trefně prohlásil další z mých učitelů, můj školitel prof. Josef Vachek, svým učitelům jsme vydáni na pospas; dnes bych k tomu dodal, že někdy máme tu vzácnou příležitost si je vybírat. Za své lingvistické inspirace vděčím z olomouckých osobností Miroslavu Komárkovi, Janu Jahnovi, Františku Kopečnému a Alexandru V. Isačenkovi. Z pražského období pak to je František Daneš, Miloš Dokulil, Josef Vachek, Karel Hausenblas a Petr Sgall, ti všichni mi každý ze svého hlediska ulehčili vhléd do jazyka a jeho užívání, František Daneš pak pro mě ztělesňuje syntézu a komplexnost strukturalistického přístupu. Když jsem si pro tyto oslavné vzpomínky našel čas, abych uvažoval o inspiracích svého lingvistického mládí, které mě provázejí dosud, pak jsou to např. danešovské mezirovinné vztahy, které mne vedly k zájmu o morfonologii a přivedly mě ke zkoumání struktury věty z intence predikátu a její relevance pro pádovou sémantiku. A z lingvistického know-how je to např. koncepce izomorfie v lingvistice, segmentace slovesného významu, využití formální logiky, mluvenost vs. psanost a ovšem – mnoho ještě dalšího...

3.1 V analytických ukázkách, které dále věnuji oslavovanému výročí, začnu neogramatismem, o kterém jsem před léty s jubilantem diskutoval. Šlo o výrazy napodobující anglickou slovoslednou strukturu Atr+Nom v případech, kdy čeština volí většinově slovosled opačný, protože jde o atribut neshodný, tedy česky např. *Renault partneři, Česká pojišťovna Cup* apod. Domníval jsem se tehdy, že tento typ se v češtině může vžít, protože výrazově souzní se slovosledem přívlastku shodného. Zdá se, že tato prognóza se potvrzuje, ježto tato až aglutinační struktura se šíří téměř lavinovitě, a to i nad rámec obsahového vztahu genus proximum et differentia specifica. Jde zvláště o názvy firem, podniků, akcí, výrobků, pořadů apod., přitom často s jednou částí sousloví cizího původu, srov. *Holoubek Hotel, Silnice Group, kvevri víno*. Ve funkci jmenovacího nominativu se tento typ vyskytuje bez překážek a užívá se nejen v psané, ale i v mluvené verzi. Zato skloňování činí v některých případech potíže, takže se „překládá“ do češtiny:

nikoli *Bydlím v Holoubek hotelu, *Se Silnice Group nejsme spokojeni, nýbrž *Bydlím v hotelu Holoubek, se Skupinou Silnice nejsme spokojeni* apod. Avšak tento typ se také už běžně skloňuje, srov. název zpravodajského webu Seznam Zprávy: *pokus Seznam Zpráv, sdělil Seznam Zprávám*. I ve vyslovované struktuře jmenovací však vyvstávají otázky po umístění intonačního centra výpovědi, příp. centra promluvového úseku. Srov. *Nejlepší v místě je 'Holoubek hotel, nebo ... Holoubek 'hotel? Nebo: Tuto událost sdělil 'Seznam Zprávám, nebo Tuto událost sdělil Seznam 'Zprávám?* Při vývojových tendencích prestižní výslovnosti (Praha, dabing, původní filmová tvorba) zvláště u mladých lidí by nebylo divu, kdyby zde ke změně české intonace docházelo a nakonec se vžila.

3.2 Přidávám drobnost, která připomíná Danešovu rozsáhlou „mikroodbornou“ a popularizační činnost. Jde opět o slovosledný problém a i zde se jedná o vztah mluveného a psaného jazyka. V poslední době pozorujeme vyšší frekvenci (mnohokrát odsuzovaných) konstrukcí s hromaděním předložek „před závorku“ následujících jmen, např. *Rozběhla se za v zatáčce se objevivším synem*. Zde se zřetelně dává přednost standardnímu aktuálnímu členění před srozumitelně komunikovanou gramatickou strukturou, ale výskyt v mluveném projevu se asi předpokládat nedá.

3.3 Končím stručným shrnutím své stati Uličný (2013, zvl. s. 152–157), která nově řeší povrchový jazykový jev v souvislostech hloubkové struktury. Vzhledem ke komplexnosti problému a jeho řešení na rovině lexikální, fonologické, suprasegmentální a dále na rovině aktuálního členění výpovědi i v oblasti slovosledné ho uvádím jako jeden z dokladů funkčně-strukturního přístupu. Tento text mi mezi jinými připomíná, co mi dala významná poválečná éra československé lingvistiky a zvláště kontakt s Františkem Danešem a jeho lingvistickým dílem.

3.3.1 Zkratky a zkratková slova nepatří v moderní době k jazykové periférii, stávají se novým centrem slovní zásoby nejen psaného, nýbrž i mluveného jazyka. V obou varietách češtiny se vyznačují příznakovými signály, v mluveném jazyce je to jednak zapojení do flexivního systému u výslovnosti typu PIN – *pinu*, UNESCO – *uneska...*, příp. nezapojení jako v případě zkratek typu AMU – *o amu*. U tzv. graficko-fonických hláskovaných zkratkách, GFH, jde o příznakový spelling vokálů a v jistých pozicích především o přízvuk na poslední slabice. Srov. TJ /'té 'jé/, ODS /'ó dé 'es/, ČSSD /'čé es es 'dé/.

O této přízvukové anomálii češtiny se už skoro tři čtvrti století vedou diskuse, mj. zda jde o lexikální jednotky, ale hlavně se polemizuje o povaze onoho přízvuku na poslední slabice zkratky. Domnívám se, že fonetické aspekty povrchové struktury, tj. přízvuk taktový, odkazují zde na fonetické poměry struktury hloubkové. Chápu pak příznakový taktový přízvuk zkratky jako reflexi intonačního centra promluvového úseku – přízvuku – nezkráceného výrazu, kde přízvuk na poslední slabice zkratky /'čé es es 'dé/ odpovídá intonačnímu centru promluvového úseku: česká strana sociálně 'demokratická.

Na druhé straně však v jistých pozicích zkratka GFH přízvuk na poslední slabice ztrácí a ten přechází na slabiku první. Jde o případy, kdy zkratka není v pozici intonačního centra promluvového úseku, nýbrž jeho první částí, tj. částí před intonačním centrem. Romportlův příklad *ČKD Kolín* tento typ názorně ukazuje: /'čé ká dé ''kolín/. V této pozici zkratka ztrácí vztah ke svému nezkrácenému protějšku a ztrácí také jeho hloubkové zvukové vlastnosti. Protože však stále zůstává lexémem, nyní již jen „povrchovým“, přijímá slovní (taktový) přízvuk na první slabice, v češtině obvyklý: /'čé ká dé ''kolín/ se změnila na firmu Dukla strojírny /'es er ''ó/.

4. Uzavírám: Základní pravidlo pro přízvukování ve zkratkách typu GFH, které však má nepochybně řadu zatím neprozkoumaných variant, tedy zní: Nachází-li se zkratka typu GFH v pozici první části promluvového úseku, nastávají dvě možnosti:

4.1 Jestliže ve zkratce GFH je přízvuk na poslední slabice, chápe se celá zkratka jako promluvový úsek s „hloubkovým“ přízvukem, který je stopou původního intonačního centra nezkráceného výrazu: /'čé es es ''dé/.

4.2 Jestliže ve zkratce GFH není přízvuk na poslední slabice, jde o jednotaktový lexém se systémovým přízvukem na první slabice a s přízvukem na první slabice následujícího taktu jakožto intonačního centra celého promluvového úseku: /'čekádé ''kolín/. Jde o centrální typ realizace promluvového úseku v češtině.

Literatura

ULIČNÝ, O. (2013): K příznakovým grafickým a výslovnostním rysům současné češtiny. In: Uličný, O. – Prošek, M. (eds.), *K české fonetice a pravopisu*. Studie k moderní mluvnici češtiny 5. Kap. IX. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 144–157.

Rematizátory (fokalizátory) ve světle paralelního anglicko-českého korpusu

Eva Hajičová

Ústav formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty UK,
Praha

hajicova@ufal.mff.cuni.cz

1. K tématu tohoto příspěvku se nevracím poprvé, tentokrát však bych ráda uplatnila komparativní pohled využívající data z anglicko-českého paralelního korpusu PCEDT (Hajič et al., 2012), který mi na základě velkého souboru empirického materiálu pomůže ověřit dosavadní závěry prezentované v gramatikách češtiny a angličtiny a také srovnat svá pozorování s dosavadními

teoretickými návrhy, jak rematizátory (fokalizátory) zachytit ve formálním popisu jazyka.

2. Především však mi toto téma umožňuje znovu (viz Hajičová, 2010) připomenout důležité úvahy profesora Františka Daneše nacházející se v jeho práci o intonaci v češtině (Daneš, 1957, s. 79n.), později podrobněji ve stati ve Slově a slovesnosti (Daneš, 1973) a nejsystematičtěji v jeho monografii (Daneš, 1985). V první citované práci Daneš upozorňuje, že vedle důrazu na konci věty, tedy na jejím jádru, může být ve větě zdůrazněno i slovo v jejím základu, čímž ovšem nedochází ke změně aktuálního členění. Toto konstatování ilustruje na příkladech jako (*Otec mi brzo zemřel.*) *Maminka, která vedla po něm hospodu dál, starala se, aby ...* nebo *Podle místa artikulace dělí se souhlásky na ... Podle způsobu artikulace rozlišujeme zase ...* nebo *Ale nejvíce poděsila fašisty druhá zpráva.* Toto Danešovo pozorování je důležité pro úvahy o sémantickém dosahu částice, nazývané rematizátorem nebo fokalizátorem, umístěné v tzv. kontrastivním základu věty, viz níže. Druhé místo Danešovy práce z r. 1957, relevantní pro náš výklad, se týká explicitně slov jako *také, zase, přece, sotva, teprve*; důležité pro naši analýzu jsou především úvahy o slově *také* (Daneš, 1957, s. 84n.). Příkladem, na němž Daneš ukazuje, že různá zvuková podoba výpovědi může dát sdělení různý „smysl“, je možnost různého přízvukového ztvárnění věty *Psal také česky*. Pokud je větný přízvuk na *také*, „značí to, že výraz, ke kterému patří, se opakuje z předešlého a jen se o něm říká, že platí i pro tento nový případ“ (s. 84); pokud je nositelem větného přízvuku slovo *česky*, pak „připojuje *také* jen nové jádro k starému základu“. V monografii z roku 1985 (odd. 6.1, 6.2.1 a 6.2.2) se pak Daneš touto kategorií zabývá systematicky, třídí takové výrazy do několika skupin a věnuje pozornost jejich vlivu na významovou stavbu věty.

3. Slova jako *jenom, dokonce, také* patří k výrazům, které v české lingvistické literatuře bývají nazývány rematizátory (Firbas, 1974, s. 20); již dříve však Firbas (1957) píše o rematizační funkci příslovce *even* a o intenzifikujících prvcích. Jak naznačuje sám termín *rematizátor*, autoři si jsou vědomi vztahu mezi těmito výrazy a rématem věty, tedy jejím aktuálním členěním. K této problematice se váže řada prací dalších českých lingvistů (např. L. Dušková, E. Hajičová, E. Koktová, P. Sgall, B. Štěpánková, L. Uhlířová aj.). Je třeba také uvést, že *Mluvnice češtiny 3* z roku 1987 (s. 567n.) na tyto podněty reaguje vyčleněním tzv. aktualizacních částic.

V zahraniční lingvistice na tuto vlastnost některých částic upozornil jako první svým termínem *association with focus* R. Jackendoff (1972). Na něj a na vymezení tzv. kvantifikačních adverbii jako *always* u D. Lewise (1975), který ukazuje na rozdílnou interpretaci vět jako *Mary always takes JOHN to movie.* x *MARY always takes John to movie*, navazuje M. Rooth (1985), který tuto vlastnost ilustruje na rozdílné sémantické interpretaci anglických vět *I only introduced BILL to Sue.* a *I only introduced Bill to SUE.* i na příkladech s dalšími částicemi jako např. *even*. Rooth spojuje své chápání fokalizátorů s výběrem z množiny alternativ: postavení fokalizátoru ukazuje, který prvek z takové množiny se

vybírání. Na Roothově přístupu je důležité, že ve svém sémantickém rozboru tohoto jevu věnuje pozornost i relevanci umístění intonačního centra věty (umístění intonačního centra naznačujeme ve výše uvedených příkladech velkými písmeny). Na Roothovu analýzu odkazuje a navazuje celá řada zahraničních prací i celých monografií z oblasti sémantiky i prozodie (intonace).

4. Pokud jde o umístění rematizátoru v povrchovém slovosledu věty, pak v češtině zpravidla stojí před výrazem, který modifikuje, tedy který je v jeho „dosahu“. Mohou tedy nastat následující situace (kontext naznačujeme v závorce za příkladem, dosah pak podtržením a umístění intonačního centra velkými písmeny): *Honza představil Barbaru jenom JIRKOVI.* (nikomu jinému), proti *Honza představil Jirkovi jenom BARBARU.* / *H. představil jenom BARBARU Jirkovi.* (nikoho jiného), proti *Barbaru Jirkovi představil jenom HONZA.* / *Jenom HONZA představil Barbaru Jirkovi.* (nikdo jiný) a proti *Honza Jirkovi Barbaru jenom PŘEDSTAVIL.* / *Honza jenom PŘEDSTAVIL Barbaru Jirkovi.* (... a ani ji nepolíbil).

V angličtině je situace odlišná: i když mluvnické doporučení, aby kvůli dosažení jednoznačné interpretace věty mluvčí dával rovněž přednost umístění fokalizátoru před výrazem, který je v jeho dosahu, již O. Jespersen (1949) upozorňuje na možnost homonymie s odkazem na Palmerův (1924) příklad *He did not listen; he only TALKED.* proti větě (v kontextu *The others listened*) *HE only talked.* Na rozdíl od češtiny je tedy podle Jespersena v případě fokalizátoru v preverbálním postavení s intonačním centrem na konci věty různý dosah fokalizátoru. Tak např. u věty *John only / introduced / Bill / to SUE.* lomítka naznačují možný začátek dosahu fokalizátoru *only*, jak dokládají různá možná pokračování této věty: (i) ... and not to MARY; (ii) ... and not Nick to MARY; (iii) ... and did not say hello to the HOSTESS. Na to, že v angličtině povrchové umístění fokalizátoru není nutně indikátorem jeho dosahu, ukazuje i Taglicht (1984) a podobně König (1991) na víceznačnosti příkladů jako *They were only advised to learn SPANISH.* s možnou interpretací (i) ... to only learn Spanish, (ii) ... only advised to learn Spanish, (iii) ... only Spanish.

Jak jsme uvedli výše, Daneš (1957) upozorňuje i na možnost vyznačení části základu jako kontrastivní základ, a to při zachování základního členění na základ a jádro věty. V monografii Hajičová, Partee, Sgall (1998) jsme ukázali, že je možné z hlediska interpretace věty umístění fokalizátoru v kontrastivním základu; v tom případě pak jeho dosah zahrnuje právě kontrastivní základ věty. Tak např. v kontextu *Who criticized even MOTHER TERESA as a tool of the capitalists?* je možná odpověď *JOHN criticized even Mother Teresa as a tool of the capitalists.* v níž je ohniskem (jádem) člen *John*, a *Mother Teresa* jako kontextově zapojený člen je součástí základu a je v dosahu fokalizátoru *even*. Podobně ve větě *Only Jim liked AMADEUS* v kontextu otázky *Is there a film only JIM liked?* je ohniskem (jádem) *Amadeus* a v dosahu fokalizátoru *only* je člen *Jim* jako kontrastivní člen základu.

Jedním z aspektů slovosledu ve vztahu k pozici fokalizátoru, ve kterém se angličtina a čeština poněkud liší, je tzv. *backward scope*, tedy pozice fokalizátoru za členem, k němuž se vztahuje. Jde o příklady jako *Scenario 1, known as the „constant dollar freeze“*, *reimburses the Pentagon for INFLATION only.*, s českým překladem ... *nahrazuje Pentagon jen kvůli INFLACI*. Ovšem jak ukazuje příklad Danešův (1957) citovaný výše, zpětný dosah je možný i v češtině: ve větě *Psal také ČESKY*, pokud jde např. o odpověď *na otázku Psal také česky?* je v dosahu *také* sloveso *psal*, tedy základ věty.

5. K vlastní komparativní analýze povrchové pozice fokalizátoru ve vztahu k jeho sémantickému dosahu jsme použili materiál anglicko-českého paralelního korpusu (Prague Czech-English Dependency Treebank, Hajič et al., 2012), který obsahuje cca 50 000 anglických vět a jejich českých protějšků, texty v obou jazycích jsou opatřeny morfologickými značkami a jsou syntakticky analyzované na povrchové i hloubkové rovině, z toho u 5 000 vět je vyznačeno jejich aktuální členění. V korpusu jsme vyhledali v anglických textech věty s fokalizátory *only*, *also*, *even* a jejich české protějšky. Na základě analýzy těchto dokladů jsme došli k těmto závěrům:

(i) prototypicky jde o rematizační funkci (odtud termín „fokalizátor“), přičemž častější je pozice fokalizátoru před slovesem, v jehož dosahu je sloveso a celá následující část věty tvořící spolu se slovesem její ohnisko (viz (1)), méně častá pak pozice v části za slovesem, ovšem i zde je v dosahu fokalizátoru ohnisko věty (sloveso v tomto ohnisku není), viz (2). V příkladech je předpokládaný dosah fokalizátoru značen podtržením a fokalizátor vyznačen tučně.

(1) He **even** sold one unit that made vinyl checkbook covers.

Dokonce prodal jednu jednotku, která vyráběla vinylové obaly na šekové knížky.

(2) And the practice often varies from location to location **even** within a company.
A metody se často různí místo od místa **dokonce** v rámci jedné společnosti.

Často však o interpretaci dosahu fokalizátoru bylo možné rozhodnout až na základě předchozího kontextu a český překlad se od anglického originálu v umístění fokalizátoru lišil, a tím větu zjednoznačňoval, srov. příklad (3)(i) a (ii), v němž je možný dosah opět označen podtržením, a ve srovnání s ním český překlad (4), kde dosah je jednoznačně vymezen slovosledným postavením fokalizátoru.

(Předchozí kontext): *Instead, they map out a strategy in several phases from now until 1995.*

(3)(i) Most of the measures would probably **only** start to have an effect on beleaguered Soviet consumers in two to three years at the earliest.

(3)(ii) Most of the measures would probably **only** start to have an effect on beleaguered Soviet consumers in two to three years at the earliest.

(4) Většina opatření pravděpodobně začne ovlivňovat ztrápené sovětské spotřebitele nejdříve **až** za dva nebo tři roky.

Dokladem, že v angličtině na rozdíl od češtiny může fokalizátor stát jinde než před členy věty, které jsou v jeho sémantickém dosahu, je i věta (5) s fokalizátorem *also*, který stojí v angličtině na samém začátku věty, jeho dosah (určený podle kontextu) nezasahuje celou větu, ale jen některý z jejích členů. V českém překladu umístění fokalizátoru odpovídá jeho dosahu.

(5) **Also** late last week UAL flight attendants agreed to participate with the pilots in crafting a revised offer.

Koncem minulého týdne stewardi společnosti UAL **také** souhlasili s tím, že společně s piloty vytvoří novou nabídku.

(ii) V našem materiálu byly doloženy i případy kontrastivního základu, kdy v dosahu fokalizátoru byl právě tento kontrastivní základ, viz (6) a (7), a to v češtině i v angličtině.

(6) **Also** in Beirut, a Moslem group vowed to kill Americans if the U.S. implements a policy to seize suspects abroad.

Zároveň v Beirutu skupina muslimů přísahala zabít Američany, jestliže USA začnou uplatňovat politiku zatýkání podezřelých v zahraničí.

(7) Still, **even** the title raises questions about the author's vision of her subject. Přesto **dokonce i** název vyvolává otázky o autorčině pohledu na její námět.

(iii) V angličtině, častěji než v češtině, je v analyzovaném souboru doložen zpětný dosah fokalizátoru, což má za důsledek častou význačnost v sémantickém dosahu, kterou překladatel musí řešit podle kontextu, srov. (8) a (9).

(8) It *is* offered by the flagship banks of New York's Manufacturers Hanover Corp. in the one-year maturity **only**.

Je nabízen vlajkovými bankami newyorské společnosti Manufacturers Hanover Corp. **pouze s** jednoroční splatností.

(9) Mr. Smith, 50 years old, was formerly responsible for advanced materials, which include plastic composites and alloys, in North America **only**.

50letý Smith byl předtím odpovědný za moderní materiály včetně kompozitních plastů a plastových slitin **pouze** v Severní Americe.

Méně často se zpětný dosah vyskytl u fokalizátoru *also*, i když i tam byl doložen, viz např. (10).

(10) The coupling of the law firm and the Washington legal foundation is odd also.

Spojení zmíněné právnické firmy a Washingtonské právní nadace je **také nezvyklé**.

Nižší frekvenci zpětného dosahu u tohoto fokalizátoru vysvětlujeme existencí synonymního výrazu *too*, jehož prototypická pozice je právě na konci věty. Pokud jde o sémantický dosah tohoto fokalizátoru, může zasahovat těsně předcházející člen věty jako je tomu v příkladu (11), nebo delší úsek věty jako v příkladu (12), nebo zcela výjimečně může jít o tzv. subjektivní pořadí, které v psaném textu lze určit jen na základě kontextu, v mluveném jazyce lze pak předpokládat, že intonační centrum by bylo umístěno na jiném než posledním členu věty (věta 13).

(11) The volatility inherent in program trading troubled other traders, too.

Nestálost, která je vlastní programovému obchodování, činí potíže i jiným obchodníkům.

(12) And Mr. Jackson probably has opened new checking accounts, too.

A Jackson si pravděpodobně **také otevřel nové běžné účty**.

(13) LONDON had some problems, **too**.

I LONDÝN měl problémy.

6. Spolu s analýzou vztahu mezi povrchovým slovosledem a sémantickým dosahem fokalizátoru jsme sledovali i vztah sémantického dosahu fokalizátoru k aktuálnímu členění daných vět. Rozborem kontextu, v němž se zkoumané věty nacházely, se prokázalo, že může jít o jednu ze dvou situací:

(i) fokalizátor stojí v hloubkové struktuře věty na hranici mezi základem a ohniskem a jeho sémantický dosah zahrnuje celé ohnisko; sloveso přitom může (příklady (1), (3i), (5), (12)) nebo nemusí (příklady (2), (3ii), (8), (9), (10), (11), (13)) být součástí ohniska, a tedy ani součástí dosahu daného fokalizátoru;

(ii) fokalizátor je součástí základu věty a je nositelem kontrastu; v tomto případě sahá dosah ohniska od tohoto zdůrazněného členu po hranici mezi základem a ohniskem, viz výše příklady (6) a (7).

7. Vrátime-li se k Danešovým dílčím, ale velmi inspirativním úvahám o významu větných struktur obsahujících rematizátor (fokalizátor), můžeme konstatovat, že v prototypických případech se Danešovy úvahy potvrzují, především jeho pozorování o možné víceznačnosti v češtině. Naše korpusově založená analýza nám umožnila tato pozorování ověřit na poměrně velkých datech a srovnat chování fokalizátorů ve dvou typologicky různých jazycích. Mohli jsme také doložit potřebu rozlišovat v rámci základu věty tzv. kontrastivní základ, kdy v dosahu fokalizátoru není ohnisko věty, ale právě jen tento kontrastivní základ.

Je ovšem třeba podotknout, že texty, s nimiž jsme pracovali, nemají stejné postavení co do originality. Anglický text je text originálu, tedy výchozího jazyka, zatímco text český je textem jazyka cílového, je překladem. Obecně, pracujeme-li s tzv. paralelním korpusem, je vždy jeden z jazyků originálem, ostatní jsou překlady. Znamená to, že překladatel mohl být ovlivněn formou či strukturou věty originálu a podle toho svůj překlad formulovat. To je nutné mít na paměti při srovnávání struktur vyskytujících se ve větách daných jazyků.

Poděkování

Výsledky, které v tomto příspěvku předkládáme, jsou součástí našeho společného výzkumu s Jiřím Mírovským a Barborou Štěpánkovou.

Literatura

- Daneš, F. (1957): *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Praha: NČSAV.
- Daneš, F. (1973): Věty s restriktivními adverbii (*jen, pouze, toliko, ...*). *Slovo a slovesnost*, 34, s. 61–70.
- Daneš, F. (1985): *Věta a text*. Praha: Academia.
- Daneš, F. – Grepl, M. – Hlavsa, Z. (red.) (1987): *Mluvnice češtiny 3, Skladba*. Praha: Academia.
- Firbas, J. (1957): K otázce nezákladových podmětů v současné angličtině. *Časopis pro moderní filologii*, 39, s. 22–42, 165–173.
- Firbas, J. (1974): Some aspects of the Czechoslovak approach to problems of functional sentence perspective. In: Daneš, F. (ed.), *Papers on Functional Sentence Perspective*, Praha: Academia, s. 11–37.
- Hajič, J., Hajičová, E., Panevová, J., Sgall, P., Bojar, O., Cinková, S., Fučíková, E., Mikulová, M., Pajas, P., Popelka, J., Semecký, J., Šindlerová, J., Štěpánek, J., Toman, J., Urešová, Z., and Žabokrtský, Z. (2012): Announcing Prague Czech–English Dependency Treebank 2.0. In *Proceedings of the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*, pages 3153–3160, Istanbul, Turkey. ELRA, European Language Resources Association.
- Hajičová, E. (2010): Aktuální členění věty, rematizátory a kontrastivní základ. In: S. Čmejrková – J. Hoffmannová – E. Havlová (eds.), *Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám Františka Daneše*. Praha: Univerzita Karlova, s. 247–251.
- Hajičová, E., Partee, B. a P. Sgall (1998): *Topic/Focus Articulation, Tripartite Structures and Semantic Content*. Dordrecht: Reidel.
- Jackendoff, R. (1972): *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Jespersen, O. (1949): *A Modern English Grammar on Historical Principles*. London and New York: Routledge.

- König, E. (1991): *The Meaning of Focus Particles: A Comparative Perspective*. London and New York: Routledge.
- Lewis, D. (1975): Adverbs of Quantification. In: E. Keenan (ed.), *Formal Semantics of Natural Language*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 178–188.
- Palmer, H. E. (1924): *A Grammar of Spoken English on a Strictly Phonetic Basis*. Heffer and Sons.
- Rooth, M. (1985): *Association with Focus*. PhD Thesis, Univ. of Massachusetts, Amherst.
- Taglicht, J. (1984): *Message and emphasis. On focus and scope in English*. London: Longman.

Světla Čmejrková – František Daneš: Jejich setkávání na poli gramatiky

Jarmila Panevová

Ústav formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty UK,
Praha
panevova@ufal.mff.cuni.cz

1. Setkání editorská

Vědecká profilace obou jubilujících byla do značné míry příbuzná, není tedy divu, že se setkávali na různých polích vědecké a odborné činnosti. Byli např. spolueditory sborníků *Čeština, jak ji znáte i neznáte* (1996), *Český jazyk na přelomu tisíciletí* (1997) zaměřených na popularizaci vědeckých výsledků bádání o naší mateřtině.

2. Medailony k jubileu

S. Čmejrková jako nepřímá Danešova žačka složila několikrát při příležitosti jeho životních jubileí díky svému učiteli a inspirátorovi, připomenu zde medailony k Danešovým 90. narozeninám (např. v *Jazykovědných aktualitách*, 37, 2000, s. 39–43, v časopise *Český jazyk a literatura*, 59, 2008–2009, č. 4, s. 189–191).

3. Společná kniha popularizační

V r. 1999 vyšla společná kniha těchto dvou autorů a J. Světlé *Jak napsat odborný text*. Z dnešního hlediska jde o velmi populární téma z oblasti „academic writing“, tehdy to byla první souborná verze prací o stylu, normách a pokynech pro psaní vědeckých textů.

4. Společné stati vědecké

Oba jubilanti napsali společně několik vědeckých článků, v některých z těchto oblastí byla Čmejrková motivována staršími Danešovými články. Podívám se zde

podrobněji na dvě položky z tohoto bohatého seznamu (4.1 stati S. Čmejkové o užití přivlastňovacího zájmena *svůj*, 4.2 společný článek S. Čmejkové a F. Daneše v Naší řeči z r. 2011 *O dvou (a více) typech parataktického spojení vztažných vět*). Společná těmto příspěvkům je nejen názorová blízkost obou jubilatů, ale i fakt, že se v obou případech dotkli problematiky spisovnosti/noremnosti v syntaxi a podali tak náměty k dalšímu přemýšlení o uplatnění a hranici kodifikačních přístupů v syntaxi.

4.1 Analýza posesivního reflexiva u S. Čmejkové motivovaná přístupem Danešovým

Pravidlo o užití zájmena *svůj* jako přivlastňujícího podmětu věty je známo už ze školních mluvnic, ale už v klasických gramatikách spisovné češtiny jsou uvedeny případy odporující tomuto pravidlu doprovázené různým zdůvodněním: Trávníček (1951, s. 1128) mluví o možném vztahu *svůj* k „nepřisudkovému podmětu“ bez dalšího vysvětlování tohoto pojmu. Havránek – Jedlička (1960, s. 170n.) uvádějí odchylky od užití zájmena *svůj* k podmětu věty v 1. a 2. osobě a kvůli „srozumitelnosti“ (*Přijměte projev soustrasti k úmrtí vaší maminky.*). Teoretické rozpracování tohoto problému však nacházíme až v článku F. Daneše a K. Hausenblase z r. 1962. Odchylky od původního pravidla jsou charakterizovány jejich příkladem, zde označeným (1):

(1) Toto drama líčí **zápas** venkovanů o **svou** půdu.

Čmejková se věnovala této problematice minimálně ve čtyřech publikacích, z nichž první (Čmejková, 1998) je dedikována autorce tohoto příspěvku s přihlédnutím k faktu, že obě jsme byly inspirovány rozborem podaným v citované stati Daneše a Hausenblase, další příspěvky Čmejkové k tomuto problému viz Čmejková, 2006, 2011, 2019. Čmejková předkládá případy konkurence posesivního a osobního zájmena, a to nejen u 1. a 2. osoby (2) – (4), ale i u 3. osoby (5) – (6) a naopak užití přivlastňovací formy *svůj* k implicitnímu (nominalizovanému) predikátu (7):

(2) Odeberte **vaši** kartu.

(3) K **mé** vlasti mám vztah nejlepší.

(4) Děkujeme **našim** rodičům, manželkám, manželům, ...

(5) Nerozumí ničemu než těm **jeho** lejstrům.

(6) Šel do kina s **jeho** ženou.

(7) Prezident omilostnil **M. Odložila** za způsobení smrti **svého** otce.

S. Čmejková dospívá k těmto závěrům: Pravidla o vztahu *svůj* k podmětu jsou „téměř závazná“; „Neexistuje tedy rigorózní pravidlo, které by platilo bezvýjimečně. (Reflexivizační postupy nejsou ve verbální kompetenci mluvčího/pisatele plně automatizovány.)“ „Pravidlo o reflexivizaci bývá

porušováno zdánlivě i očividně. U 3. os. vzniká nejvíce otázek, co je a co už není **gramaticky správné.**“

4.2 Společný článek vědecký

Ve společném článku Čmejrková – Daneš z r. 2011 autoři detailně analyzují souvětí, v nichž je věta řídicí (A) rozvíta dvěma vedlejšími větami (vztažnými) (B a C). Jde o věty typu (8a) a (8b), podobně jako (8b) je stylizována věta (9), kde navíc není v klauzi (C) vztažné zájmeno nahrazeno osobním:

(8a) Policie ho viní (A) z incidentu, **ke kterému** došlo (B) začátkem dubna a **při kterém** (C) byly zraněny čtyři osoby.

(8b) Policie ho viní (A) z incidentu, **ke kterému** došlo (B) začátkem dubna a (C) byly **při něm** zraněny čtyři osoby.

(9) Jde o situaci, **která** je nebezpečná a vyžaduje rychlé řešení.

Daneš v citovaném článku přiznává, že ve svých Jazykových koutcích (1994) hodnotil typ (8b) a (9) „v projevech plně spisovných“ jako „vážený nedostatek ... svědčící o chvatné stylizaci“. Oba autoři pak odkazují na citaci ze Šmilauera (1966) uvedenou v kapitole o anakolutu: „V odborném jazyce to [typ (8b), (9) – JP] však nelze schvalovat, protože jazyk odborný musí mít větnou stavbu přesnější a důslednější.“

Autoři citovaného článku rozebírají daný jev detailně a uvádějí jednak příklady typu (9), kde by opakující se zájmeno bylo ve stejném pádě jako jeho předchůdce, jednak případy, kdy tato podmínka není splněna (10), ale přesto je vypuštění druhého výskytu zájmena možné:

(10) Jde zpravidla o takové látky, **na něž** si živá příroda zvykla a **[jež]** jsou inaktivní.

Předkládají zároveň příklady, kde zopakování zájmena ve druhé z klauzí je nutné (11), proti příkladům, kde opakování zájmena nutné není, popř. není ani vhodné (12):

(11) Hrajeme v prostředí, **v kterém** děti žijí a důvěrně **je** znají.

(12) Obzvláště pro nás, **kterí** nemáme řidičský průkaz a jsme tudíž trvale odkázáni na veřejnou dopravu.

Autoři svou analýzu uzavírají konstatováním, že vypuštění vztažného zájmena u typu (9), (12), kde vypuštěné relativum by mělo stejnou funkci, je možné a je bez problémů. Nicméně jeho vynechání a náhrada osobním zájmenem je sice u vymezených typů možná (jako v (8a)), ale pro psaný text je „plné vyjádření základní“; „osamostatňování druhé vztažné věty [klauze (C) – JP] je spojeno se záměrnými stylistickými efekty“.

5. Otázka, do jaké míry lze uvažovat v syntaxi o rozdílu spisovnosti – nespisovnosti, zůstává i nadále otevřená a je oběma autory pouze naznačená. Zásadní zůstává v syntaxi kritérium gramatičnosti – negramatičnosti a stylové vhodnosti a nevhodnosti.

Literatura

- Čmejrková, S. (1998): Syntactic and Discourse Aspects of Reflexivization in Czech: The case of reflexive pronoun svůj, In: E. Hajičová (ed.), *Issues of Valency and Meaning, Studies in Honour of Jarmila Panevová*. Praha: Karolinum, s. 75–87.
- Čmejrková, S. (2006): Je zájmeno svůj vždy na svém místě? In: F. Štícha (ed.), *Možnosti a meze české gramatiky*. Praha: Academia, s. 211–225.
- Čmejrková, S. (2011): Posesivní reflexivizace. Zájmeno svůj, jeho užití a významy. In: F. Štícha (ed.), *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia, s. 655–685.
- Čmejrková, S. (2019): Osudy zvrtného posesivního zájmena svůj. In: J. Hoffmannová – P. Kaderka (eds.), *Jazyk a dialog (Výbor z díla)*. Praha: NLN, s. 397–427.
- Čmejrková, S. – Daneš, F. (2011): O dvou (a více) typech parataktického spojení vztažných vět. *Naše řeč*, 94, s. 14–33.
- Čmejrková, S. – Daneš, F. – Světlá, J. (1999): *Jak napsat odborný text*. Praha: LEDA.
- Čmejrková, S. – Daneš, F. – Kraus, J. – Svobodová, I. (eds.) (1996): *Čeština, jak ji znáte i neznáte*. Praha: Academia.
- Daneš, F. – Hausenblas, K. (1962): Přivlastňovací zájmena osobní a zvrtná ve spisovné češtině (B. Havránkovi k 70. narozeninám). In: *AUC – Slavica Pragensia*, 4, s. 191–202.
- Daneš, F. – Bachmannová, J. – Čmejrková, S. – Krčmová, M. (eds.) (1997): *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.
- Havránek, B. – Jedlička, A. (1960): *Česká mluvnice*. Praha: SPN.
- Šmilauer, V. (1966): *Novočeská skladba*. Praha: SPN.
- Trávníček, F. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny*. Praha: Slovanské nakladatelství.

Dievčatá/ženy a chlapci/chlapi v športovom dialógu

Daniela Slančová

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
daniela.slancova@unipo.sk

Môj príspevok nie je bezprostrednou reakciou na konkrétne publikácie oboch osobností, s ktorými som sa mala tú česť niekoľkokrát aj osobne stretnúť, skôr sa usiluje vzdať hold ich práci prostredníctvom celkového ladenia výskumu, ktorý na tomto mieste v miniatúre predstavujeme. Nadväzujúc na názov seminára aj na názov publikácie vybraných textov Svätly Čmejkovej *Jazyk a dialog* (2019), sústreďme sa na dialóg a jazyk v komunikačnej sfére, ktorá nie je z hľadiska lingvistickej pozornosti v centre záujmu. Ide o jazyk športu a športový dialóg.

V štúdiu *Rod v jazyce a komunikaci: situace češtiny* (2019, pôvodne 2002) S. Čmejková poukazuje na dôležitosť uvedomenia si súdobého myšlienkového kontextu riešenia lingvistických otázok: „Pro teorii poststrukturalismu je příznačný zájem o vše alternativní, menšinové, jinaké, druhotné, co bylo dosud univerzalistickými koncepcemi opomíjeno, překrýváno, potlačováno, zkrátka o vše, co zůstávalo ve stínu principů dominantních. A tedy i zájem o to, jakou nejružnější podobu periferní, menšinové a sekundární fenomény nacházejí v jazyce.“ (s. 169). S trochou hyperbolizácie môžeme za takýto menšinový, periférny fenomén v lingvistike pokladať (azda s výnimkou jazyka mediálneho športu) jazyk športu a problematiku intrašportovej komunikácie.

Tento problematike sa venujeme s naším výskumným tímom už pomaly desať rokov (pozri napr. osobitné číslo časopisu *Jazyk a kultúra Komunikácia v športe a o športe*, 2018). Jedna z vetiev nášho výskumu sa venuje podobe športového komunikačného registra a komunikačných a interakčných vzorcov verbálneho aj neverbálneho správania sa trénerov a hráčov a hráčok kolektívnych loptových hier (futbal, hádzaná, volejbal) v staršom školskom veku (11–14 rokov). V priebehu dvoch sezón v prvej fáze a dvoch sezón v druhej fáze výskumu sme sa zamerali na zachytenie interakcie trénera/trénerky a hráčov/hráčok v tréningových jednotkách a zápasoch jedného chlapčenského futbalového, hádzanárskeho a volejbalového družstva a jedného dievčenského futbalového, hádzanárskeho a volejbalového družstva pomocou audiovizuálnych prostriedkov. Tréningové jednotky a zápasy sme zachytávali na statickú videokameru. Okrem toho mali tréneri/trénerka na krku na šnúrke zavesené citlivé zariadenie nahrávajúce zvukový rečový prejav (diktafón)¹. Verbálny a neverbálny prejav trénera/trénerky a čiastočne hráčov/hráčok (ak sa dostali do blízkosti

---

¹ Nahrávky zabezpečovala spoluvýskumníčka Terézia Kovalik Slančová, ktorá bola na nahrávaní prítomná a zároveň vyhotovovala počas nahrávania poznámky.

nahrávacieho zdroja) sa transkriboval pomocou transkripčného a kódovacieho systému CHAT systému CHILDES. Takýmto spôsobom sme získali trimodálny video-audio-grafický korpus, ktorý sa stal východiskom našej analýzy. Na účely nášho príspevku sme z celého korpusu vybrali výskumnú vzorku s veľkosťou približne 25 tis. tokenov, ktorej rozloženie zachytáva tabuľka 1.

	Tréningové jednotky	Zápasy
Hádzaná – tréner – chlapci	3	3
Hádzaná – trénerka – dievčatá	3	3
Volejbal – tréner – dievčatá	3	3
Spolu	9	9

Tabuľka 1: Výskumná vzorka

Vzorku sme zostavili tak, aby sme mali k dispozícii existujúce kombinácie trénera muža a hráčov chlapcov (hádzaná), trénerku ženu a hráčky dievčatá (hádzaná) a trénera muža a hráčky dievčatá (volejbal). Kombináciu, kde by trénerka žena trénovala družstvo chlapcov, sa nám v dostupnom priestore východného Slovenska, kde sme výskum realizovali, nepodarilo objaviť.

Vzhľadom na vymedzenú problematiku kladieme si dve výskumné otázky: v prepojení na problematiku dialógu je to otázka (1) Aký je charakter tréningového a zápasového dialógu bez ohľadu na rod aktérov; a v prepojení na problematiku jazyka je to otázka (2) Existujú rodové rozdiely v podobe trénerského komunikačného registra?

Pri charakteristike trénerského komunikačného registra vychádzame z vlastnej adaptácie sociolingvistického pojmu register (podrobnejšie pozri Slančová – Slančová, 2012, 2014). V športovej komunikačnej sfére, ktorá prislúcha športu ako sociálnej inštitúcii, sa uplatňuje makrosociálny komunikačný register ako preferovaný spôsob jazykového a parajazykového správania sa. Športový makrosociálny komunikačný register sa v jednotlivých typoch športov môže realizovať prostredníctvom svojich subregistrov. Preferovaný spôsob jazykového a parajazykového správania sa trénera, ktorý sa (aj) ním stáva reprezentantom trénerskej sociálnej roly, je trénerský mikrosociálny komunikačný register. Ten sa uplatňuje v dvoch základných sledovaných žánroch: tréningovom a zápasovom dialógu. Inštitucionalizované správanie je rovnako ako kultúrne správanie naučené a prebraté od predchádzajúcich generácií. Inštitucionalizácia správania vedie k jeho ritualizácii, no autonómnosť individuálneho ľudského správania

„prekonáva konzervatívnu brzdu inštitúcie“ (Kráľová, 2007, s. 22). Jazykové a parajazykové správanie sa trénera je tak určované jednak kultúrne podmienenými inštitucionalizovanými normami, jednak charakteristikami vyplývajúcimi z jeho osobnosti, teda uplatnením individuálneho personálneho štýlu.

Aký je charakter športového (tréningového a zápasového) dialógu?
Výskum športového dialógu nás priviedol k záverom, ktoré postulujeme v nasledujúcich tézach:

- Tréningový a rovnako zápasový dialóg predstavujú inštitucionálny typ dialógu viazaný na komunikačnú sféru prislúchajúcu sociálnej inštitúcii športu.
- Tréningový a rovnako zápasový dialóg je asymetrický dialóg. Asymetria je daná nerovnocennosťou sociálnych rolí trénera a hráča, v našom výskume určenou aj vekom hráčov a charakterom komunikačnej situácie, v ktorej sa dialóg realizuje. Nerovnocennosť sa prejavuje kvantitatívne, t. j. priestorom, ktorý v dialógu zaberajú repliky trénera a hráčov (výrazne v prospech trénera), ako aj kvalitatívne, podľa verbálnych a neverbálnych prostriedkov naznačujúcich asymetriu a disproporčnosť komunikácie s nadradeným postavením trénera.²
- Tréningový a rovnako zápasový dialóg sú situačné dialógy. Základná situácia, teda tréningové a zápasové aktivity a skutočnosti s nimi spojené, sú základnou témou komunikácie. Hlavne v tréningu je však priestor aj na ďalšie témy, ktoré bezprostredne s tréningovou situáciou nesúvisia, ale týkajú sa napr. hráčov, ich zdravia či domácich alebo školských záležitostí.
- Tréningový a rovnako zápasový dialóg predstavujú hovorený, teda ústne realizovaný dialóg.
- Tréningový ani zápasový dialóg nie sú jednoliate – variujú podľa komunikačných situácií, ktoré sa počas tréningu a zápasu vyskytujú. (Podrobnejšie o charaktere športového dialógu pozri in Slančová – Slančová, 2014.)

Aká je lingvistická reprezentácia mužov a žien v športovom dialógu? Pri hľadaní odpovede na túto otázku sme sa zamerali na tri javy: (i) spôsob oslovovania a personálnej referencie v tréningovom a zápasovom dialógu s ohľadom na pragmatickú hodnotu prostriedkov oslovenia a referencie; (ii)

---

² S. Zajacová (2009, 2014) charakterizuje disproporčnú komunikáciu ako komunikáciu, ktorá sa realizuje medzi komunikantmi s asymetrickým vzťahom, tzn. medzi komunikačne, vedomostne, profesionálne nerovnocennými partnermi, pričom túto nerovnocennosť spôsobuje viacero faktorov, predovšetkým inštitucionalizovanosť komunikácie, sociálna disproporcja komunikantov, oslabená komunikačná schopnosť jedného z partnerov, ako aj individuálny personálny štýl hovoriaceho. V súvislosti s našou problematikou treba brať do úvahy hlavne prvé dva faktory.

rodovo determinovanú personálnu referenciu a spôsob jej využitia v dialógu a (iii) tematické zameranie tréningového a zápasového dialógu.

(i) Spôsob oslovovania a personálnej referencie

Osobitne sme sledovali individuálne a kolektívne oslovenie. Pri individuálnom oslovení sme sa zamerali na propriálne oslovenie. Vychádzali sme z predpokladu, že základnú sociálnu vzdialenosť medzi trénerom a hráčmi reprezentuje rodné meno hráča/hráčky, skracovanie sociálnej vzdialenosti sa bude signalizovať použitím prezývky, hypokoristika a deminutív a vzhľadom na jazykovú situáciu východného Slovenska aj využitím vokatívneho exponentu (o vokatívnych exponentoch porov. Slančová – Sokolová, 1998, 2011). Naopak, väčšiu sociálnu vzdialenosť bude reprezentovať použitie priezviska. Zároveň sme predpokladali, že viac deminutívnych oslovení bude prítomných v komunikácii trénerky a hráčok. Početnosť propriálnych (a prezývkových) individuálnych oslovení zachytáva tabuľka 2. Nesledovali sme ďalšie typy oslovení charakteristické pre športový dialóg, a to oslovenie na základe organizačných útvarov alebo hráčskych postov (napr. *dvojice, poslední štyria, brankárka*).

šport	komunikačná situácia	počet oslovení	propriálne oslovenia (%)				
			rodné meno	hypokoristikum	deminutívum	prezývka	vokatívny exponent
Hádzaná M – CH	Zápas	251	30,3	49	2,4	10,8	0,4
	Tréning	170	40,6	41,2	0,6	10	-
Hádzaná Ž – D	Zápas	239	9,2	17,2	50,2	-	13,4
	Tréning	169	4,7	13,6	39,1	-	26,1
Volejbal M – D	Zápas	190	80	0,5	0	10	-
	Tréning	109	78,9	3,7	0,9	-	-

Tabuľka 2: Početnosť zastúpenia individuálnych oslovení (v %). M – tréner; Ž – trénerka; CH – chlapci; D – dievčatá

Náš predpoklad sa potvrdil. Najviac deminutívnych oslovení sa v oboch typoch dialógu vyskytlo v komunikácii trénerka – hráčky. Podobné bolo aj zastúpenie

vokatívnych exponentov. Takýto spôsob oslovovania sa zachovával aj pri negatívne hodnotiacich komunikačných aktoch, napríklad, keď trénerka dievčatám niečo vyčítala alebo ich varovala. Trénerka aj výraznejšie striedala tieto príznakové spôsoby oslovenia, napr. vo vzťahu k hráčke, ktorá sa volá Patrícia, použila striedavo hypokoristikum, deminutívum aj formu s vokatívnym exponentom: *Paťa, Paťka, Pati*. Vo vzťahu tréner – hráči sa vyskytlo viac hypokoristík a prezývok. Tento tréner použil aj oslovenie pomocou priezviska, ale to najčastejšie v spojení s hypokoristikami a s cieľom rozlíšiť viacerých hráčov s tým istým rodným menom. Tréner volejbalistiek zasa viac-menej dôsledne zachovával oslovovanie rodnými menami, deminutívum *Adka* použil len raz, keď bolo určené dievčaťu z mladšej vekovej skupiny, ktoré trénovalo spolu so staršími dievčatami. Trénerka pri oslovovaní dievčat vôbec nepoužívala prezývky, naopak, v reči oboch trénerov – mužov malo použitie prezývok výrazné zastúpenie. Referencia v podstate len kopírovala situáciu, aká bola pri oslovení (tabuľka 3).

Šport	komunikačná situácia	počet referencií	propriálna referencia %			
			rodné meno	hypokoristikum	deminutívum	prezývka
Hádzaná M – CH	zápas	22	22,7	63,6		4,5
	tréning	18	44,4	38,9		11,5
Hádzaná Ž – D	zápas	53	16,9	16,9	58,5	
	tréning	56	16,1	35,7	42,9	
Volejbal M – D	zápas	38	92,1	7,9		
	tréning	25	88	12		

Tabuľka 3: Početnosť zastúpenia individuálnych referencií (v %). M – tréner; Ž – trénerka; CH – chlapci; D – dievčatá

Pri kolektívnom oslovení vo vzťahu tréner – hráči sa najčastejšie vyskytlo oslovenie *chlapci*, typické pre športovú komunikačnú sféru (porov. 4. význam lexémy chlapec v Slovníku súčasného slovenského jazyka: hovorov., často v športovej sfére). Pri oslovovaní dievčat sa ukázal rozdiel medzi menej emocionálne vypätou situáciou tréningu, kde v prípade trénera aj trénerky

prevažovalo neutrálne oslovenie *dievčatá*, u trénerky sa striedalo s menej častým tvarom *dievčence*, ktoré možno pokladať za subjektívnejšie, emocionálnejšie aj vzhľadom na to, že ide o tvar plurálu neutier na *-ence*, ktoré je v jazykovej situácii východného Slovenska zriedkavejšie (Slančová – Sokolová, 1994, 2011). V emocionálne vypätejšej situácii zápasu stúpa aj používanie oslovenia *baby*, ktoré je súčasťou športového komunikačného registra, ale v porovnaní s oslovením *dievčatá/dievčence* mu chýba výraznejší pozitívny pragmatický príznak.

(ii) Rodovo determinovaná personálna referencia a spôsob jej využitia v dialógu

Vo vzťahu (a) tréner – hráči v personálnej referencii osôb mužského pohlavia pochopiteľne funguje maskulínium. V dyáde (b) tréner – hráčky dochádza k striedaniu gramatického (životného) maskulína a feminína vo vymedzovacích, osobných a ukazovacích zámenách, príp. v niektorých adjektíváliách a substantívach, pričom frekventovanejšie je vo vzťahu k dievčatám využívanie maskulína, a to napr. aj v kombinácii s feminínnym oslovením *dievčatá*: *všetci* (m.) vs. *všetky* (f.): *všetci sme?*³, *podme všetci*, *všetci vieme čo robíme?*, *dobré keď máme toto cvičenie všetci ideme na ďalšie, no tak podme ale všetci musia vedieť o tom celý tím musí vedieť koľko máme lôpt, podte sa všetci pozrieť, také podobné cviky dievčatá všetci podľa Ley, to pre všetkých platí – všetky sme?*, *podme všetky*, *nahlas si počítajte nahlas aby ste vedeli všetky, päť klukov všetky si dajte, dievčatá ale pre všetky platí; každý* (m.) – *každá* (f.): *urobte rozostupy troška sa rozostúpte aby každý mal miesto, každý si to skúša, každý vie čo robíme?, každý má?*, *ja pôjdem ku každému sám – dobre dievčatá každá si zoberie loptu, no podte ešte každá dvakrát*. Ukazovacie zámeno v pluráli *tí* (*tí čo hrajú prsty podte ďalej, tí čo hrali prsty hrajú bagre*) a osobné zámeno *oni* (*aby oni mali tam priestor aby ona mohla hrať*⁴), ako aj číslovka *siedmi* (*lenže vy ste jedna partia siedmi, siedmi hráme*) sa vyskytli len v mužskom rode. Pri pomenovaní hráčskych postov sa vyskytlo aj pomenovanie v maskulíne (napr. *smečiar: stále keď je raz hore smečiar vo výskoku ja nemôžem byť vo vysokom strehu ani v strednom musí byť v nízkom lebo nechytíme tú loptu*), aj vo feminíne (*blokárka: hneď jak vychováme nejakú blokárku*). Pri vyjadrení svojej inklúzie s kolektívom dievčat, realizovanej symbiotickým slovesným plurálom, používa tréner maskulínium aj feminínium: *všetci sme?* – *všetky sme?*. K podobnému striedaniu maskulína a feminína dochádza aj v komunikácii medzi (c) trénerkou a hráčkami. Menej je zastúpené pri zámenách a adjektíváliách, viac pri terminologických pomenovaniach hráčskych postov: *všetky* (f.) – *všetci* (m.): *všetky ste?*, *tak aby ste všetky behali, máte všetky platné pasy?* – *Saši všetci trafili bránu?*; jediný (m.):

³ Pri príkladoch nepoužívame okrem otáznika interpunkciu a okrem proprií ani veľké písmená.

⁴ V tomto prípade sa prejavuje všeobecná tendencia bežnej štandardnej variety slovenčiny nerozlišovať v nominatíve plurálu osobného zámena on maskulínium (oni) a feminínium (ony). Prejavuje sa výrazná tendencia používať v oboch prípadoch formu životného maskulína oni.

môj čas je dosť drahý na to aby som ho obetovala tomu tu čo ste tu dneska predviedli jediný kto si zaslúži aspoň aké také je Terezka a v druhom polčase Alenka. Strieda sa frekventovanejšie pomenovanie brankárka a menej frekventované maskulínium brankár vo výpovediach s rovnakou komunikačnou funkciou upozornenie. V pomenovaní pivot/pivotka, naopak, prevažuje maskulínium: Miška koho si teraz bránila? ten pivot stál pri tebe a odbehol a ty si ani tušenia nemala, vy nie ste schopné jedna aj druhá pivotka urobiť niečo pre iné spojky.

(iii) Tematické zameranie tréningového a zápasového dialógu

Pri tejto položke sme predpokladali, že napriek konzistentnosti športového dialógu predsa len existujú niektoré témy, ktoré sú preferované v komunikácii s dievčatami, a témy preferované v komunikácii s chlapcami. Čiastočne sa nám tento predpoklad potvrdil. Ukázali sa niektoré odlišné tendencie v motivickom zameraní častí zápasového a hlavne tréningového dialógu, v charaktere a miere zastúpenia humoru a irónie. Práve v tomto ukazovateli sa však preukázal aj individuálny personálny štýl každého trénera. Kým tréner hádzanárskeho družstva chlapcov celkovo viac využíval humor aj iróniu, napr.:

%com: Rišo necvičí.

*TRE: Rišo ty čo?

*TRE: medituješ?

*TRE: Kubo druhý meditátor?

Navyše, humor má v jeho podaní často výrazne maskulínne zafarbenie:

*TRE: desať kľukov pod'me.

%act: chlapci robia kľuky.

*TRE: Kali nie že tam prebúraš hlavou do steny dieru.

*TRE: aj ty Lukáš.

*TRE: Matej keby tu boli dajaké ženy by sa potešili ale z toho.

*HRA: 0 [! = smiech].

*HRA: podľa toho jaké.

*TRE: no pokračuj Matej pokračuj.

*TRE: Matej # rukami musíš # nie panvou.

Aj v tomto úryvku vidno, ako si tréner zachováva svoje nadradené postavenie a aj pri humorných replikách usmerňuje tréningovú činnosť.

Tréner volejbalového družstva dievčat rovnako používa v komunikácii iróniu, ktorá je miernejšia, než to bolo v predchádzajúcom prípade:

*TRE: pod'me štyri zástupy.

%gpx: gestom ukáže na čiaru.

- *TRE: na základnú čiaru.
- *TRE: štyri štyri.
- *TRE: kto nevie rátať do štyroch?.

a niekedy nastolí „ženskú“ tému, týkajúcu sa napríklad oblečenia – a nechá sa od dievčat „poučiť“:

- %sit: tréner sa poškriabe po hlave a skúmavo sa zapozera na hráčku a jej nohavice.
- *TRE: to čo máš na sebe rifle?
- %act: dotkne sa nohavíc a skúmavo si ich prezerá.
- *HRA: ne to sú také tote elastáky.
- *TRE: dobre.
- %sit: prikývne.

V komunikácii trénerky a dievčat sa vyskytne motív dievčenskej krásy, ktorý je pravdepodobne nepoužiteľný v komunikácii s chlapcami.

- *TRE: čiže teraz hráme normálne zo stredu jak na zápase.
- %act: strihnite si kto má loptu.
- *TRE: či krajšie majú loptu?
- *HRA: čiže my.

Záver: Aj takáto miniatúrna sonda do problematiky dialógu a jazyka v intrašportovej komunikácii vzhľadom na rodové zastúpenie trénera/trénerky a ich zverencov/zverenkyň ukazuje na jednej strane na niektoré jednotné tendencie charakteru športového dialógu a makrosociálneho športového registra uplatňujúcich sa bez ohľadu na rod trénera/trénerky a na druhej strane na variáciu športového komunikačného registra zapríčinenú individuálnym personálnym štýlom, ktorý je ovplyvnený pravdepodobne aj rodovým vedomím trénera/trénerky. Pozorovali sme viac citovo podfarbené individuálne oslovenie dievčat zo strany trénerky a prevažujúce neutrálne oslovenie dievčat zo strany trénera (ale v emocionálne vypätejšej situácii zápasu sa u oboch, trénera aj trénerky, prejavuje podobná tendencia posunu k rovnakému kolektívnemu osloveniu), striedanie maskulína a feminína v zámenách, adjektíváliách a niektorých substantívach bez ohľadu na to, že adresátkami boli dievčatá, ako aj špecifické „mužské/chlapčenské“ a „ženské/dievčenské“ motívy, určované rodom trénovaných dievčat a chlapcov.

Literatúra

- Čmejrková, S. (2019): Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. In: J. Hoffmannová – P. Kaderka (eds.), *Jazyk a dialog. Výbor z textů. Světla Čmejrková*. Praha: NLN, s. r. o., s. 167–197.
- Jazyk a kultúra. Komunikácia v športe a o športe* (2018), 9. Dostupné na: <http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo35.html>
- Kráľová, Ľ. (2007): *Sociálne inštitúcie. Politika, Náboženstvo, Rodina*. Prešov: KM – Systém, s. r. o.
- Slančová, D. – Slančová, T. (2012): Komunikačný register ako alternatíva funkčného štýlu (na pozadí komunikácie v športe). *Stil*, 12, s. 177–187.
- Slančová, D. – Slančová, T. (2014): *Reč pohybu, autority a súdržnosti. Pragmatická analýza trénerského komunikačného registra v komunikácii s hráčmi kolektívnych loptových hier staršieho školského veku*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta športu.
- Slančová, D. – Sokolová, M. (1994): Variety hovorenej podoby slovenčiny. *Studia Academica Slovaca*, 23, s. 225–240.
- Slančová, D. – Sokolová, M. (1998): Prostriedky s vokatívnyim exponentom v slovenčine. *Slovenská reč*, 63, s. 210–220.
- Slančová, D. – Sokolová, M. (2011): Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová (eds.), *Vidy jazyka a jazykovedy*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. A. Jarošová – K. Buzássyová (eds.) (2011). Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Zajacová, S. (2009): Registrové markery autority ako znaky disproporčnej komunikácie. In: P. Mitter – Z. Trošková (eds.), *Ty, já a oni v jazyce a literatuře. 1. díl – část jazykovědná*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.
- Zajacová, S. (2014): K niektorým znakom disproporčnej komunikácie v trénerskom komunikačnom registri. In: J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak (eds.), *Registre jazyka a jazykovedy (I)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 146–151.

Nové publikace

Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit

Jana Valdřová,

Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2018, 464 s.

„Oděv je svobodnějším územím pro ženy než pro muže. Pokud žena oblečená do pánského obleku dnes málokoho udiví, tak muž v ženských šatech nebo sukni pořád ještě vyvolává přinejmenším úsměv, ale v některých zemích ho můžou i zabít. V Rusku taky. Úkolem jedenadvacátého století je dovolit mužům těšit se ve volbě oděvu a kosmetiky minimálně stejným svobodám, jakých dnes požívají ženy.“

Naděžda Tolokonnikovová: *Jak udělat revoluci. Zápisky z trestanecké kolonie*. Praha: Práh, 2016.

Kniha Jany Valdřové, která vyšla před dvěma roky v sociologickém nakladatelství, nikoli tedy v nakladatelství lingvistickém, shrnuje její mnohaletou činnost průkopnice genderové lingvistiky češtiny. Feministická či genderová lingvistika „[z]koumá jazykové konstrukty hierarchizovaného sociálního pohlaví, ženství, mužství a dalších identit, a kromě toho navrhuje, testuje a prosazuje do praxe alternativy stávajícího vyjadřování na podporu jeho genderové vyváženosti.“ (s. 27) Tato oblast lingvistiky byla v české lingvistice, jak sama autorka opakovaně připomíná, dlouho zanedbávána, ba ignorována. Jak víme, čeština je flektivní jazyk se třemi gramatickými rody (de facto se čtyřmi). Právě to vede mnohé české lingvisty ke skeptickému postoji k možnostem genderově vyváženého vyjadřování v češtině.

Jenže také žijeme v republice, která se sice od svého vzniku před více než sto lety proměnila mnohokrát, ale v jednom se nezměnila: nikdy neměla prezidentku, ani premiérku. Rovněž obsazení dalších dvou nejvyšších ústavních pozic v České republice je doménou mužů: od roku 1993 jsme měli jen jednu předsedkyni Senátu, Libuši Benešovou, a jen jednu předsedkyni Poslanecké sněmovny, Miroslavu Němcovou. (Ústav pro jazyk český v jeho stoleté historii také dosud nevedla žena.) Je to jen náhoda, nebo tato dominance mužů na nejvyšších řídicích místech souvisí s genderově nevyváženým vyjadřováním v češtině? Genderová lingvistika by nám, mimo jiné, měla pomoci poznat právě vztah mezi genderově (ne)vyrovnaným vyjadřováním a genderově (ne)vyváženou společností. Už jen z tohoto důvodu je genderová lingvistika pro českou lingvistiku, pro českou

společnost důležitá. Její analýzy rovněž mohou obohatit i naše poznatky o současné češtině. Můžeme proto s povděkem uvítat, že svou dosavadní rozsáhlou práci Jana Valdřová utřídila v ucelené knize.

Knihy sestává z šesti částí. V první z nich nazvané *Bádání o genderu v jazyce* je uvedeno, co je genderová lingvistika, jaké jsou její cíle a analytické postupy. Polovina této části je věnována vývoji feministické a genderové lingvistiky; obšírněji je pojednáno o situaci v české lingvistice. Autorka poukazuje především na odmítavé a nechápavé postoje většiny českých lingvistek a lingvistů. Její kritika však není vždy zcela korektní. Na straně 98 např. komentuje autorka článek Světlý Čmejrkové¹ a tvrdí, že „[g]enderovou lingvistiku se pokusila přejmenovat na *lingvistiku rodu* se zdůvodněním, že s termínem *rod* si vystačí, neboť se bude věnovat ‚pouze otázkám lingvistickým‘.“

Světlá Čmejrková v úvodu svého textu píše toto: „Možnému českému ekvivalentu *lingvistika rodu* konkuruje citační označení *lingvistika genderová*, případně *gender(ová)*.“ A o několik vět dále: „Právě v sociálním a kulturním prostředí pojetí rodu a zájmu o jeho diskurzí konstrukci tkví důvod, proč se tento fenomén někdy označuje i v češtině termínem *gender* (...). **V této stati** se budu věnovat pouze otázkám lingvistickým (proto vystačím s termínem *rod*) a reflexi těchto otázek ve vztahu k češtině.“ (zdůrazněno mnou). Ano, S. Čmejrková v následujících větách své stati ještě celkem čtyřikrát užila spojení *lingvistika rodu* bez označení uvozovkami či kurzívou a jen jednou *genderová lingvistika*. Spíše v tom byl ale její záměr tyto dvě lingvistiky od sebe odlišit, nikoli přejmenovat genderovou lingvistiku na lingvistiku rodu; konkurence dvou pojmů není totéž jako přejmenování.

Druhá část *Názvy osob z hlediska genderu* se věnuje zejména různým označením mužů a žen, např. *číšník* a *servírka*, *asistent/ka*, *sekretář/ka* aj. Následně pak vlastním jménům, křestním i příjmením, způsobu oslovení žen apod. Opakujícím se tématem české lingvistiky je podoba ženských příjmení. Autorka dlouhodobě prosazuje nepřechýlenou a také nesklonnou podobu. Stále však zůstává nevyřešeno, že totéž příjmení se v případě mužů skloňuje, zatímco u žen zůstává nesklonné, např. „k názoru G. Postl“ (s. 187) – že se jedná o ženu, je zřejmé i z toho, že chybí koncovka genitivu: jednalo-li by se o muže, bylo by v textu „k názoru G. Postla“. Autorka se bohužel ve své knize deklinací nezabývá. Pojem *deklinace* nenajdeme ani ve věcném rejstříku. Obdobně tam nenajdeme ani pojem (gramatická) *shoda*. Přitom je to právě deklinace a vztah gramatické shody, které jsou pro vyjadřování v češtině zásadní.

Třetí část knihy je věnována problematice generického maskulina. V úvodu této části autorka uvádí tři roviny problematičnosti tohoto jazykového prostředku (s. 140n.): sociálně psychologickou, b) psychologickou a c) sémantickou. Jde v podstatě o to, zda je, či není generické maskulinum neutrálním (nepříznakovým)

---

¹ Čmejrková, S. (2002): Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. *Slovo a slovesnost*, 63, s. 263–286.

označením skupiny lidí bez ohledu na jejich genderovou identitu; zda preferuje muže a jak se s generickým maskulinem identifikují ženy. Souhlasím s autorkou, že nezřídka se nejedná o bezpříznakové označení všech. Rovněž mě desítky let iritují vyjádření, v nichž *člověk* splývá s *mužem*, např. „člověk může žít bez ženy, ale ne bez kimči“ (s. 160). Podobná vyjádření považuji za nepřijatelná.

Ve čtvrté části nazvané *Jazykové konstrukty genderových a sexuálních identit* je analyzována diskurzivní konstrukce genderu a identit; konkrétně vztah mezi stereotypickým zobrazováním genderu a sociálním postavením lidí různého pohlaví. Stereotypické zobrazování žen vzniká a reprodukuje se v kultuře a umění. S těmito stereotypy pak jako s klišé často pracují novináři a ovlivňují jimi své čtenáře. Autorka na desítkách dokladů z masových médií dokládá stereotypické zobrazování žen. Ty jsou často zobrazovány jako podřízené mužům, jejich nejčastější rolí je starat se o domácnost, zázemí mužů a být ještě atraktivní, být ozdobou pro muže. Zde ilustračně uveďme jen jeden příklad: „Sebevětší kritik musí uznat, že milostné pouto mezi Klausem a ODS je nadmíru romantické a rozpláče nejednu hospodyňku. Ale mělo by zaujmout i politology“ (s. 236).

Na čtvrtou část tematicky bezprostředně navazuje část pátá, *Jazyková objektivizace žen*. Ta je v porovnání s předchozí částí o polovinu kratší. Jejím hlavním tématem je jazykové zpředměťování žen. Ženy jsou diskurzivně často prezentovány jako sexuální objekty mužského zájmu. Autorka tuto opravdu nepřijatelnou praxi opět dokládá desítkami příkladů z českých médií. Je dobře, že odborná veřejnost má díky dlouholetému autorčinu úsilí množství dokladů genderově nevyváženého vyjadřování v českých médiích takto pohromadě v jedné knize.

V šesté části *Genderově vyvážené vyjadřování v praxi* autorka nabízí různé možnosti genderově vyváženého vyjádření. Nejprve jsou uvedeny příklady z Rakouska a Slovenska. V části o češtině se píše především o metodické příručce *Kultura genderově vyváženého vyjadřování* (Valdrová et al., 2010)² a o odmítavých reakcích českých lingvistů. Přímě v šesté části se toho více dočteme o boji autorky s českými lingvisty. Praktická doporučení genderově vyváženého vyjadřování nalezneme v příloze 3; jedná se např. o doplnění maskulina femininem (*žákyně a žáci*), obourodé názvy osob (*vedoucí*), vespolečná substantiva a metafory (*osoba, autorita*), přímé pojmenování aj. (viz s. 401n.). Knihu uzavírá celkem pět příloh, z nichž po jedné napsali Dennis Scheller-Boltz a Pavla Špondrová, zbývající tři autorka knihy.

Publikace není bez redakčních nedostatků a věcných chyb. V seznamu literatury např. chybí autorkou citovaný Chromého článek³, u odkazů na původní text autorky, na nějž Chromý reagoval, zase chybí rozlišení, zda se jednalo o text

---

² Valdrová, J. – Knotková-Čapková, B. – Paclíková, P. (2010): *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. Praha: MŠMT.

³ Chromý, J. (2008): K článku Jany Valdrové „Žena a vědec? To mi nejde dohromady“. *Naše řeč*, 91, s. 197–200.

Valdrová 2008a, či 2008b, neboť v textu je uvedeno jen Valdřová, 2008. Na straně 103 autorka uvádí, že „[v] 80. letech 20. století se v němčině stal okřídleným slogan *Žena bez muže je jako ryba bez... jízdního kola*.“ (Moc nerozumím oněm třem tečkám, ale to ponechme stranou.) V lexikonu, na nějž odkazuje sama autorka, se ale u idiomu *Eine Frau ohne Mann ist wie ein Fisch ohne Fahrrad* uvádí, že do němčiny přišel a byl obecně znám v 70. letech (nikoli v 80.)⁴. Idiom je nadto anglického původu a prvně se zřejmě objevil v roce 1975 v australských novinách *The Sunday Morning Herald*, kde se o něm referovalo jako o anonymním nřpisu na zdi⁵. Hned na další straně (s. 104) autorka uvádí, že „[v]e filmu *Vesnička má středisková* osloví malř v podání starší vesničanku ‚Teto‘.“ Z věty vypadlo jméno herce a scenřristy Zdeňka Svěřáka. Špatně je zde ale citováno i vlastní oslovení, protože ve filmu nezaznělo „Teto“, nýbrž „Teta.“ Toto jsou však jen detaily nic neměnicí na argumentech autorky.

Nikdo nemůže pochybovat o tom, že Jana Valdřová je dlouhodobě a velmi zaujata genderovou lingvistikou. Bez svého obrovského zaujetí by nemohla autorka po mnoho let analyzovat „jazykové praktiky, jež v českém jazykovém prostředí vytvářejí obraz žen a ženství“ (s. 15) a usilovat o výrazné zlepšení těchto praktik, a to navzdory odmítavému stanovisku mnohých českých lingvistů. Tyto diskuze jsou dostatečně představeny v recenzované knize a je zbytečné je zde opakovat. Za sebe jen uvedu, že mi nevdí, že autorka nekončí jen u vědeckých analýz a usiluje o „určitou jazykověinženýrskou a společensky kultivační snahu“ (Chromý, 2008, s. 200). Naopak tuto její snahu a úsilí oceňuji ještě více než její analytickou práci.

Zaujetí čímkoli ale velmi často a logicky vede k sémantické slepotě „čili neschopnost[i] vyjít z významového schématu daného jistým společenským kódem“ (Richterová, 1997, s. 23)⁶, přičemž, jak Richterová dále uvádí, „[o]becně vzato je *sémantická slepota* součástí lidského údělu, poněvdž *vlastní omezení* je pro člověka skoro vždy neviditelné“ (ibid., s. 24). Mnohaleté úsilí Jany Valdřové spočívá právě v odhalování sémantické slepoty patriarchální společnosti. Její vlastní zaujetí však způsobuje v různé míře její vlastní slepotu. Někdy jde jen o přehlédnutí, jindy o přetváření toho, co je viděno, jindy prostě o ignorování toho, co je vidět. Tuto slepotu chci nyní ukázat na třech příkladech.

Na straně 171 je referováno o bakalářské práci, jejímž tématem je analýza různých verzí pohádky o Popelce. Autorka z této práce cituje pasáž o tom, že z analýzy mimo jiné vyplývá, že se „jedna věc nemění. Žena by měla být doma, starat se o domácnost, uklízet a vařit“. Bakalářskou práci jsem nečetl, nevím, co všechno v ní je. V souvislosti s analýzou „genderové příznakovosti“ pohádek

⁴ Dostupné online [cit. 5. 5. 2020] z

https://universal_lexikon.deacademic.com/232315/Eine_Frau_ohne_Mann_ist_wie_ein_Fisch_ohne_Fahrrad.

⁵ Dostupné online [cit. 5. 5. 2020] <https://quoteinvestigator.com/2016/10/18/fish-bicycle/>.

⁶ Richterová, S. (1997): *Ticho a smích*. Praha: Mladá fronta.

o Popelce bych však uvítal také zmínku o Ladově pohádce O Popelákovi a o stejnojmenném televizním filmu. Pohádka o Popelákovi může být vykládána jako parodie, vždyť sám Lada své pohádky naruby nazval Nezbednými. Tím spíše mohla být v této souvislosti uvedena. A hlavně, proč vůbec nejsou zmíněny Popelčiny nevlastní sestry? V populárním filmu *Tři oříšky pro Popelku*, který v knize zmíněn je, se přitom jedná veskrze o domácnost čtyř žen (a služebnictva). Z těchto čtyř se jen jedna starala o domácnost, uklízela a vařila. Vyřazením skutečností, které se nehodí k argumentaci, se argumentace neposílí, ale naopak oslabí.

Na straně 191 je v komentáři k inzerátu shánějícímu pracovnice mimo jiné konstatováno, že „[s]krytým motivem volby (často genderově specificky míněného) feminina bývá odrazení mužů od zájmu o profesi či pozici (...).“ Jen o pár stránek před tím (s. 187) se píše, že „M. Jelínek v roce 1998 považoval za vhodné mít připraveny jazykové alternativy, vstřícné vůči feministkám, (...).“ Tak opravdu nevím: je zde skrytým motivem užití feminina, aby byli muži odrazeni od feministického hnutí? A jak k tomu přijdou muži, kteří sami sebe považují za feministy, např. Mirek Vodrážka? O pojmu *feministka* je pojednáno až na stranách 270–277 a teprve až na straně 274 je uvedena podoba *feminist/k/a* a je připomenuto, že i muži se mohou považovat za feministy. Proč podobu *feminist/k/a* autorka nepoužívá konzistentně od samého počátku své knihy?

Na straně 209 se autorka kriticky vyjadřuje k textu, v němž se píše, že „chlapce údajně zajímaly u zpráv o počasí grafiky, děvčata se zase ptají, kdo upravuje moderátorky.“ Ve svém kritickém komentáři se ptá „Opravdu tomu tak bylo? Pak odbornice promeškala skvělou příležitostí přeměřovat úzké zájmy dívek o šaty a líčení k zajímavému oboru, a rozšířit tak jejich obzory.“ A já se zase ptám, kdo rozhoduje o tom, co je široký obzor a co úzký zájem? Proč by to nemohlo být přesně naopak? Odbornice přece také promeškala skvělou příležitostí, aby rozšířila obzory chlapcům tím, že nepřesměrovala jejich úzký zájem od grafiky ke skutečnosti líčení.

Píši tuto recenzi v době pandemie nemoci covid-19. Dnes a denně jsme konfrontováni s tím, že celá společnost se řídí grafikou (číslly). Celá společnost jedná dle „grafiky“ simulující, co může nastat, modelované podle čísel, které o realitě ve skutečnosti vypovídají velmi málo. Přehnaný zájem o grafiku a modelování předpovědí vede k ignorování přítomnosti a evidentní skutečnosti kolem nás. Možná by zmíněným chlapcům prospělo, kdyby více vnímali reálný svět kolem sebe, v daném případě líčení, oblečení, celkový zjev lidí. Proč by měl být zájem o něco, co není, ale možná bude (grafiky), zajímavější a důležitější než zájem o to, co je kolem nás (šaty a líčení)? Proč zde autorka potlačuje ženské vnímání reality a nekriticky přejímá patriarchální vidění světa?

Tyto příklady, v nichž je podle mého soudu patrná sémantická slepota autorky, uvádím proto, abych ji v jejím celoživotním úsilí posílil. Je zbytečné, aby ona sama či její následovnice a následovníci dávaly/i podobnými nedostatky, často jen

pouhými přehlédnutími, záminky k podkopání své práce. Ostatně Jana Valdrová musí nejlépe vědět, že nekritický postoj k ničemu dobrému nevede.

Martin Havlík
Oddělení stylistiky a sociolingvistiky
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
havlik@ujc.cas.cz

Genderlinguistik.

Eine Einführung in Sprache, Gespräch und Geschlecht

Helga Kotthoff – Damaris Nübling – Claudia Schmidt,

Tübingen: Narr, 2018, 393 s.¹

Laskavý čtenář a laskavá čtenářka Jazykovědných aktualit prominou, že tuto recenzi v rozporu se zvyklostmi textového druhu uvedu poněkud osobněji. Na konci roku 2019 jsme byli společně s kolegyní z Ústavu pro jazyk český AV ČR pozváni na jednu z českých univerzit, abychom pohovořili o *Akademickém slovníku současné češtiny*, přičemž nás na začátku přednášky jeden z vyučujících představil jako „doktora Šemelíka a paní Liškovou“ bez ohledu na to, že oba máme stejný titul před jménem i za ním. Mohlo jít o náhodu, určitý druh bezděčného přechylnutí, které nemá žádnou hlubší příčinu, ale ne nutně. Stejně tak mohlo jít o symptom myšlenkových schémat, která na více či méně nevědomé úrovni nadále ovlivňují naše myšlení, a tudíž i jazykovou praxi. V této souvislosti si pak nelze nezpomenout na výmluvný titul článku Jany Valdrové s názvem „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ (...).² Otázky spojené s genderem a jazykovou praxí jsou velmi aktuální a v naší společnosti výrazně rezonují, jak ukázaly např. poměrně vášnivé debaty k přechylování, kterých jsme v českých médiích byli svědky (nejen) v minulém roce a které názorně demonstrovaly, jak ideologicky zatížený a neobjektivní veřejný diskurs v této oblasti může být.³

Za okamžik vzniku genderové lingvistiky jakožto etablované lingvistické disciplíny mnozí považují vydání publikace Robin Lakoffové s názvem *Language and Woman's Place* z roku 1975. Vzhledem ke společenské závažnosti témat genderové lingvistiky je přitom skoro až s podivem, že přehledová díla a úvody

---

¹ Recenze vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

² Valdrová, J. (2008): „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Testy generického maskulina v českém jazyce. *Naše řeč*, 91, s. 26–38.

³ K reflexi mj. i těchto skutečností viz Šichová, K. (2019): Jazyk vs. identita (nad knihou Jany Valdrové). *Tvar* 18/2019, s. 10–11.

do této disciplíny mají germanistky a germanisté k dispozici spíše až v poslední době.⁴

Předmětem předkládané recenze je kniha *Genderlinguistik. Eine Einführung in Sprache, Gespräch und Geschlecht*⁵ autorem Helgy Kotthoffové, Damaris Nüblingové a Claudie Schmidtové,⁶ kterou vydalo nakladatelství Narr v roce 2018 v Tübingenu.⁷

Cílem publikace je zmapovat a srozumitelně prezentovat současné vědění k tématu jazyka a pohlaví. Autorky přitom zdůrazňují, že se jedná o obor, který v případě němčiny není dosud opravdu etablovaný (např. na německých univerzitách dosud není jako obor institucionalizován), pročež se v některých případech vztahují k datům z jinojazyčného prostředí, především z USA (s. 11).

K žánru „úvod“ neodmyslitelně patří didaktický přístup a vstřícnost vůči čtenářům a čtenářkám, který se v těchto publikacích projevuje např. přítomností různých textových bloků se shrnutími, rozšiřujícími či nejpodstatnějšími informacemi, doplňkovými příklady aj. Podobné pomocné prostředky pro čtenáře a čtenářky najdeme i v recenzované publikaci, což nelze než ocenit.⁸

Autorky upozorňují, že jejich kniha není feministickou rukověť a že jim nejde, na rozdíl od zástupců a zástupkyň feministické lingvistiky, o politické cíle, nýbrž o objektivní výzkum vlivu genderu jakožto sociální proměnné na jazyk ve smyslu *langue a parole* (s. 14).⁹ Gender chápou jako sociálně podmíněnou pohlavní roli,

---

⁴ Srov. např. Gühntner, S. (2002): *Genderlinguistik*. Berlin – Boston: Walter de Gruyter, či k feministické lingvistice Samel, I. (2000): *Einführung in die feministische Sprachwissenschaft*. Berlin: Erich Schmidt. Za jakýsi český úvod do genderové lingvistiky lze snad považovat publikaci Valdřová, J. (2006): *Gender a společnost*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně. O genderu a jeho různých aspektech pochopitelně pojednávají i některá jiná, starší díla, viz např. Gräbel, U. (1991): *Sprachverhalten und Geschlecht*. Pfaffenweiler: Centaurus, nebo Schramm, H. (1981): *Frauensprache – Männersprache*. Frankfurt am Main: Diesterweg.

⁵ *Genderová lingvistika. Úvod do jazyka, řeči a pohlaví*. Přel. M. Š.

⁶ Helga Kotthoffová působí na Albert-Ludwigs-Universität ve Freiburgu, kde se věnuje germanistice se zaměřením na jazykovědu. Mezi její hlavní výzkumná témata patří konverzační analýza, sociolingvistika, němčina jako cizí jazyk, genderová lingvistika aj. Damaris Nüblingová se na Johannes Gutenberg-Universität v Mohuči zabývá jazykovými změnami, dialektologií, genderovou lingvistikou, onomastikou a gramatikou. Claudia Schmidtová se opět na Albert-Ludwigs-Universität ve Freiburgu zaměřuje na němčinu jako cizí jazyk, osvojování cizího a druhého jazyka, mediální a genderovou lingvistiku.

⁷ Německojazyčné recenze viz Schmidtová, L. (2020): *Informationen Deutsch als Fremdsprache* 2–3/47, s. 256–259 a Schedelová, L. S. (2019): *Sprache und Literatur* 1/48, s. 138–144.

⁸ Jen není jasné, proč mají tyto bloky v německojazyčné knize anglické nadpisy (*attention, info, example*).

⁹ Osobně vnímám takové vymezení genderové lingvistiky vůči feministické lingvistice jako ne úplně uspokojivé. Uvážíme-li nikoli perspektivu záměru, ale praktického výsledku a důsledku, nemusí být mezi oběma disciplínami podstatný rozdíl. Výzkumy z oblasti genderové lingvistiky mohou mít politické dopady srovnatelné s dopady lingvistiky feministické. Obě disciplíny jsou si velmi blízké; představa čistě objektivní genderové lingvistiky a v opozici k ní

identitu v kontrastu k biologickému rodu (sexus) (s. 14), přičemž vycházejí z konceptu umírněného jazykového konstruktivismu (s. 18). V základu jejich přístupu je teze, že tzv. *dělání genderu* (*doing gender*, vytváření rozdílů mezi chlapci a dívkami, ženami a muži v procesu sociální interakce) je realizováno prostřednictvím jazyka, čili prostředky jako oslovení, volba jména, užívání zájmen apod. (ibid.). V otázce vztahu jazyka a reality zastávají umírněný jazykový relativismus: Jazyk na jedné straně ovlivňuje (nikoli determinuje) naše vnímání, platí to však i naopak. Realita existuje i mimo jazykové jednání, ačkoli je nikoli v nepodstatné míře konstituována v diskurzu, tj. jazykově (s. 19).

Jednou z největších předností knihy je, že téma genderu pokrývá opravdu ve velkém množství různých souvislostí a mapuje širokou paletu dílčích oblastí této problematiky. Kap. 1 a 2 mají charakter úvodu; kapitola 1 je věnována především otázce významu genderové lingvistiky, kap. 2 konceptům *doing*, *undoing* a *indexing gender*. Kap. 3–10 jsou orientované na jazykový systém; gender tematizují z perspektivy prozodie a fonologie, gramatiky v širokém pojetí (morfologie, syntaxe a slovtvorby), slovní zásoby a pravopisu. Kap. 11–15 se zaměřují na gender v souvislosti se socializací, sociolingvistikou, analýzou dialogu a tradičními i novými médii.¹⁰

Cíl, který si autorky stanovily, se dle mého názoru splnit podařilo, ale ne cele. Téma je zmapováno důkladně, kniha nabízí vedle základního vědění i velké množství různých zajímavostí a užitečných postřehů; výklady většinou působí srozumitelně. Přesto se v knize najdou pasáže, které by měly být v případném dalším vydání alespoň částečně přepracovány. Vzhledem k rozsahu této recenze nelze zabíhat do podrobností, omezím se zde tedy pouze na jejich výběr a hrubé nastínění toho, co vnímám jako problém.

V kapitole *Geschlechter im Wörterbuch* (*Pohlaví ve slovníku*, s. 180–189) jsou nekriticky přejímány problematické postuláty z citované literatury. Peter Porsch, jehož článek z roku 2005 je zmiňován na s. 182, např. ze ztvárnění výkladu a exemplifikace v hesle *Anatomie* v *Duden-Universalwörterbuch* z roku 2003 („*Aufbau, Struktur des [menschlichen] Körpers: die A. des Menschen, der Frau, der Hauskatze; die weibliche Anatomie*“)¹¹ vyvozuje, že dle autorů a autorek slovníku žena stojí mezi člověkem a kočkou (myšleno hierarchicky), resp. že ženu nezahrnují do kategorie „člověk“. To jsou – velmi opatrně řečeno – poněkud unáhlené závěry. Ztvárnění výkladu a exemplifikace se ve výkladových slovnících řídí celou řadou různých faktorů; např. v případě exemplifikace může hrát roli abecední pořadí či jiné formální aspekty (nevětné příklady před větnými), frekvence, přiřazení příkladů různým sémantickým odstínům apod., někdy

---

politicky angažované lingvistiky feministické je dle mého názoru příliš zjednodušená, jak koneckonců dokazuje sama recenzovaná publikace (viz dále).

¹⁰ Helga Kotthoffová je autorkou kap. 2 a 11–14, Damaris Nüblingová kap. 3–10; kap. 1 je jejich společná. Claudia Schmidtová napsala kap. 15 (srov. s. 12).

¹¹ „*stavba, struktura [lidského] těla: anatomie člověka, ženy, kočky domácí; ženská anatomie*. Přel. M. Š.

i náhoda. Interpretovat takto přímočaře a nereflektovaně pořadí příkladů jako existenci a projev hodnotových žebříčků na straně redakce slovníku zkrátka nelze; problematiku je nutné uchopit v širších lexikografických souvislostech. Autorky recenzované publikace se vůči podobným zjednodušením bohužel ne vždy vymezují. Z tohoto důvodu se domnívám, že proklamovaná snaha o objektivní pohled na téma genderu (srov. s. 14) ne vždy došla naplnění.

To se ukazuje také např. na některých aspektech zpracování kapitoly *Syntax* (*Syntax*, s. 153–162).¹² Autorky zde kritizují usouvztažňování charakteristik ženského těla a hodnocení schopností (pracovních a podobných jiných) a zmiňují v této souvislosti výroky typu „Wenngleich klein von Gestalt und eher zart von Statur, hat Benecke ihre Klienten fest im Griff“ (s. 156).¹³ Muži, na rozdíl od ženy, by (sic!) se podle autorek nestalo, že by (sic!) jeho pracovní či intelektuální schopnosti byly komentovány v kontextu jeho tělesnosti, a to ani tehdy, pokud by skutečně byl drobný, nízký apod. (ibid.). Formulace tohoto tvrzení mě však zaráží. Proč je zde použit kondicionál? Jedná se přece o tvrzení, jehož pravdivost je empiricky přezkoumatelná. Provedly autorky v tomto směru nějaké rešerše? Podle čeho poznáme, zda se v případě výše zmíněného tvrzení jedná o jejich dojem, či empiricky ověřený fakt?

Příležitostné nedostatky najdeme též v oblasti srozumitelnosti výkladu. Na s. 21 se píše: „Z hlediska historického vývoje jazyka tedy není náhodou, že substantiva mužského rodu v případě označení osob rozlišují tři až čtyři pády, substantiva rodu ženského žádný. Tato skutečnost subtilně poukazuje na mocné muže a bezmocné ženy“ (přel. M. Š.). Taková formulace je matoucí. Němčina rozlišuje samozřejmě čtyři pády pro všechny gramatické rody bez výjimky, jde jen o to, že paradigma feminin (a neuter) je chudší; nelze však říct, že se u feminin (a neuter) nerozlišují některé pády jako takové. Též z „početního“ hlediska zde může dojít k nedorozumění. Indikaci gramatických kategorií primárně zajišťuje člen a maskulina mají vždy čtyři tvary členu (*der, des, dem, den*), feminina dva (*die, der, der, die*), neutra tři (*das, des, dem, das*). Autorkám však nejde o člen, ale pouze o substantivum samotné, což by v této pasáži mělo být vyjádřeno explicitněji. A dále (zde jsme zpět u otázky objektivního pohledu): Lze paušálně říci, že ženy jsou, resp. v historii byly (daná pasáž se vztahuje k historickým aspektům nominální flexe) bezmocné, muži mocní? Jaká bezmocnost je zde vlastně myšlena? Politická? Právní? Šířeji společenská? Fyzická? Nepřispívají takto paušalizující a zkratkovitá vyjádření spíše k vytváření a prohlubování šablonovitého myšlení a dalších stereotypů než k jejich odbourávání?

Krátce se zmíním také o jazykovém ztvárnění knihy. Z vlastní pedagogické praxe mohu potvrdit, že poněkud expresivnější vyjadřování, (mírně) odvážná přirovnání či analogie blízké normálnímu životu mimo zdi univerzit

---

¹² *Syntax* je zde chápána velice široce; v popředí této kapitoly jsou různé ustrnulé syntaktické vzorce a pořadí jejich jednotlivých složek.

¹³ „Byť je Benecke[ová] malé postavy a spíše jemné konstituce, má své klienty pevně v rukou.“ Přel. M. Š.

a akademických ústavů studenti a studentky zpravidla kvitují s povděkem, neboť jim umožňují si s daným odborným obsahem spojit emoci, prožitek, nějakou konkrétní situaci, a tak si ho i lépe zapamatovat. Z tohoto důvodu mi bonmoty typu „Zakončení slova je tedy z hlediska pohlaví nejprominentnější pozicí, dalo by se říci: onymickým genitálem“ (s. 196, přel. M. Š.) ani v odborné knize nevdí, umím si ale představit, že některým čtenářům a čtenářkám nemusí úplně konvenovat a že by v celé knize uvítali větší formulační uměřenost a méně expresivity.

Z hlediska uživatelského a „řemeslného“ (překlepy apod.) je kniha v podstatě v pořádku, určitý prostor pro zlepšení je ale i zde. Rejstřík na konci je vzhledem k rozsahu publikace velmi stručný a některé pojmy a klíčová slova v něm chybí (např. *Alter, Wörterbuch*). Patrně z důvodu nepozornosti ze seznamu literatury vypadly i některé položky, na které se v knize odkazuje (např. Puschová, 1983, citovaná na s. 180 či Bär, 2001, zmiňovaná/ý na s. 182). Na s. 67 se odkazuje na kap. 4.2.6, ačkoli poslední kapitolou oddílu 4.2 je kap. 4.2.4. Lze si představit, že by kniha mohla být doplněna o glosář nejdůležitějších pojmů. Naopak sympatické je, že na konci knihy je několik volných listů, které lze využít k zapisování poznámek.

Autorkám recenzované knihy patří dík za cennou publikaci, která germanisty a germanistky uvádí do oboru, o jehož bezprostřední společenské relevanci nemůže být pochyb, přičemž tematický záběr publikace je velký. Ačkoli některé pasáže mohly být vyloženy srozumitelněji a uchopeny v širších souvislostech, myslím si, že většina z těch, kteří po knize sáhnou, ji ocení.

Martin Šemelík

Oddělení současné lexikologie a lexikografie

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

semelik@ujc.cas.cz

Psycholingvistika bilingvismu

Francois Grosjean – Ping Li a kol., překlad Jan Chromý,
Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2019, 266 s.

Publikace *Psycholingvistika bilingvismu* je dalším titulem, který vychází v řadě *Lingvistika* nakladatelství Karolinum. Jedná se o překlad anglické knihy *The Psycholinguistics of Bilingualism* z roku 2013, který pořídil vedoucí edice Jan Chromý a doslovem opatřila Denisa Bordag¹.

Hlavními autory anglického originálu jsou přední badatelé v oblasti psycholingvistiky bilingvismu, François Grosjean a Ping Li. F. Grosjean patří mezi známé průkopníky výzkumu zkušeností mluvčích s více jazyky, mimo jiné

---

¹ Příjmení všech autorek užívám v podobě uvedené ve výkladové části recenzované knihy.

tzv. holistického pojetí bilingvismu². Podnikl výzkumy porozumění a produkce řeči u bilingvních mluvčích a zabýval se biculturalismem, podílel se na založení časopisu *Bilingualism: Language and Cognition*. P. Li v tomto časopise v současnosti působí jako redaktor a na Pensylvánské státní univerzitě se věnuje výzkumu bilingvního zpracování jazyka pomocí neurozobrazovacích metod a komputačního modelování.

Pro označení problematiky, kterou v knize představují, zvolili autoři – v souladu s územ oboru – pojem bilingvismus. Tato volba neimplikuje omezení výkladu na situace, v nichž koexistují dva jazyky, ani situace, kdy mluvčí v jazycích nabude konkrétní úrovně. Naopak bilingvismus je v publikaci chápán široce jako „užívání dvou či více jazyků (nářečí) v každodenním životě“ (s. 18).

Podle autorů není ambicí knihy čtenářům zprostředkovat „ucelený a podrobný přehled“ (s. 11) psycholingvistiky bilingvismu, ale spíše přístupný úvod do ní. Tematická šíře knihy je přes střízlivě formulovaný záměr značná, ilustrují ji tituly čtyř oddílů, do nichž je rozčleněna: **Zpracování mluveného jazyka, Zpracování psaného jazyka, Osvojování jazyka a Kognice a bilingvní mozek.**

Vlastní výklad je rozdělen do tematicky úžeji zaměřených (průběžně číslovaných) kapitol, jejichž autoři jsou F. Grosjean, P. Li a pět badatelek (viz s. 9–10), které hlavní autoři přizvali ke spolupráci. V první kapitole nazvané **Bilingvismus: Krátké představení** shrnul F. Grosjean hlavní pojmy užívané v následujících výkladech a jejich prostřednictvím podrobněji také pojetí bilingvismu, k němuž se kniha hlásí.

Základem tohoto pojetí je výše zmíněná inkluzivní a na jazykové praxi založená definice bilingvismu. Pro vystižení značné variability mluvčích, jejichž jazyková praxe do této definice spadá, se v kapitole zavádějí pojmy *funkce jazyka* ve smyslu užívání jazyka v určitých „doménách života (např. s rodiči, příbuznými, přáteli, v práci [...])“ (s. 21) a *bilingvní konfigurace osoby* (s. 19) ve smyslu frekvence a plynulosti užívání různých jazyků v konkrétním okamžiku jazykové historie mluvčího. V souvislosti s nimi upozorňuje autor na dvě zásadní skutečnosti: na možnou proměnu jazykové konfigurace v čase (posilování, respektive oslabování jednotlivých jazyků) a na to, že domény každodenního života jsou v převážné většině jazyky obsazeny komplementárně, takže zkušenosti mluvčích s jednotlivými jazyky se zásadně liší.

Pozornost je v této kapitole věnována také *biculturalismu*, a především pojmu *jazykový mód*, který do psycholingvistiky bilingvismu uvedl F. Grosjean.³ Pojem jazykový mód vystihuje různé možnosti komunikačního chování bilingvních mluvčích. Jeden extrém těchto možností představuje monolingvní mód, v němž

---

² Grosjean, F. (1982): *Life with two languages: An introduction to bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.

³ Grosjean, F. (1998): Studying bilinguals; methodological and conceptual issues. *Bilingualism: Language and Cognition*, 1, s. 131–149.

je aktivován, respektive užíván jen jeden jazyk, druhý extrém představuje mód bilingvní, v němž je kromě tzv. základového aktivován/užíván ještě další jazyk, respektive jazyky. V první kapitole se autor tomuto pojmu věnuje především v souvislosti s dlouhodobým zájmem psycholingvistiky bilingvismu o otázku selektivity zpracování jazyka (tzn. otázku, zda jsou při zpracování zapojeny jazyky společně nebo je možné je aktivovat samostatně) a s tématem volby jazyka, především přepínání kódů a výpůjček.

Ve druhé kapitole nazvané **Percepce a porozumění řeči** F. Grosjean představuje poznatky o tom, jak bilingvní mluvčí zpracovávají monolingvní a bilingvní řeč. Ve vztahu ke zpracování monolingvní řeči (řeči produkované v monolingvním módu) konstatuje, že závěry výzkumů poukazují především na to, že selektivnost, respektive neselektivnost porozumění řeči závisí na okolnostech. Ve vztahu ke zpracování bilingvní řeči se věnuje mimo jiné *efektu základového jazyka*, tedy vlivu, který může mít základový jazyk na zpracování „vložených prvků druhého jazyka“ (s. 51), a představuje některé počítačové modely rozpoznání slov bilingvními mluvčími.

Podobně kapitola **Produkce řeči** se zabývá produkcí jednak monolingvní, jednak bilingvní řeči bilingvními mluvčími. F. Grosjean v ní konstatuje, že obecně je přijímán závěr o neselektivnosti produkce monolingvní řeči, dodává ale, že v experimentálních podmínkách je obtížné navodit monolingvní mód a jazyky mohou být aktivovány podobou testovací úlohy. V souvislosti s produkcí bilingvní řeči se věnuje poznatkům dostupným o další tradiční výzkumné otázce psycholingvistiky bilingvismu, a to otázce náročnosti přepínání kódů, které je typické pro komunikaci v bilingvním módu. Zabývá se také poznatkem o pravidlech přepínání kódů, které narušují rozšířenou představu, že přepínání je projevem neuspořádanosti nebo nedostatečnosti kompetence bilingvních mluvčích.

Autorkou čtvrté kapitoly **Čtení** je A. M. B. de Grootová. Jak autorka uvádí, proces čtení u bilingvních mluvčích v obecné rovině charakterizuje jeho zvýšená náročnost daná širší znalostní bází (obsahující mimo jiné repertoáry písmen a slov), v níž se mluvčí, kteří mají k dispozici více jazyků, musejí orientovat. Výklad se soustředí především na poznatky o procesu rozpoznání slov a fonologické aktivace a jejich souvislost s otázkou selektivnosti zpracování (poznatky podporují spíše závěr, že do procesu čtení jsou jazyky zapojeny neselektivně, i když rozpoznání slov může za některých podmínek být selektivní). Představuje také počítačové modely rozpoznání slov upravené pro popis tohoto procesu u bilingvních mluvčích.

Pátou kapitolu **Psaní** připravila R. M. Manchónová. Komentuje v ní obecné souvislosti rozvoje *mnohočetné gramotnosti* a věnuje se konkrétním poznatkům o produkci textu u bilingvních mluvčích. Upozorňuje však také na určité limity, které psycholingvistické poznání v této oblasti má vzhledem k převažující metodologii výzkumů (např. vzhledem k převaze interpersonálních výzkumů dospělých profesionálních pisatelů nebo malému podílu výzkumů zahrnujících

„vyvážené“ bilingvní mluvčí). Jedním z poznatků, které uvádí a které jsou klíčové mimo jiné pro vzdělávání dětí vyrůstajících ve vícejazyčném prostředí, je nezávislost schopnosti psaní na konkrétním jazyce a možnost jejího uplatnění v jazycích, v nichž mluvčí dosáhne dostatečné kompetence.

Šestá kapitola **Simultánní osvojování jazyka**, jejíž autorkou je V. Yipová, se zabývá oblastí vymezenou jako „osvojování prvního jazyka u bilingvního dítěte“ (s. 130), tedy tím, jak probíhá osvojování jazyka u dětí, které více než jeden jazyk užívají v každodenním životě v raném dětství. Kromě teoretických a metodologických otázek kapitola prezentuje poznatky o tom, že jazyky jsou u bilingvních dětí diferencovány již v raných vývojových stádiích, a doklady související s hypotézou, že jazyky se během osvojování vyvíjejí samostatně. Autorka upozorňuje také na přirozenost míšení kódů u bilingvních dětí (které se v tomto ohledu ostatně nijak neliší od bilingvních dospělých) a na důležité implikace psycholingvistického výzkumu pro klinickou praxi zabývající se bilingvními dětmi. Především jde o implikace poznatku, že bilingvismus nemá vliv na řečové a jazykové poruchy, a proto ani snaha o omezení či odstranění bilingvismu nemá terapeutický účinek.

Autorem sedmé kapitoly **Sukcesivní osvojování jazyka** je P. Li. Poukazuje na to, že rozlišení simultánního a sukcesivního osvojování jazyků je v podstatě arbitrární a výzkumné otázky, které jsou v souvislosti s oběma kladeny, velmi úzce souvisejí. Z dostupných poznatků o sukcesivním osvojování jazyka se věnuje zejména těm týkajícím se vlivu věku, v němž osvojování jazyka začíná, na jeho výsledky. Podrobně komentuje známou hypotézu *kritického období*, a její korigované alternativy, především hypotézu *senzitivního období*. V souvislosti se vzájemným působením jazyků při sukcesivním osvojování upozorňuje na zajímavý poznatek o tom, že vlivu dalších jazyků je vystaven také tzv. L1, tedy jazyk, který si mluvčí osvojil jako první.

Osmá kapitola **Bilingvní paměť**, jejíž autorkou je A. M. B. de Grootová, obsahuje přehled hlavních modelů dostupných pro popis alternativních uspořádání mentálního lexikonu, tzn. konceptuálních a formálních reprezentací, u bilingvních mluvčích. Chronologický přehled zahajuje průkopnický model U. Weinricha z 50. let a končí tzv. modifikovaný hierarchický model A. Pavlenkové z roku 2009. Autorka dále shrnuje poznatky výzkumu týkajícího se otázky, jak paměť bilingvních mluvčích zpracovává tzv. překladové ekvivalenty, jsou-li v jazycích, které mluvčí užívá, spojeny s odlišnými pojmy. Upozorňuje v této souvislosti na fenomén *sémantického přízvuku* u bilingvních mluvčích, tedy na nakládání s pojmy odlišné od způsobu, jakým s nimi nakládají mluvčí monolingvní.

Devátou kapitolu **Kognitivní dopady bilingvismu** připravily E. Bialystoková a R. Baracová. Kapitola shrnuje poznatky, které přinesl výzkum založený na předpokladu, že – kvůli úzkému propojení jazyka a kognice – má bilingvismus dopad nejen na verbální, ale také na jiné kognitivní schopnosti. Stručně komentuje historii tohoto výzkumu, který původně (kvůli metodologickým nedostatkům)

bilingvismus prezentoval jako zdroj kognitivních obtíží, v současnosti však prokazuje spíše pozitivní vliv bilingvismu na kognitivní výkon. Tyto poznatky se týkají jak kognitivních funkcí dětí (metajazykové funkce, selektivní pozornosti), tak dospělých, u nichž se prokázala souvislost bilingvismu s pozdějším nástupem kognitivního stárnutí, včetně například stařecké demence. Za společné východisko těchto efektů je na základě výzkumu považována mimo jiné s bilingvismem spojená zvýšená potřeba exekutivní kontroly, která u dětí zajišťuje její brzký rozvoj a trénink a u dospělých přispívá vytváření ochranné *kognitivní rezervy*.

Knihu uzavírá kapitola **Neurolingvistické a neurokomputační modely**, jejímž autorem je P. Li a která shrnuje, „jak neurolingvistika pomáhá osvětlovat vztah mezi mozkiem a více jazyky“ (s. 222). Autor v ní představuje základní metodologické postupy a teoretická východiska neurolingvistiky, mimo jiné vývoj od historické představy lokalizace jazyka v mozku k myšlence mozkové organizace. Představuje poznatky výzkumu v oblasti neurálních korelátů přepínání jazyků, který s vývojem pohledu na uložení jazyka v mozku úzce souvisí a jehož současné výsledky poukazují na to, že základy přepínání jazyků jsou založeny na centrální exekutivní kontrole, takže „mentální přepínač jazyků“ (s. 227) neexistuje. Kapitola se věnuje také oblasti komputačního modelování v neurolingvistice a možnosti jejího využití ve výzkumu bilingvismu.

Cenným doplněním původního rukopisu je doslov D. Bordag. Ta jednak do širšího kontextu zasazuje některá teoretická řešení a pojmy, které se v knize objevují, a doplňuje další možné pohledy na zpracovaná témata, jednak komentuje text v souvislosti s psycholingvistickým výzkumem provedeným v českém prostředí, respektive na materiálu češtiny. D. Bordag také upozorňuje, že „[v] českém prostředí v oboru psycholingvistiky bilingvismu téměř neexistuje ani primární, ani sekundární literatura, překlad této publikace je tedy významným počinem“ (s. 256).

Poznámka k překladu od jeho autora J. Chromého především upozorňuje na obtíže s absencí české terminologie (jistě adekvátní reakcí na ně je zařazení česko-anglického a anglicko-českého terminologického slovníčku, s. 247–251).

Knihu Psycholingvistika bilingvismu po formální stránce charakterizuje to, že poznatky o bilingvismu jsou v ní prezentovány spolu s výzkumy, které k nim vedly. V některých kapitolách představují shrnutí a interpretace výzkumných studií dokonce většinu výkladu. Výklad je přesto bez výjimky přehledně organizovaný a pro čtenáře snadno přístupný: Přístupnosti přispívá skutečnost, že většina kapitol obsahuje také krátké uvedení, které představuje základní pojmy jednotlivých oblastí výzkumu. Z hlediska obsahu je pro ni typické jednak výše zmíněné inkluzivní pojetí bilingvismu, které zahrnuje mluvčí s širokou škálou zkušeností s více jazyky, jednak holistický přístup k němu, jenž zdůrazňuje myšlenku popularizovanou F. Grosjeanem, že „bilingvní mluvčí není prostým součtem dvou monolingvních“ (s. 13).

Za ojedinělou slabinu recenzované knihy považuji to, že pro monolingvní mluvčí, například figurují-li v některých výzkumech jako kontrolní skupina, se ve výkladu užívá také označení *rodilí mluvčí* bez dalšího určení (v terminologickém slovníčku není pojem uveden, ale jde s největší pravděpodobností o překlad angl. *native speaker*). Pro ilustraci namátkou vybírám tento příklad z výkladu o sémantickém přízvuku u bilingvních mluvčích: „Pravděpodobný zdroj těchto mezijazykových rozdílů mezi pojmy pro předměty je prostý, a to zvyk. Rodilí mluvčí určitého jazyka pojmenovávají určitý specifický předmět určitým způsobem“ (s. 191).

Toto označení je zjevně věcně nepřesné: I bilingvní mluvčí, u nichž může být sémantický přízvuk pozorován, jsou rodilými mluvčími nějakého jazyka či jazyků, a mohou být i rodilými mluvčími toho jazyka, v němž se u nich vyskytuje sémantický přízvuk. Aby byl výše citovaný příklad přesný, museli by být „rodilí mluvčí“ kvalifikováni jako „rodilí monolingvní mluvčí“. V řadě případů je samozřejmě možné vyvodit toto doplnění z kontextu. Rodilý mluvčí je však zároveň pojem se silnou ideologickou zátěží: V běžném mluvení o jazyce (například v souvislosti s výukou tzv. cizích jazyků) je totiž to, jak jazyk užívají rodilí mluvčí, považováno obvykle nikoli za jednu z rovnocenných možností, ale za měřítko správnosti. Laické představy i odborné teorie založené na rozšířené jazykové ideologii, podle níž bilingvismus představuje výjimku, v horším případě dokonce odchylku, přitom autorky a autoři knihy ve svých výkladech opakovaně a přesvědčivě vyvracejí.

Řada *Lingvistika*, v níž publikace *Psycholingvistika bilingvismu* vyšla, je určena studentům jazykovědy, lingvistům i zájemcům o jazyk z řad veřejnosti. Všem těmto potenciálním čtenářům je možné knihu doporučit. Na místě je toto doporučení také poněkud rozšířit: Kromě těch, které ke knize přivede zájem o jazyk, jazykovědu a její aplikace, by si *Psycholingvistika bilingvismu* čtenáře mohla a měla najít například také mezi učiteli a studenty pedagogiky. Vzhledem k vývoji jazykové situace představují stále významnější skupinu žáků v ČR bilingvní děti a mladí lidé. Pedagogická práce s nimi vyžaduje výzkumem podložené informace o tom, v čem jsou bilingvní žáci výjimeční, a v čem se naopak od svých spolužáků neliší. Těch je recenzovaná kniha spolehlivým zdrojem.

Helena Özörencik
Oddělení stylistiky a sociolingvistiky
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
ozorencik@ujc.cas.cz

Pražsko-lipský překladatelský workshop *Hledáme jádro pudla*

Ve dnech 6.–8. 11. 2019 proběhl v Lipsku překladatelský workshop *Hledáme jádro pudla*. Akce vzešla ze spolupráce Lipské univerzity s Univerzitou Karlovou a konala se za účasti německých i českých pedagogů. V úvodu byla proslovena série přednášek věnovaná zejména úskalím, jež při překladu mezi němčinou a češtinou nastávají. Následovaly dva dny těžké, ale obohacující práce, v průběhu které si účastníci workshopu, studenti výše zmíněných univerzit, museli poradit s četnými překladatelskými oříšky.

V úvodní přednáškové části jako první vystoupila Danuta Rytel-Schwarzová z Institutu slavistiky Filologické fakulty Lipské univerzity (dále IS FF LU) a připomněla mnohdy klikatou cestu k založení jednooborového bakalářského studia s dvojím diplomem, které realizuje Ústav translatologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (dále ÚT FF UK) s IS FF LU. Po příjemném, místy až dojemném ohlédnutí za léty minulými i přáním všeho dobrého do let budoucích následovala série tematických přednášek českých i německých akademických pracovníků. Úvahy ke vztahu originálu a překladu při čtení, výzkumu a výuce literatury ve svém příspěvku představila Anna Artwińska (IS FF LU), která mimo jiné připomněla rozdílný přenos metafory „jádro pudla“ („des Pudels Kern“) do slovanských jazyků. Například v Polsku by se workshop musel nazývat jinak, neboť tam by doslovný překlad Goethovy metafory „jádro pudla“ působil zvláště a konotaci by ve čtenáři nevyvolal. Následovala sekvence tří přednášek s názvem *Literární texty a jejich překlad jako materiál pro kontrastivní jazykový výzkum*. Nejprve k tématu promluvila Danuta Rytel-Schwarzová a pojednala o zkušenostech s výukou literárního překladu na Lipské univerzitě. Věra Kloudová z ÚT FF UK studenty i mladé vědce svým výkladem inspirovala k využití korpusové lingvistiky při analýze možností překladu literárních děl a danou problematiku demonstrovala na příkladech několika diplomových prací. Martin Šemelík, působící v Ústavu germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, závěrem tohoto bloku přednášek předložil několik otázek k zamyšlení týkajících se přístupů k exemplifikaci na základě literárních textů ze strany současné překladové lexikografie. V další části programu se studenti mohli seznámit s netradičním přístupem k didaktice překladu, a to prostřednictvím projektové výuky. Vyučující z ÚT FF UK Petra Mračková Vavroušová společně s Astrid Winterovou ve své přednášce *Projektová výuka v překladatelských seminářích* na několika příkladech ukázaly, jak lze spojit výuku s praxí a dát studentům možnost podílet se na konkrétních překladatelských zakázkách. Přednáškový blok uzavřela velmi podnětná, německo-česká (či česko-německá)

prezentace dvou akademiků z Lipské univerzity, Christofa Heinze a Běly Michálkové, o překladatelských problémech a strategiích (ne)rodilých mluvčích při překladu do němčiny.

Kromě příležitostí k vědomostnímu rozvoji organizátoři pro účastníky workshopu připravili také velmi bohatý doprovodný program, jenž zahrnoval například odpolední komentovanou vycházku po Lipsku se zaměřením na slovanské stopy v tomto městě. Během prohlídky míst spojených se slovanskou historií měli účastníci možnost navštívit fotografickou výstavu věnovanou Chartě 77. Na večer bylo naplánováno literární čtení, jež předznamenalo další den workshopu. Ze svých děl recitoval básník, literární vědec a vysokoškolský pedagog Pavel Novotný, který se ve své tvorbě zabývá literární koláží a montáží, akustickou literaturou a experimentální rozhlasovou hrou. Tvorbu Pavla Novotného je nutné vnímat nejen vizuálně, ale je potřeba zapojit všechny smysly a neomezenou představivost. V průběhu literárního čtení autor z paměti recitoval, prožíval a hrál jednotlivé básně ze své nejnovější sbírky *Zevnitř*. Klasický formát literárního čtení tak nabral úplně jiný spád, až se z něj stala „performance“, která nepochybně zaujala i ty nejkonzervativnější milovníky literatury. Za pozornost stojí především mnohovrstevnaté, multimediální dílo s názvem *Tramvestie*, zrozené z nahromaděných audionahrávek toho, co všechno pronášejí cestující, jak již název napovídá, tramvajové linky mezi Libercem a Jabloncem nad Nisou. Kromě toho, že si *Tramvestii* můžeme přečíst jako textový cyklus, existuje toto dílo i v mnoha jiných různorodých provedeních – jako textový objekt, radiofonická kompozice či opera. Grafik Jan Měříčka dokonce *Tramvestii* zapracoval do prostorových objektů, které jsou k vidění v Liberci na veřejných místech. Jako příklad uveďme textový sloup, skleněné výlohy zabudované do podlahy nebo textové instalace v tramvajích. Pavel Novotný je ale činný i jako překladatel, přičemž pracuje zejména s texty autorů Wiener Gruppe, kteří jej inspirovali k vlastní tvorbě. Ať už píše, nebo překládá, jedno je jisté – v obou případech tvoří naprosto unikátní, nové dílo, které žije v řadě svých podob a nenechává lidskou představivost ani na chvíli odpočinout.

Následující dva dny byly věnovány samotnému workshopu, během kterého se studenti zabývali literárním překladem pod vedením zkušených překladatelů a vyučujících. Tím prvním byl Pavel Novotný z Katedry německého jazyka Technické univerzity v Liberci, jenž vedle zmíněných textů Wiener Gruppe, které do češtiny zprostředkoval společně se Zuzanou Mizerovou, přeložil např. *Zánik Titaniku* Hanse Magnuse Enzensbergera.

Workshop však začal u autora, který dal jméno celému semináři, a sice u Johanna Wolfganga von Goetha. Pavel Novotný společně se studenty nejprve rozebral a interpretoval báseň *Ein Gleiches (Wanderers Nachtlied II)* a následně ji také vizuálně znázornil. Následovala analýza již vzniklých překladů básně do češtiny. Po krátkém úvodu se do překládání dali i sami účastníci workshopu. Prvním textem byla báseň Hanse Carla Artmanna *tom du tümmel*. V německo-českých pracovních skupinách aktéři workshopu báseň nejprve společnými silami

interpretovali a následně se pokusili o její překlad. Báseň, která v originále obsahuje kombinaci „pouhých“ dvanácti slovních forem (často i neexistujících), dala soudě podle času stráveného nad texty překládajícím skutečně zabrat. Tvrdá práce se však vyplatila a vzniklo tak asi deset zcela originálních překladů, ze kterých poté jejich autoři pod vedením Pavla Novotného vytvořili při jejich recitaci zvukovou koláž.

Také v dalších překladech zůstali studenti a jejich pedagogové u autorů Wiener Gruppe – následovaly básně Gerharda Rühma a Konrada Bayera. V posledním úkolu se studenti opět vrátili k H. C. Artmannovi, a sice k jeho experimentálnímu textu dramatu *die fahrt zur insel nantucket*. I zde museli jít nad rámec svých znalostí němčiny a češtiny, neboť se v textu objevuje více neexistujících než existujících německých slov. Pracovní skupiny opět vyprodukovaly několik verzí překladu, které následně prezentovaly.

Druhý den probíhal workshop pod vedením vysokoškolského pedagoga, překladatele, autora několika básnických sbírek a knih pro děti Radka Malého, působícího na Katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a Katedře žurnalistiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

Radek Malý začal krátkým teoretickým úvodem, v němž připomněl základní teorie překladu, s nimiž jsou spojována jména jako Zbyněk Fišer, Jiří Levý či Vilém Mathesius. Představil také přístupy zabývající se literárním překladem jako například teorii Jána Vilíkovského či funkcionalistické překládání Christiane Nordové, v jejíž teorii podtrhl důležitost zevrubné analýzy výchozího textu. Nabytý teoretický základ ostatně účastníci workshopu vzápětí uplatnili při překladu básni *Gruselett* od Christiana Morgensterna a *ottos mops* od Ernsta Jandla. Po prezentaci prvních překladů se studenti dostali k textům jazykově o něco srozumitelnějším, o to však těžším na interpretaci. První ukázkou byla báseň *An den Knaben Elis* od Georga Trakla, jehož sbírka básní u nás vyšla v překladu Radka Malého pod názvem *Podzimní duše*. Následovala báseň od Paula Celana *Der Sand aus den Urnen*, u jejíhož překladu Radek Malý upozornil na možná úskalí překladatelské práce.

Radek Malý se vedle tvorby poezie zabývá také překladem knih pro děti. O své zkušenosti z této oblasti se s přítomnými podělil během druhé části workshopu, ve které studenti, opět v německo-českých skupinách, překládali dětskou báseň *Die Ameisen* od Joachima Ringelnatze a následně pohádku Markuse Orthse *Das Zebra unterm Bett*. Při práci s těmito texty zkoušeli přenést děj do českého prostředí tak, aby zachovali estetický charakter díla, ale zároveň také působení na příjemce, tj. na dětského čtenáře, v jehož případě musí být překladatel v určitých ohledech mnohem obezřetnější. Například při překladu poezie bylo třeba skoro všechnu sémantický obsah obětovat rytmické formě, jejíž přesnost je pro dětského čtenáře obzvláště důležitá. V prozaickém textu bylo zas důležité důkladně promyslet, jak do češtiny převést nespočet metafor, které souvisely jak s jazykovými, tak kulturními reáliemi. Nakonec bylo možné považovat za úspěch už jen to, že se z mravenců v básni *Die Ameisen* při překladu nestal jiný hmyzí

druh, a v povídce *Das Zebra unterm Bett* zebra jen přešla z německého středního rodu do českého ženského.

Po prezentaci všech překladů Radek Malý představil svůj poslední překladatelský projekt, a sice inscenační úpravu *Fausta* pro Národní divadlo. V něm nejenže musel provést novou interpretaci díla, ale také značně krátit rozsah – vždy ale tak, aby zachoval obsah i formu. Workshop tedy skončil tam, kde začal – u Johanna Wolfganga von Goetha.

Na závěr se patří za všechny zúčastněné poděkovat Danutě Rytel-Schwarzové, Běle Michálkové, Věře Kloudové a Petře Mračkové Vavroušové, které workshop organizovaly, a také všem ostatním, kteří se zasloužili o to, že se tento výjezdní seminář mohl uskutečnit. Studentům poskytl unikátní příležitost podívat se na překlad ze zcela jiné perspektivy. Náročné hledání překladatelských řešení „nepřeložitelného“ střídala radost z rozlousknutých překladatelských oříšků. Přední český teoretik Jiří Levý kdysi proces překladu přirovnal ke hře. Dá se říci, že tento workshop byla také hra, sice náročná, ale přesto zábavná, spojující dohromady všechny poznatky z oboru, vlastní zkušenosti a představy, což se nakonec stalo jádrem celého překladatelského maratonu a možná i jádrem pudla, které všichni zúčastnění hledali.

Elizaveta Getta
Ústav translatologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy
getta1994@seznam.cz

Lukáš Felbr
Ústav germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy
lukasfelbr@seznam.cz

Zpráva z 14. ročníku konference *Slavic Linguistic Society*

Ve dnech 11. –13. září 2019 se konal již 14. ročník konference *Slavic Linguistic Society*, tentokrát na Postupimské univerzitě – Universität Postdam ve Spolkové republice Německo. Pořádání konference mezinárodního dosahu sahá do roku 2006, přičemž prvním místem konání se stává půda univerzity v Indianě v USA – Indiana University Bloomington. Kořeny této tradice však můžeme hledat ještě o dva roky dříve – v prosinci roku 2004 probíhá každoroční setkání lingvistů u kulatého stolu *American Association of Teachers of Slavic and East European* pořádané Stevenem Franksem, který později předsedá i radě *Slavic Linguistic Society*.

Letošní třídní konferenci zahájili Oliver Günther, rektor Postupimské univerzity, Hans-Georg Wolf, děkan filozofické fakulty, Peter Kosta, Steven Franks a Cynthia Vakareliyska. Plenární přednášku *Comparing morphology across space and time. The case of case* poté proslavila Barbara Sonnenhauserová (Universität Zürich). V přednášce poukázala nejen na důležité postavení, které

v lingvistice zaujímá srovnávací morfologie, ale zaměřila se i na problematické aspekty tohoto jazykovědného oboru. To, že je komparativní morfologie problematická, ilustrovala na kategorii pádu a ve svém vystoupení se věnovala třem vybraným otázkám, a to ze dvou perspektiv – z pohledu geografického a diachronního.

Po krátké přestávce následoval první blok konference, který byl rozdělen do tří sekcí. Ve třetí sekci vystoupil mj. Petr Pořízka (Univerzita Palackého v Olomouci) a přednesl příspěvek *Quantity of Czech vowels*, na němž spolupracoval s Kateřinou Kalovou (Univerzita Palackého v Olomouci). Autoři se v něm zaměřili na kvantitu českých monofoŋgů a diftoŋgů. V úvodu se posluchači seznámili s výzkumy, které se orientují na zjištění poměru dlouhých a krátkých vokálů. Autoři poukázali na skutečnost, že se kvalita vokálů vyvíjí, a to porovnáním hodnot poměrů dlouhých a krátkých vokálů ve starší odborné literatuře s nejnovějšími výzkumy. Jedním z jejich cílů je analýza rozsáhlého vzorku dat, z něhož bude možno vyvodit relevantní závěry, a následné porovnání výsledků s tradičně uváděnými hodnotami. Dalšími cíli autorů je i popis vývojových tendencí u kvantit českých vokálů, rozšíření údajů o trvání diftoŋgů a podání komplexnějšího a fundovanějšího přehledu o kvantitě českých hlásek.

Po polední přestávce následoval druhý blok, který byl opět rozdělen do tří paralelně probíhajících sekcí. Posluchači třetí sekce vyslechli mj. přednášku Michaely Kopečkové a Petra Pořízky (Univerzita Palackého v Olomouci) nazvanou *The vowel articulation by Czech radio and TV news presenters: Its development and current state*. Autoři analyzovali vokalické artikulace rozhlasových a televizních moderátorů veřejnoprávních médií i komerčních stanic. Poukázali na nízkou či zhoršující se úroveň mluvních projevů moderátorů a představili další bádání v této oblasti – jedním z cílů autorů příspěvku je získání dostatečně širokého vzorku dat zahrnujícího posledních přibližně 50 let vysílání, na němž představí problematické aspekty vokalické artikulace televizních a rozhlasových mluvčích a pokusí se ilustrovat vývoj vokalické artikulace u těchto mluvčích od r. 1970 až po současnost.

Po krátké přestávce následovala druhá plenární přednáška. Přednášející Luka Szucsichová a Karolina Zuchewiczová (Humboldt-Universität zu Berlin) představily svůj příspěvek *Incrementality and (non)clausal complementation in Slavic*, po němž následoval třetí blok přednášek. Poté se posluchači i přednášející přesunuli do univerzitního kampusu *Am Neuen Palais*, kde zhlédli hudební vystoupení „Katjusha on my mind“, ztvárněné dvojicí hudebníků Sørenem Gundermannem a Jackem Fałdynou.

Druhý den konference zahájil Alan Timberlake (Columbia University), téma této plenární přednášky znělo *Slavic linguistic change and speech*. V přednášce jsou jazykové změny vnímány jakožto záležitosti řeči, nikoliv systému, a toto nahlížení na jazyk autor příspěvku ilustroval na mnoha příkladech (tvary slov, duál, jazykové změny na základě užívání daného lexému společností). Upozornil na vzájemný vztah imitace a inovace v jazykovém systému, na příkladu některých

tvary slov, např. sloves, poukázal na převzetí sufixů od jiných sloves, a to právě na základě častého užívání těchto sloves, z čehož také vyplývá, že je inovace motivována frekvencí. Následoval opět bohatý program rozdělený do několika bloků a lingvistických sekcí a ve večerních hodinách probíhala konferenční večeře v restauraci *Zur historischen Mühle* v zámeckém areálu Sanssouci.

I v posledním dni konference mohli posluchači vyslechnout řadu podnětných příspěvků. Páteční dopolední část konference byla rozdělena celkem do čtyř částí – tří jazykových sekcí a workshopu nazvaného *The study of Slavic word-formation from multiple perspectives*. Ve workshopu vystoupili lingvisté a akademici Univerzity Palackého v Olomouci. Workshop zahájily Božena Bednaříková (Univerzita Palackého v Olomouci) a Melissa Shih-hui Linová (National Chengchi University, Taipei). Posluchači vyslechli příspěvek Petra Kabelky *The analysis and quality assessment of official Czech translations of the poem “Jabberwocky” by Lewis Carroll*, v němž se autor mj. zabýval slovtvornými procesy u neologismů v překladu literárních děl do češtiny. Způsoby překladu a využití translátologických teorií představil na oficiálních překladech nonsensové básně „Jabberwocky“ anglického spisovatele Lewise Carrola. Následovalo vystoupení Terezy Koudelíkové: *Are dialects still alive? Chosen aspects of children’s talk with relation to dialects*, v němž se autorka zaměřila na zjištění aktuálního stavu teritoriálního nářečí u dětí předškolního věku. Příspěvek se s ohledem na téma workshopu věnoval především slovtvorným procesům a způsobům, které děti předškolního věku v prováděném terénním výzkumu nejčastěji používaly. Poté posluchači vyslechli přednášku Kateřiny Danielové: *Word formation strategies used to react to current events and situations*. Autorka se zaměřila na neologismy, které jsou uveřejněny v českém slovníku nespisovných výrazů nazvaném *Hacknutá čeština*, jenž vyšel knižně, obsahuje 3 000 hesel (výchozí platforma *Čeština 2.0* je dostupná on-line). Vybraná slova autorka analyzovala jak s ohledem na užití slovtvorné procesy, tak ze sémantického hlediska. Posledním vystoupením dopolední části workshopu byl příspěvek Markéty Dosoudilové: *Usage of the methods of cognitive linguistics/grammar in teaching Czech for foreigners*. Autorka se zaměřila na představení metod kognitivní lingvistiky, které by mohly být využity ve výuce češtiny pro cizince, zejména při výuce slovesného vidu. Poukázala na způsoby, pomocí nichž by bylo možné tyto – především gramatické – jevy zahraničním studentům vysvětlit za užití vybraných metod kognitivní lingvistiky.

Odpolední část konference byla rovněž rozdělena do čtyř sekcí, v rámci jedné z nich vystoupila Božena Bednaříková (Univerzita Palackého v Olomouci) a pronesla přednášku *Conversion and its cognitive value crosslinguistically*. Autorka představila hlavní cíle svého projektu, mezi něž patří vytvoření slovtvorných sítí vybraných slov s ohledem na dva způsoby tvoření slov – na derivaci a konverzi, a to ve třech slovanských jazycích, v češtině, ruštině a ukrajinštině. K tomuto účelu bylo vybráno celkem 30 sloves (10 sloves z každého jazyka), která se nacházejí v jádru slovní zásoby. Dalším cílem je

stanovení jednotlivých pojmenovacích jednotek prostřednictvím sémantických kategorií a nalezení vzájemných vztahů těchto sémantických kategorií. Tuto sekci zakončila Melissa Shih-hui Linová (National Chengchi University, Taipei), která prezentovala svá dosavadní zjištění v přednášce *Impact of language planning on language attitude: How do Czech university students view Czech-Slovak language contact? (evidence from three Slavonic languages)*. Jak název napovídá, autorka se zabývala otázkou, jak studenti nahlíží na kontakt českého a slovenského jazyka, k němuž na českých univerzitách v menší či větší míře – vzhledem ke studovanému oboru – dochází.

Na letošním ročníku mezinárodní konference *Slavic Linguistic Society* zaznělo více než osmdesát poutavých přednášek. Přednášející z významných světových univerzit zde po roce opět konfrontovali svá zjištění a představili nové myšlenky, kterým se současná slavistická odborná veřejnost věnuje. Příští, patnáctý ročník mezinárodní konference proběhne ve dnech 4.–6. září 2020. Původně se konference měla konat na univerzitě v Indianě, kde proběhla první konference *Slavic Linguistic Society* mezinárodního rozsahu. Z důvodu celosvětových omezení způsobených koronavirem SAR-CoV-2 je však konference přesunuta do virtuálního prostoru.

Tereza Koudelíková
Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého
tereza.koudelikova01@upol.cz

Pokyny pro přispěvatele

Jazykovědné aktuality (časopis Jazykovědného sdružení ČR) přinášejí vědecké články z oboru lingvistiky, recenze, zprávy o konferencích a informace o činnosti Jazykovědného sdružení ČR. Časopis je otevřen také začínajícím lingvistům. Tematická čísla bývají věnována mimo jiné seminářům pořádaným JS. Příspěvky procházejí interním recenzním řízením.

Své texty zasílejte e-mailem Soně Schneiderové, výkonné redaktorce Jazykovědných aktualit (sona.schneiderova@pedf.cuni.cz). Součástí článků je **abstrakt v angličtině** v rozsahu 100 až 200 slov (včetně překladu titulu článku) a **seznam klíčových slov** v počtu 3 až 10, též v angličtině. Abstrakt by měl být svou povahou rematický a shrnovat obsah celého článku, nikoli jen výsledky. Ostatní typy příspěvků (kronika, recenze, zprávy) abstrakt ani klíčová slova nemají. Při úpravě příspěvku je třeba dodržovat tato pravidla:

1. Pro editaci textu používejte editor Word, písmo Times New Roman o velikosti 12, řádkování 1,5. Nepoužívejte automatické formáty ani různé druhy písma. Text zarovnejte do bloku.

2. Články čleňte do kapitol opatřených číslovaným nadpisem. I další úrovně členění (1.1 apod.) musí mít nadpis. Nečíslyte odstavce.

3. V textu lze používat kurzivu, tučné písmo pro zdůraznění a poznámky pod čarou.

4. Na literaturu se v textu odkazuje příjmením autora, rokem vydání díla, popř. stránkovým údajem v závorkách (Kopečný, 1980, s. 34).

5. Seznam literatury je uveden na konci; řadí se abecedně podle příjmení autora. V seznamu literatury má být uvedena pouze literatura, která je v článku citována.

6. V oddílech Kronika a Nové publikace se bibliografické údaje uvádějí přímo v textu (do závorky).

7. Bibliografické záznamy mají následující podobu:

Garvin, P. L. (1993): Funkční empirismus – noetický podklad soudobého funkcionalismu. *Slovo a slovesnost*, 54, s. 241–253.

Ivanič, R. (1994): Characterizations of context for describing spoken and written discourse. In: S. Čmejrková – F. Daneš – E. Havlová (eds.), *Writing vs Speaking: Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 181–186.

Mathesius, V. (1982): *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon.